

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

15.

AARHUS STIFTS
AARBØGER

II

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

II
1909

AARHUS

I KOMMISSION HOS FORLAGET AF 1907, A/S

MCMIX

REDAKTIONSUDVALG :

Ejler Haugsted, Underbibliotekar, Formand.

Chr. Heilskov, Biblioteksassistent.

I. Henningsen, Handelsskoleforstander.

Skanderborg.

Et Foredrag holdt for Historisk Samfund for Aarhus Stift
i Skanderborg Dyrehave 28. Juni 1908 af Bering Liisberg.

I.

Det hvide Skanderborg.

Allerede i vor Litteraturs Morgenrøde fremdukker Navnet Skanderborg. 1212, da Dronning Dagmar laa for Døden, lader Folkevisen hendes Herre og Konge opholde sig paa Borgen ved Skanderup og »lege Guldtavl over Bord«, da den liden Smaadrenng kommer og bringer det sorgelige Budskab.

Dankongen slog det Tavelbord sammen,
at alle de Guldtavel de sung' :
»Forbyde det Gud Fader i Himmerig,
at Dagmar skulde dø saa ung !«

Saa sadles Hestene, og saa begynder Kongen sit rasende Ridt for at komme førend Døden.

Der Kongen red ud af Skanderborg,
hannem fulgte vel hundrede Svende ;
men før han red over Riber Bro,
da var han Mand alene.

Dette er imidlertid ikke Versets oprindelige Form, om end det turde være den mest bekendte. I den ældste Opskrift af Visen, som kendes, staar der Gullandsborg, og den sidste Redaktion, Svend Grundtvigs Folkeviser

i Udvalg, har hverken Skanderborg eller Gullandsborg, men Gurreborg.

Det er Anders S. Vedel, som af poetiske Hensyn, Kongens vilde Ridt over de store Flader, hvor den ene af hans tro Mænd efter den anden sakker agterud, har indsat Navnet Skanderborg. Det har forekommet ham at passe bedre end noget andet. Gullandsborg var ikke dansk paa Valdemar Sejrs Tid, og kunde heller ikke tjene som Udgangspunkt for Kongens jagende Ridt. Men naar Gullandsborg ikke var dansk, da Visen fremstod, saa har heller ikke dette Navn været det oprindelige men maa være en Vilkaarlighed. Det bliver da et Spørgsmaal, om ikke Anders S. Vedel har truffet det rette, da han indsatte Skanderborg for Gullandsborg.

Skanderborg var nemlig — og det er det, der i denne Sammenhæng har Betydning — allerede dengang en kongelig Borg. 1247, fortæller en gammel Klosterkrønike, under Krigen mellem Erik Plovpenning og Abel, boede den førstes Hustru Dronning Jutta paa Skanderborg. Optegnelsen om hendes Ophold her skyldes hendes Fremfærd mod Munkene i Øm Kloster, som hun plagede og forurettede, hvor hun kunde komme af Sted med det. Hun høstede det Korn, de havde saet til Klosterets Brug, og lod Fetailie, og hvad de ellers havde samlet, føre paa Baade over Mossø til sin Borg.

Lidt over en Menneskealder senere fortæller Folkevisen om en anden Dronning paa Skanderborg. Efter Mordet i Finnerup Lade holder de forfærdede Mænd, som finder Kongens Lig, Raad :

»Hvem vil nu ride til Viborg
og følge Konningens Lig?
Hvem vil ride til Skanderborg
sige Dronningen Tidende slig?
Nu stander Landet i Vaade!

Dronningen paa Skanderborg er altsaa Dronning Agnes, Erik Glippings Hustru, der endnu ikke veed, at hun er bleven Enke. Hun sidder i Højenloftssal og ser sig ud saa vide, da hun faar Øje paa den liden Smaadreng. Han har redet saa hurtigt, at han kommer til Skanderborg fra Finderup endnu »for Solen gik til Hvile«. Og da hun ser, han rider Kongens Hest, forstaar hun, hvad der er sket.

Faa Dage senere kommer Marsk Stig samme Vej.

Marstig vog Kongen i Finderup,
han agted det isaa ringe ;
saa rider han til Skanderborg,
han lader sin Ganger springe.

For rider unge Hr. Marstig,
han var udi Hu saa trøst ;
efter rider alle hans gode Hovmænd
og dennem skinner Guld paa Bryst.

Dronningen stander i Højeloft,
og ser hun ud derpaa :
»Hisset kommer ridend' Hr. Marstig
og Kongen for Sonden Aa !«

Nu følger den virkningsfulde Samtale mellem den vrede Dronning oppe i Højenloft og den spodske Marsk, der »holder for Borgeled«, og som mener, at Dronningen ikke er saa ked af Kongens Død, naar hun blot »maa have Drosten Hr. Ove og se hannem i Live«. Dronningen svarer, at alle de, der sige hende det paa, skal faa Skam

»og saa faa Du og alle dine,
mig voge min Herre fraa !«

Det mælte Hertug Christoffer,
han var udi Skarlagen rød :
»Alt dette er fuld liden Bod
at have for Faders Død !«

Det da mælte det Kongens Barn,
 og han tog til sin Kniv :
 »Og Du skalt enten af Landet rømme,
 eller det skal koste dit Liv !«

Det mælte Hr. Erik Eriksen,
 saa liden som han monne være :
 »For vist skalt Du af Danmark rømme,
 om jeg skal Kronen bære !«

Og saa kommer endelig Marskens Trussel, der ender med det kendte Vers :

Og skal jeg nu af Landet rømme
 og ligge paa Vandet, det kolde.
 saa mange da skal jeg Enker gøre,
 og mest af Fruer hin bolde«.

Hvor levende og malerisk en Virkning der end er i dette Billede : Den fornærmede Dronning og hendes to smaa Souner oppe paa Muren og den voldsomme Marsk »ved Borgeled«, foran alle sine Hovmaud, der skinner med Guld paa Bryst, saa tør det dog næppe tages alt for bogstaveligt. For at denne Samtale har kunnet finde Sted, har de forskellige Parter maattet raabe meget højt, ja mere end raabe, de har maattet skringe, og saa har de dog alligevel ikke kunnet forstaa hinanden. Ti vi maa ikke glemme, at Skanderborg laa paa en Ø. Broforbindelsen med Land er fra en langt senere Tid, og Marsk Stig har sikkert ikke efter Kongemordet fundet nogen Baad paa den modsatte Bred, saa han kunde lade sig fæрге over til Borgen med Folk og Heste blot for at have den Fornøjelse at mundhugges med Dronningen og hendes Sønner.

Nej, alt hvad Folkeviserne siger os om Skanderborg, er, at Borgen har været til og som jysk Kongeborg har indtaget en særlig Plads i Folkets Bevidsthed, saa de

store Begivenheder, der angik Kongefamilien, naturlig blev henført hertil.

Skanderborg vedblev stadig at holdes til Kongens Haand. Straks efter Aaret 1300 finder vi Erik Menveds endnu dengang højt betroede Mand, Niels Brock af Hylke, som Lensmand paa Stedet. Og Skanderborg Slot og Len var den sidste Rest af Jyllands Jord, som Christopher II., der boede her 1330—31 og udsugede Egnen, kunde kalde sin. Efter hans Død blev Grev Johan den Milde Herre paa Borgen, som han snart pantsatte til en tysk Ridder. Og medens den nordlige Del af Jylland i 1340 som Medgift blev overdraget den nys kaarede Konge, Valdemar Christopherssøn (Atterdag), blev Skanderborg med Tilliggende, ifølge hin Pantsætning, paa tyske Hænder.

Men Jyderne vilde ingen Tyskere taale længer i deres Land. Sommeren gik hen med at forjage dem fra det aabne Land og de mindre faste Pladser. Men i Efteraaret 1340 drog de Jydske under Anførsel af Niels Ebbesen imod det faste Skanderborg og begyndte at belejre det. Den tyske Besætning paa Borgen blev haardt trængt, men det lykkedes den i al Hemmelighed at faa sendt Bud af Sted til de holstenske Grever paa Fyn om deres Nød. Og da man fra Borgtaarnets Tinde fik Øje paa en stor Rytterskare — 600 Mand — der under Grevernes Mærke ilfærdig rykkede frem paa den anden Side Søen, gjorde Besætningen Udfald. Jyderne blev nu angrebne baade forfra og fra Ryggen og kæmpede med Front mod bægge Sider, men maatte til sidst efter et stort Blodbad give tabt og flygte. Blandt de Faldne var Niels Ebbesen og to af hans Brødre. Borgen maa straks være kommet i Kong Valdemars Haand, da der samme Aar nævnes en dansk Mand, Markvard Rostrup, som Lensmand.

Af det store Mandefald i Slaget paa Manbjærget — 2200 Mand, siges der —, kan man slutte sig til Belejningshærens Størrelse. Og deraf, at denne store Hær ikke kunde faa Bugt med Borgen, lige saa lidt som de oprørske Jyder i Forening med Holstenerne, da de i 1368 belejrede Borgen, kan man vel atter slutte, at den maa have været meget fast.

Kan vi nu slet ikke danne os noget Billede af denne Borg, der allerede inden Udgangen af 1300-Tallet havde spillet en saa stor Rolle i vort Lands Historie? — Jo, takket være et enkelt bevaret Navn og enkelte Optegnelser fra en sen Tid kan vi gøre os en Forestilling om det ældste Skanderborg, af hvilket der ikke længer findes synlige Minder.

Paa en Grundplan over Skanderborg fra Frederik IV.s Tid finder man Betegnelsen *det store, hvide Taarn* for et af Borgens Taarne. Den er opstaaet paa en Tid, hvor Skanderborg i øvrigt havde skiftet Ham og optraadte i rød Dragt, og Fangetaarnet, eller det store Taarn, kunde derfor særtegnes ved sin hvide Farve.

Udtrykkets Rigtighed bekræftes paa en Tid, hvor der endnu stod Rester af Taarnet over Jorden. Det var nemlig bygget af Fraadsten eller Kildekalk. Men derved føres vi tilbage til Tiden før Valdemar den Store, under hvem man begyndte at bruge brændte Sten som Bygningsmateriale. Det ældste Skanderborg, den hvide Borg, Folkevisernes Skanderborg, er altsaa opført af samme Materiale og i samme Tidsrum — 11.-12. Aarhundrede — som vore ældste Landsbykirker. Præsten H a n s L ø n b o r g fortæller i sin korte Beskrivelse af Skanderborg Slot (1727) — uvist med hvilken Hjemmel — at Valdemar I. i 1171 begyndte paa Opførelsen af Skanderborg.

Paa den Tid har Borgen sikkert kun bestaaet af et

Taarn. Temmelig højt oppe i Taarnmuren og utilgængelig for enhver, der ikke raadede over en Stige, sad Indgangsdøren, der førte ind til Borgens faa og smaa Rum, som var fordelte i flere Stokværk. Men paa en Kongeborg fordredes snart større Plads og større Bekvemmelighed. Der lægges en Ringmur omkring Taarnet eller op til Taarnet, og paa Ringmurens Inder-side og støttet op til den opføres de forskellige Huse, som Tiden har Brug for. I denne udvidede Borg blev Taarnet staaende som Borgens egentlige Hovedpunkt, *Kærnen*, hvortil Borgens Forsvarere kunde trække sig tilbage, om Yderværket, Ringmuren, skulde blive taget, og hvorfra den sidste og kraftigste Modstand kunde blive ydet.

En saadan Udvidelse af Borgen med en Ringmur og en Række forskellige Huse indvendig, langs denne, kunde kun være tilraadelig paa Steder, hvor der af Naturen var særlig gode Betingelser til Stede for Anlæget af en saadan Borg. Men saadanne, særlige naturlige Betingelser var netop til Stede her ved Skanderborg. Borgen laa ikke blot paa en Ø, men paa en Ø, der af Naturen til Dels var høj og stejl, — som den nærliggende Kalvo, — og som laa tæt ved Land med dybt, fiskerigt Vand paa alle Sider og kranset af store, jagtrige Skove.

Det var disse ejendommelige Naturforhold, der gjorde Stedet selvskrevet til Opførelsen af en fast Kongeborg i den uroligste Del af det Danske Rige, i Nørre-Jylland.

Rester af Sojler og Kapitæler, som er fundet paa Stedet, vidner da ogsaa — sammen med Udtrykket »det hvide Taarn« — om Tilstedeværelsen af en Kongeborg her i den romanske Tid. Og muligt tør man i det Motiv, Aakandebledet, der findes paa et af de fundne Kapitæler, se en billedlig Fremstilling af den hvide

Borg, der kunde synes paa den grønne Ø at flyde som en Aakande paa Soen.

Det hvide Skanderborg har ikke haft den Udstrækning, som Grundplanen viser. Man maa vist snarest tænke sig, at det store Taarn, som i det senere røde Skanderborg laa midt i Nordvestfløjen, i ældre Tid endnu har staaet for Enden af denne Fløj og dannet et Hjørnetaarn. Man maa altsaa tænke sig en senere nedreven nordøstlig Fløj, en Mur eller mulig blot et Plankeværk fra det hvide Taarn over mod Sydøstfløjen. Det hvide Skanderborg har efter denne Opfattelse kun været halv saa omfangsrigt som den senere røde Borg og har ligget paa den højeste og stejleste Del af Øens Brink.

Det hvide Taarn vidnede alene ved sin Masse og sin Uregelmæssighed om sin Ælde. Det havde 10 Fod tykke Mure og var bygget saaskævt i Firkant, at man fra et bestemt Sted i Haven kunde se alle dets fire Hjørner paa en Gang.

II.

Det røde Skanderborg.

Efter Belejringen i 1368 bliver der Stilhed om Skanderborg. Man kender Navnene paa en Række af de Adelsmænd, der har siddet som Lensmænd paa Borgen, man ved, at Lenet en Tid (1503—16) laa under Aarhus Bispestol, og Kongerne tager af og til Ophold paa Skanderborg, men det er sjældent. Borgen synes at være gledet ud af Historien. Først ind i 1500-Tallet faar man paa ny Øje for dens Betydning. En saa fremragende Mand som den senere Rigshovmester Mogens Gjæ bliver Lensmand paa Skanderborg, og snart ser vi, at »den liggende Skat«, d. e. det store Laan paa 80,000 Mark, som Adel og Gejstlighed havde maattet udrede

1530, bliver oplagt paa Skanderborg. Det hed sig, at den laa her »til Rigens Nytte og Behov«, men dens egentlige Bestemmelse var at tjene som en Nødskilling i Tilfælde af, at det virkelig skulde lykkes Christjern II. at føre en Hær ind i Riget. Allerede i September 1531 blev Mogens Gjoe fri for at passe paa Skatten, der gennem Otto Krumpen og Jorgen Gyldenstjerne blev overleveret til Frederik I.

Mogens Gjoe, der overtog Skanderborg — eller Skandelborg, som det hyppig skrives — Len i 1516, fik Bekræftelse derpaa i 1524 af Frederik I., der dette Aar spiste Mortensgaas paa Skanderborg. Naar det i Lensbrevet hedder, at han fik Stadfæstelse paa Borgen og Lenet »sin Livstid, uden al Afgift, efter Kong Christjerns Brev, dog mod Tjeneste, eftersom han mest kan afstedkomme *med at bygge og forbedre Slottets*«, tør vi sikkert forstaa det saaledes, at Mogens Gjoe skulde anvende den Del af Lenets Indtægter, som ellers skulde afgives til Kongen, til at holde Skanderborg ved Magt som en fast Borg efter Tidens Fordringer. At Skanderborg en Tid er forlenet bort til Bispen i Aarhus, turde være et Tegn paa, at den som Fæstning er kommet i Forfald. Og da vi ser, at en af Rigets mest fremragende Mænd overtager Lenet efter Aarhusbispen, tør man vel tillade sig at slutte, at det har været Christjern II.s Hensigt atter at skaffe sig en fast Borg, en virkelig Fæstning efter Tidens Fordringer, i det urolige Nørre-Jylland.

Ti selv om det gamle, hvide Skanderborg stod strunk og knejsende som i Valdemarernes Dage og ikke havde lidt noget i Krigene eller af Tidens Tand, svarede det dog ikke længer, efter Skydevaabnens Opfindelse og Udbredelse, til Tidens Fordringer som Fæstning. Et Par Kanoner, kørt op paa Slotsholmens Nordside, vilde snart kunne faa Hul baade paa Ringmur og Taarn.

Skulde Borgen nu kunne staa sig mod en Fjende, maatte man være i Stand til at holde ham paa Afstand. Fra Sydvestfløjen, som laa paa Brinkens yderste Kant, kunde man værge sig mod Angreb fra Dyreløven, men paa Nordostsiden var Afstanden til det smalle Sund mellem Øen og Land for stor til, at man turde regne paa at hindre en Fjende i at gøre Landgang.

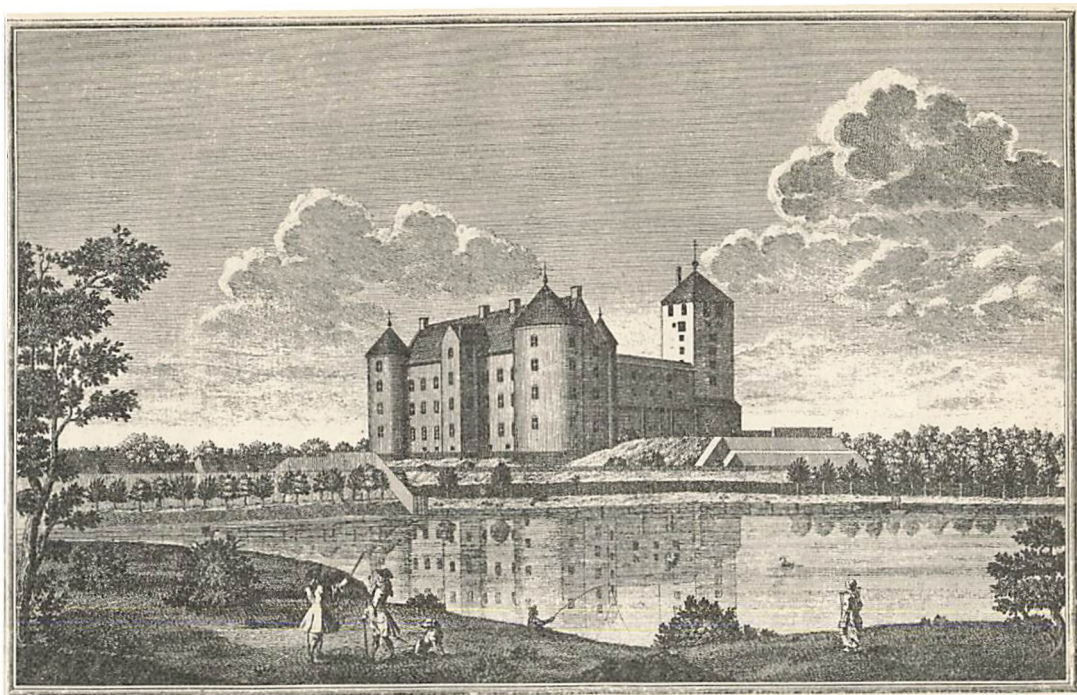
Men dette opnaaede man ved at opføre en ny fast Bygning paa Brinkens yderste Kant mod Nordost parallel med Sydvestfløjen og forbinde den med de to gamle Sidefløje. Det saaledes opstaaede, aflangt-firkantede Bygningskompleks spændte over hele Brinkens eller Bankens Top, saa Murene rejste sig lige op fra dens bratte Skrænter. Den nye 85 Alen lange Hovedfløj, opført af røde Mursten i middelalderligt Forbandt, blev efter Tidens Skik forsynet med en Rundel for hvert Yderhjørne, hvorfra Længdesiden og Gavlsiderne kunde flankeres, samt med et firkantet Karnaphus paa Midten paa hver Side og et rundt Trappetaarn ved hvert af de indvendige Hjørner. I Sydostfløjen fik Porten sin Plads; mod Nordvest blev der ført en høj muret Løngang eller Vægtergang paa 3 Alens Brede fra Trappetaarnet over til det hvide Taarn, i Højde med dets vestre Indgangsdør, saa den firkantede Borggaard blev lukket til alle Sider.

Det er da denne Udvidelse af Skanderborg, hvorved Borgen fremtræder i røde Sten, som vi formoder er udført i Tiden efter 1516 af Mogens Gjøe. Borgens Teglovn, der omtales senere, er sandsynligvis indrettet med denne Ombygning for Øje. Den nye Hovedbygning har næppe været mere end to Stokværk højt, saa Rundelerne har hævet sig frit over Taget. Den Udkrøning af andet Stokværk over første, som endnu paa Thuras Stik fremtræder i Rundbuefrisen paa Vægtergangen fra det store

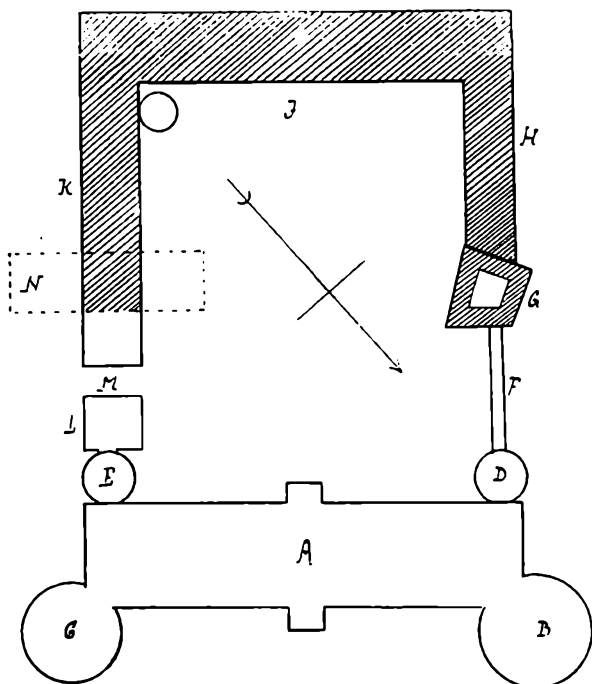
Taarn over til Hovedbygningen, har sandsynligvis været fortsat rundt denne med sine Skoldehuller og bagved liggende Vægtergang.

Med Frederik II.s Tronbestigelse gaar Skanderborg en ny Tid i Møde. Den jagtelskende Konge har sikkert fundet samme Glæde i Skanderborgs Beliggenhed som i Frederiksborgs og har straks udkaaret den jyske Borg til sit Yndlingsopholdssted uden for Sjælland. Nu var Borgen for omtrent halvhundrede Aar siden bleven udvidet og befæstet, men netop i den Tid skete der meget i et halvhundrede Aar. For en Mand som Frederik II. — Kronborgs Bygherre — maatte Mogens Gjoes Skanderborg staa som en ligesaa middelalderlig Bygning som Erik af Pommerns Krogen ved Helsingør, med hvilket det ogsaa havde meget tilfælles. I Efteraaret 1561 beslutter han at »foretage en virkelig stor Bygning«, d. v. s. at opføre en virkelig Kongeborg uden at føle sig bundet af de middelalderlige Hensyn til Forsvaret. 6. Oktober giver han Lensmanden Holger Rosenkrantz Ordre til at lade Emborg Kirke — Æm Klosterkirke — med Søvnhus, Omgang og andre unyttige Huse, nedrive og anvende Sten, Tømmer o. a. derfra til Bygningen paa Skanderborg.

Frederik II.s Byggeri blev ikke saa stort som paa-tænkt. Det indskrænker sig for selve Slottets Vedkommende vistnok til Paasættelsen af et Stokværk paa Hovedfløjen og de to Sidefløje. Ved denne Forhøjelse, som endnu tydelig kan paavises, forsvandt den foran omtalte Udkræning. 1561—62 synes der ikke at være taget fat, men 21. November 1562 befaler han Byerne Ribe, Vejle, Horsens og Aarhus, at de straks paa For-aaret efter Holger Rosenkrantz's Tilsigelse sender alle de Murmestre og Kalkslagere, der findes i Byerne. til

Skanderborg omtr. 1745 (efter Thurah).

Skitseret Grundplan af Skanderborg ved Aar 1600

(efter Kort i Top. ant. Arkiv).

A Hovedfløjen.	H Kancelli og Borgstue.
B Dronningens Rundel eller
store Taarn.	I Køkkenfløj.
C Kongens Rundel eller Kirke-
taarn.	K Gamle Skriverstue.
D } Trappetaarne.	L Brevkammer og Drejer-
kammer.
E } Trappetaarne.	M Porten.
F Longang.	N Frederik IV's nye Køkken-
bygning (1722).
G Klokketaarn, Fangetaarn
eller hvide Taarn.	

Den skraverede Del er det ældste, det hvide Skanderborg.
Som yderst forfaldent blev det genopbyggt 1692 af Christian
V., men nedrevet 1722 for at skaffe Udsigt.

Skanderborg Slot, hvor de skal arbejde paa Bygningen. Samtidig faar Lensmanden paa Silkeborg Ordre til at hugge Tommer, da der vil medgaa meget deraf til Bygningen paa Skanderborg, og i Juli 1563 faar forskellige Lensmænd i Nærheden Besked om at brænde saa mange Mursten, som muligt, og sende dem pr. Vogn til Skanderborg, da Kongen til Foraaret vil tage fat paa Bygningen der.

Krigen med Sverige har aabenbart bragt en Standsning i Arbejdet, men efter Freden 1570 kommer der Befaling til, at de bestilte Mursten skal skaffes. 1571 gøres der en større Bestilling paa Tagsten, 1573 slutter Kongen Kontrakt om Levering af 100,000 Stk. Mursten samt gør Bestilling hos Gert Stenhugger paa Sten til en Port og til en Brønd.

Det synes, som om det var Frederik II.s Planer om det stolte Kronborg, der blev skæbnesvangre for Skanderborg. De to Portaler, som Gert Stenhugger udførte til Porten her, kom i alt Fald aldrig paa Plads, men førtes til Kronborg, hvor de er at se den Dag i Dag. Porten i Udenværket, lige inden for Vindebroen i Dæmningen over til Byen — hvilken Dæmning vist først blev anlagt nu — var alt opført 1571, saaledes som det læses paa den Sten med Frederik II.s Navnetræk. der oprindeligt sad over denne første Port, men nu er anbragt over Indgangsdøren til Kirken. Vandhuset, Bryggers, Baggers, Smedie, Badstue, Ridehus, Slagterhus og Stald m. m., der laa paa Slotsholmen uden for Borggaarden, blev for største Delen opført af Frederik II. Han foretog ligeledes store Forandringer indvendig i Slottet. Et Kapel indrettedes i Hovedfløjens østlige Halvdel, den nuværende Kirke. Over Kirken var »den lange Sal« eller Kgl. Majestæts

røde Sal med Rundelen og i Sidefløjen, der stødte op hertil, Brevkammer og Drejerkammer med Udgang til Porten. I den vestlige Halvdel var Dronningens og Prinsernes Værelser. Paa den anden Side det store Taarn, eller Klokketaarnet, som det nu kaldtes, og hvor Svend Feldings Klokke hang, i vestre Sidefløj, var der Cancelli og Borgstue, i den modsatte havde Slotsfogeden sine Værelser, og her var tillige den gamle Skriverstue. Den sydvestre Fløj var endelig Køkken og derover Kornloft.

Frederik II. opholdt sig hyppig paa Skanderborg Slot, særlig for Jagtens Skyld, og her fødtes 1574 hans Datter Anna, der blev gift med Jacob VI. af Skotland. Et Par Aar før sin Dod opførte han en ny Ladegaard paa Stedet, paa hvilken han havde »meget smukt Fa«. Han vilde dog gerne have det bedre endnu og beder i Brev af 10. Januar 1587 en halvhundrede forskellige Adelsmænd lade ham faa et Par Køer eller Kvier »som unge og gode cre«. Der har i det hele altid været drevet betydelig Stalddrift for kgl. Regning, og Lensmanden havde som Regel en hundrede Øksne paa Stald. Der leveredes ligeledes en Mængde Svin fra Skanderborg Len, der var et af Landets rigeste og mest indbringende. Derfor havde man ogsaa den Talemåde: »Det vilde ikke slaa til for ham, om han saa fik Skanderborg Slot!«

Vinteren 1583—84 tilbragte den lille Hertug Christian (IV) med sin Tugtemester og sit Barnehof paa Skanderborg, hvor han i 1595 lod bygge et lille Orlogsskib, der blev udlagt til Salutering og til Pynt paa Søen. Det er dette, der har givet Anledning til Sagnet om Christian IV.s Undervisning i Sømandsskab paa Skanderborg Sø.

Flere af Christian IV.s Børn er født paa Skanderborg, og her holdt han i 1609 den berømte Herredag, hvor

Sagen mod Christopher Rosenkrantz var for. Samme Aar noterer Kongen i sin Dagbog, at hans Gemal blev skudt gennem Kappen paa Jagten ved Skanderborg.

Under Overvejelserne om en mulig Deltagelse i Kejserkrigen har Christian IV. tænkt paa at benytte Skanderborg, der laa midt i et stærkt kuperet og af brede Søer og Vandløb gennemskaaet Terrain, som et Retrætepunkt i Tilfælde af en fjendtlig Hærs Fremtrængen i Landet. Det er dog ikke Slottet alene, men Skanderborg By, der i 1583 havde faaet Købstadsprivilegier af Frederik II., som skulde befæstes, og i 1617 d. 18. Februar udgaar der Befaling til, at Skanderborg skal omgives med Jordvolde. Det er dem, man ser paa Resens Tegning. Et Aar senere tales der i et Kongebrev om Fæstningen Skanderborg, og i Sommeren 1619 arbejder Kronens Bønder og Mogens Kaas's jyske Regiment under Fæstningsingeniøren Abraham de la Haye paa nævnte Volde samt paa en svær Mur, der føres tværs over Draget ud til Borgen, som en yderligere Sikring af denne. Muren, der var 5 Alen høj og 3 Sten tyk, var færdig i 1620.

Disse Foranstaltninger formaaede imidlertid ikke at holde Fjenden ude og i 1628—29 blev Skanderborg, By som Slot, plyndret af de kejserlige Tropper. Til Borgen maatte der anskaffes nyt Inventar, og i 1633 kunde Christian IV. atter bo her, ligesom den udvalgte Konge i 1644—45, trods Svenskernes haarde Fremfart mod Borgen. 1655 blev Fangetaarnet gjort i Stand af Rigsmarsken Anders Bille som Lensmand, men under den ulykkelige Krig 1657—60 fik Borgen sit endelige Knæk. Ved en Synsforretning i 1682 viste den ældste Del af Borgen, den Del, der laa Sydvest for det store Taarn og en Linie derfra parallel med Sydvestfløjen,

sig saa forfalden, at Christian 1692 maatte ofre meget paa at gøre den i Stand.

Skanderborg var nu efter 1660 ikke længer Sæde for en Lensmand, men for en kgl. Amtmand. Og ligesom Egnens Folk fik deres Gang til Amtsstuen, fik Sognets Folk deres Gang til Kirken, som Skanderborg Byfolk fik Lov at søge fra 1699.

Christian V.s Restauration af 1692 har næppe været meget forsvarlig. Frederik IV., som 26. Juni 1716 i Skanderborg Kirke blev viet til Anna Sofie Reventlow efter at have bortført hende fra Klausholm, havde fundet Behag i Stedet, men maatte først foretage enkelte indgribende Forandringer, inden han kunde slaa sig til Ro. 1718—22 blev da hele den ældste foran betegnede Del, som Christian V. havde restaureret, revet ned, saaledes at det store Taarn, oprindeligt i den ældste Borg dens yderste Hjørnetaarn mod Nordost, nu blev det nye Skanderborgs yderste Hjørnetaarn mod Sydvest. Lige over for dette Taarn, i ret Vinkel paa Slotsfogdens Bygning ved Porten, blev der opført en ny Køkkenbygning. Der var nu fri Udsigt fra Hovedbygningens Vinduer baade mod Nordost over Byen og mod Sydvest over de nye Terrasser, der blev anlagt, hvor den nedrevne Fløj havde staaet, og over Dyrehaven.

Frederik IV. opholdt sig dog kun sjældent paa Skanderborg, Christian VI. kun en enkelt Gang, og i 1767 blev Slottet solgt til Nedbrydning. Kun Kapellet, som blev skænket Byen til Sognekirke, skulde bevares tillige med Rundelen derved. Indgangen til Kirken, som før havde været gennem det runde Trappetaarn paa den modsatte Side, blev nu anbragt i Rundelen, som den findes endnu. Og over Døren blev Stenen fra Slotsporten med Frederik II.s Navnetræk sat ind.

Nedbrydningen af Borgen gik hurtigt for sig. Dog stod der endnu i Begyndelsen af 1800-Tallet Rester af det hvide Taarn. Men dette Navn alene er nok til en Sommeraften, naar Sol er ved at gaa i Bjerge og Skov og Sø i stille Fred ligger om Borgholmen, at fremkalde Mindet om det hvide Skanderborg, Folkevisernes Skanderborg, der med sit grønne Blad har svømmet som en Aakande paa Søens Spejl.

„Heksemordet“ i Brigsted.

Af cand. theol. J. a. k. Lykke.

I Tillæget til »Aarhus Stiftstidende« Nr. 104 for Aaret 1800 findes en Oversigt over Fødsler og Dødsfald i Stiftet i det nævnte Aar. Her anføres under Rubrikken »Myrdede« kun een: »En gammel Kone i Søvind Sogn ved en omrejsende Qvaksalverqvindes Tilskyndelse og Slag«.

Ved denne korte Notits sigtes der til en Begivenhed, hvorom der endnu den Dag i Dag gaar adskillige Fortællinger blandt Egnens Folk.

Imidlertid er Traditionen nu allerede saa gammel, at den er ved at blive usikker. Uden Tvivl er den ogsaa paavirket af den novellistiske Behandling, som Emnet har været Genstand for¹⁾. Og paa den anden Side ligger den omtalte sørgelige Tildragelse saa langt tilbage i Tiden, at ingen nulevende med Rette kan føle sig personlig ilde berørt ved, at Sagen drages frem paany. En saa vidt mulig paalidelig Fremstilling af Begivenheden med dens Forhistorie og dens Følger, saaledes som den følgende Skildring vil forsøge at give den, vil da formentlig ikke være ubetimelig.

Den væsentligste Del af Stoffet er hentet fra Voer

¹⁾ Særlig R. K. Lassen: »Heksemordet« i Brigsted (Føljetou til »Vejele A. Folkebl.« og »Horsens Folkebl.« o. 1869).

og Nim Herreders Justitsprotokol for den paagældende Tid, sammenholdt med Rettens Kopibog¹⁾). En Del af de øvrige Kilder vil blive anførte efterhaanden, som deres Udsagn forekommer i Skildringen.

Umiddelbart syd for Sovind By ligger den lille Landsby *Brigsted*.

Her boede ved Aar 1800 en Gaardmand ved Navn JØRGEN MORTENSEN. Han var den Gang allerede en ældre Mand og var gift anden Gang. Med sin første Hustru, Ane Jensdatter, havde han bl. a. en Datter, Margrethe, og to Sønner, Jens og Morten. — Af disse havde Jens paa den Tid, hvorom her er Tale, allerede i flere Aar lidt af »Slag«. Han var tillige »svag af Forstand og Hukommelse«, og Forældrene havde forgæves søgt mange Raad, da det, kort efter at Jens havde fyldt 21 Aar, hændte sig, at der kom en »klog Kone« til Egnen, med svært Lov paa sig for sine vellykkede Kure. Denne Dame, der kaldte sig ANNA PAULINE, holdt efter Jørgen Mortensens Begæring sit Indtog i Brigsted d. 12. Marts 1800.

I den nærmest foregaaende Tid havde hun praktiseret paa forskellige Steder i Vejle- og Horsensegnen. Søren Clausens Karl i Harritsø²⁾, Jens Larsen, »der havde Brok, som en Brokskierer ei turde opperere«, havde hun kureret ved at give ham en Drik. — Sognefoged Jacob Halds Kone i Lindved (Sindbjerg S.), »der efter hendes Barselfærd havde faaet ondt i Brysterne«, blev kureret ved udvortes Midler. — Efter forgæves at have søgt

¹⁾ I Landsarkivet i Viborg.

²⁾ Harreso, Nørvang H., Vejle A.

Beskæftigelse i Horsens havde hun saa smaat givet sig paa Vej ad Aarhus til og havde da den første Nat haft Husly hos Otte Rasmussen i Nebel. — Mens hun var der, kom Søren Gertsen fra Haldrup derind, og da han horte, »at den kloge Kone i Thystrup¹⁾ var hendes Oldemoder«, gav han en Kone i Haldrup, ved Navn Karen, hvis lille Dreng havde Slag, Anvisning paa Anna Pauline, og hun var da bleven hentet derhen. — En Kone i Haldrup ved Navn Lotte, der var ophovnet over hele Legemet og berøvet Forstanden, kurerede hun, dels med en Drik, dels med Smørelse. — Et ganske lignende Tilfælde fik hun til Behandling i Blirup: Rasmus Rasmussens Kone, som hun erklærede for at være »forgjort af én, der ikke var langt borte«. Her var det saa, at Jørgen Mortensen fra Brigsted kom og hentede hende.

Anna Pauline havde den priselige Skik saavidt muligt at blive paa Stedet, indtil hendes Kur havde vist sin Virkning. Ogsaa her slog hun sig til Ro for nogle Dage. — Efter at have undersøgt den unge Mand erklærede hun, »at han var forhekset, men dermed havde det ingen Nød; thi hun skulde nok lære Heksen til at indfinde sig²⁾«. Den syge Jens Jørgensen fik en Drik at styrke sig paa og blev aareladt 6 Gange. Imidlertid lod Kvaksalver-sken den nærmeste Omegn nyde godt af hendes Nær-værelse. I Følge Provst Jordhøis Erklæring til Retten tog hun, efter hvad han havde hørt, en Nat til Gangsted.

¹⁾ Tyrstrup i Haderslevhus Amt.

²⁾ Dette Træk, saavel som flere i det følgende, er hentet fra Optegnelser i Elbæk Præstearkiv (nu formentlig i Landsarkivet), her efter Afskrifter ved afdøde Lærer R a s m u s s e n, Aaes, velvilligst stillede til Raadighed af Rasmussens Svigersøn, Lærer Bagger, sstds.

Traditionen¹⁾ fortæller da ogsaa, at man i een Gaard ikke kunde faa Smør af Mælken, et andet Sted havde de et sygt Bæst, o. s. v. Alt sligt blev betroet til Anna Paulines Undersøgelse, og efter bedste Evne raadede hun Bod derpaa. Som Eksempel paa hendes Fremgangsmaade kan anføres, at hun, hvor Talen var om en syg Ko (eller mislykket Smørtilvirkning), udbad sig en Prøve af Mælken. Denne anbragte hun i en Jydepotte over Ilden. Hvis den da hævede sig med »Skindet« hvælvet over sig, var der Hekseri med i Spillet. Ved passende Fyring lod dette »Tegn« sig uden Tvivl frembringe lige saa tit, den kloge Kone maatte ønske det²⁾.

Jørgen Mortensens Gaard laa omtrent paa samme Sted, som den, der afløste den i 1872 og de følgende Aar. Mod Øst ud til Vejen laa Laden, mod Syd et andet Udhus, mod Nord Stuehuset. Dette var temmelig langt, 16 Fag ialt. I den vestre Ende var der Svinehus. Gennem Yderdøren kom man ind i en lille Forstue og havde da til venstre Bryggerset, til højre »den yderste Stue«, der som de allerfleste Bønderstuer i de Dage havde Lergulv. Her stod der skraas over for Døren en gammeldags Skorsten, og ved Siden af denne førte en Dør ind til »den anden Stue«, bag hvilken der laa en »Overstue« og endnu et Kammer, der senere var i Brug til Væverstue³⁾.

Mandag Aften d. 17. Marts holdt »den kloge Kone« Vagt over den syge Karl, sammen med hans Stifmoder,

¹⁾ Jvnfr. C. A. Thyregod i »Dansk Landbotidende« 1866, S. 80.

²⁾ Meddelt af Snedker Math. Pedersen, Elbæk.

³⁾ Velvillig Meddelelse af Partikulier Jørg. Mortensen, Søvind, der i mange Aar har været Gaardens Ejer og, som Sønnesøn af den i Skildringen omtalte Jørg. Mortensen, i det hele ved god Besked om et og andet denne Sag vedrørende.

Mette Hansdatter. Patienten laa i den yderste Stue. Han var bleven noget mat af den megen Aareladen. Om Natten gik Anna Pauline op i den inderste Stue og lagde sig i Sengen der, og da hørte baade hun og Jørgen Mortensens Kone, at der var noget ved Vinduerne i begge Stuer. Det var, ligesom der blev pillet ved Blyet. Men deraf var der dog intet Spor at se næste Dag — den Dag, da Drabet fandt Sted.

I et Indsiederhus i Søvind By boede paa den Tid en gammel Kone ved Navn ANE SØRENSDATTER, i Almindelighed kaldet »ANN' KLEMENS«, Enke efter Gaardmand Peder Jensen. Hun levede af Almisser, som hun endnu, trods sine 82 Aar, selv kunde gaa rundt og samle sig. Man skildrer hende som en krumbøjet, rødøjet gammel én, og med dette Udseende stemmede særdeles godt den Forestilling, Folk i Omegnen nærrede om hendes Evne til at øve hemmelige Kunster baade mod Folk og Fæ.

I Søvind Sogns Kirkebog for 23. Marts 1800, hvor Ane Sørensdatters Død er indført, findes tilføjet med en senere Haand: »kaldet Ane Clemens eller endnu kortere »Clemen«, f. Eks. : »Har I it giort Clemen noget imod ? — thi hun var allerede i mange Aar for Orde som Hex«. Rimeligvis stammer denne Notits fra den samme Præstehaand, som har nedskrevet den førnævnte Optegnelse i Præstearkivet. Heri hedder det nemlig: »Allerede i mange Aar havde Ane Klemens været i ondt Ord i Brigsted; thi naar enten Hest, Ko, Svin eller Barn blev sygt, var det almindelig Mundtale: »Har I ej gjort Ane Klemens imod ?« Dog ansaa Hans Juel — han har selv fortalt mig det — hende ej for at være

saa ganske slem. Han mødte hende en Morgenstund nede ved Sandbjerg, da han skulde køre til Aarhus med et Læs Morrødder (Gulerødder) og blev rigtignok ej glad, saa han endog afbedende sagde: »Herre Gud, lille Moer! ska' a møde Jer her?» Men hun gik til og klappede ham venligt paa Skulderen: »Bryd Dig om ingen Ting, lille Søn! og kør i Guds Navn, a gaar maaske ind til Din egen Kone om en Drip Mælk«. Og om a saa ska' dø paa dette Sted, allersødeste Sjælesørger, det er sandt hvert Ord, a siger: a paanede (mistede) ikke saa meget som en Vognkæp den hele Vej. Du milde Jesus, hjælp os!» Førend dette Udraab turde H. J. ej tilføje den Djævlbespottelse: »Hvem veed, om det ej var Parabel!»

Det fortælles, at Ann' Clemens, som boede lige ved Vejen — den gik i de Dage syd om Søvind Kirkegaard — krævede »Tiende« af hver Bonde, der korte forbi med Brønde fra Skablund eller Vaarsø. De fleste bøjede sig for Kravet og kastede et Stykke Træ af til hende. Den eneste, der vovede at trodse ved en saadan Lejlighed, var den før nævnte Rasmus Rasmussen fra Blirup, der i det hele skal have været en temmelig oplyst Mand. Denne Gang maatte han naturligvis bøde for sin Opsætsighed og væltede med Læsset¹⁾.

Ogsaa fra anden Side fortælles der om Ane Clemens' Heksery. Engang nærmede hun sig en Gaard, da Ejeren i det samme fik Øje paa hende og for Løjers Skyld fik sat en Naal i Dørtræet. Og ganske rigtigt: da den gamle kom, stod hun og hoppede og hoppede, men kunde ikke komme ind. »No, lille dø«, udbød hun, »er et no dø, der haa vaar aa Spel igen«. — En Tid efter denne god-

¹⁾ Meddelt af Christian Høy, Aaes, hvis Farmor var en Søster til R. R.

modige Spøg skulde samme Mand ride til Mølle. Heksen mødte ham i et Skovkrat. »Naa, lille Faae«, siger hun, idet hun kom ham nær, »ta dæ no i Ajt, tæ do komme godt aasted«. Da han var kommen nogle Favne forbi hende, snublede Hesten, og Mølleposen trimlede ned i Grøften. Nu var det Ann' Klemmens Tur at tage sig en skadefro Latter, hvorpaa hun kom hen og hjalp ham Posen op paa Hesten igen. Hun har, som det vil ses, været en temmelig godmodig Heks¹⁾.

Det var Tirsdag Formiddag d. 18. Marts, at Ane Clemens, vistnok dreven af Nysgerrighed traadte ind i Jørgen Mortensens Stue. Her var allerede en ret talrig Forsamling, nemlig — efter Forhørsprotokollen — JØRGEN MORTENSEN selv og *hans Kone*, den sengeliggende JENS JØRGENSEN og hans Søskende, MORTEN og MARGRETHE, samt Tjenestepigen DORTHE MARIE HENRICHS-DATTER — altsaa Husets Folk, og desuden nogle Gæster fra Byen og Egnen, nemlig :

JUST RASMUSSEN, der var kommen til Stede tilligemed sin Kone, METTE CHRISTENS-DATTER, dels for at faa et Bæst kureret, dels for at skrive Recepter. Han var nemlig den eneste der paa Lag, som kunde føre en Pen²⁾. Anna Pauline selv forstod sig med al sin Dygtighed kun lidt paa Skrivekunsten, »derfor skrev de Bønder eller andre, hos hvem hun gjorde Cuurer, selv Recepterne«. Dernæst

JENS HANSEN, der havde et lignende Ærinde, som

¹⁾ J. Pedersen Bjerggaard : Minder fra et Bondehjem i Jylland. Kbhvn. 1893. S. 12—13.

²⁾ En ældre Kone, der er barnefødt i Brigsted, har meddelt, at endnu i hendes Barndom var der kun faa dér i Byen, som kunde skrive, hvorfor hendes Fader ofte maatte være Pennefører for sine Naboer.

Just. Han var tilmed selv syg. For den Tjeneste, A. P. allerede havde ydet ham, havde hun faaet en Hørgarns Særk, et Par Sko og noget Hovedtøj. Fremdeles

JENS ANDERSEN, Gaardmand i Tvingstrup, som søgte Raad for sin 9—10-aarige værkbrudne Datter. Just Rasmussen havde efter A. P.s Diktat skrevet en Receipt til ham, lydende paa

2 Potter rød Vin,

1 P. fransk Vin,

½ — Rom,

bitre Mandler,

søde do.,

Bomolie,

»Hundefit og nogle flere Artikler, som han nu ei erindrer^d). Endvidere var

RASMUS RASMUSSEN fra Blirup kommen til Stede i Anledning af den førnævnte Kur paa hans Kone. — Endelig var der en Kone fra Toftum, ANE PEDERSDATTER, der gik omkring og solgte Fisk. Ogsaa hun havde faaet Raad af Anna Pauline, »men ikke betalt derfor, da hun ej vidste, om det hjalp«.

Nu kom altsaa den gamle »Ann' Clemens«. Hun havde hos en Nabomand tigget sig lidt Mælk, som hun bar med sig i en Krukke. Denne satte hun fra sig paa Bordet. Hun sagde, at hun var kommen for at se den kloge Kone.

Anna Pauline havde lagt sig i den inderste Stue, da hun var utilpas. Jørgen Mortensens Kone gik nu ind til

^d) En kraftig Kur for en lille værkbruden Stakkell og sikkert af større Virkning end et Middel (mod en anden Svaghed for øvrigt), som endnu i Mands Minde skal være bleven brugt paa samme Egn: Pandekager, hvori var indbagt en hakket — Skruptudse!

hende og bad hende komme ud, der var en Kone, i den forreste Stue, som gerne vilde se hende, og som for Resten, tilføjede hun, havde Ord for at kunne hekse. A. P. undslog sig for det. Men saa kom et Par af Mændene til Døren og istemmede Anmodningen. A. P. rejste sig da og gik ud til de andre.

»Jørgen Mortensens Kone spurgte Ane Sørensdatter, hvad hun vilde med den Mælk, hun havde sat paa Bordet. Hun svarede, at hun vilde bytte den bort«. Mændene begyndte at ymte noget om, at den gamle var en Heks, »der ej var bedre værd, end hun burde slaas for Hovedet«. Saaledes fortæller A. P. selv senere i Retten. Om det er rigtigt, faar staa hen. Men i hvert Fald synes A. P. straks at have taget Affære, og det lykkedes hende hurtigt at faa den gamle til at tilstaa, at »hun med Mælken vilde have forgjort Jørg. Mortensens Køer og allerede havde forgjort Jens Hansen selv og hans Bæst«, — med andre Ord, at hun virkelig var en Heks. Og siden fortæller A. P., at A. S. derefter »bad hende tie med hende, da hun vidste, at hun (A. P.) var hendes Overmand. A. P. sagde derpaa, at siden hun var hendes Overmand, vilde hun slaa Mælken i Ilden, hvilket hun gjorde og slog derefter A. S. med Haanden under Øret, fordi A. S., da A. P. havde taget Mælken, sagde, at A. P. skulde faa en Ulykke«. Efter Just Rasmussens Udsagn var det derimod først Slaget, der fik A. S. til at true A. P. med en Ulykke. I hvert Fald greb A. P. nu Jørg. Mortensens Pisk og gav dermed Ane nogle Slag over hendes Arme »og sagde derefter til de tilstedeværende, at nu kunde de gøre det samme«. Jørg. Mortensen, Just Rasmussen, Jens Hansen og Jens Andersen tog da efter hverandre Piskan og gav den gamle, som sad paa en Stol, »eet à to smaa Rap paa Ryggen«. Jørg. Mortensen gjorde det efter

A. P.s udtrykkelige Opfordring: »Nu skulde *han* slaa for de Gerninger, A. S. havde tilstaaet mod hans Huse«. Selv den syge Jens Jørgensen stod op, paa A. P.s Bud, og slog, men gik straks til Sengs igen.

Her begynder Akterne at blive noget forvirrede. Tidsfølgen for Enkelthederne i det følgende Drama er usikker. Saa meget staar fast, at A. P. tog en Ildklemme og slog saaledes til A. S., at hun faldt ned af Stolen og stødte sig mod en Vugge, der stod paa Gulvet foran hende.

Ved denne Tid — Klokken var vel bleven omkring 1 — kom Just Rasmussens Svoger, Gaardmand MATTHIAS CHRISTENSEN. Han havde hørt, at der var Klammeri i Huset. »A. S. laa den Tid midt paa Gulvet og var blodig, noget Ild laa omkring ved hende, men ingen rørte eller tiltalte hende den Tid. — Hun kendte ham og derfor, ved hans Indkomme, bad, at han vilde hjælpe hende. Han gik derfor til, tog hende ved Haanden og vilde hjælpe hende op, men da kom A. P. tilløbende, stødte ham bort og sagde: han maatte ej røre A. S.; thi hun var en Heks; de øvrige nærværende bejaede, at hun selv havde tilstaaet dette. Math. Chr. sagde derpaa, at enten hun var Hex eller ikke, burde de indstille til Øvrighedens Dom, men da hun var et Menneske, saa maatte de ej mishandle hende, og naar han ej maatte hjælpe, vilde han gaa, hvorpaa han og gjorde Forsøg. Men A. P. H. tog Jørg. M.s Pisk, løb mod ham, truede med Pisken og sagde, at han og hans skulde faa alle optænkelige Ulykker, dersom han ej blev. Af Frygt derfor blev han«. (Justitsprotokollen, 9. April).

Akterne viser — om det er sket før eller efter Math. Christensens Komme er uklart — at Kvaksalversken i den første Stue »greb A. S. i Haaret og derved løftede hende op og slog hende ned mod Jorden, Seng og Skabe,

saa at Ane blev blodig i Ansigt og Hoved, ligesom hun og ofte rev Haar af hendes Hoved og kastede det paa Ilden, for at det — som hun selv erklærede — ikke skulde bruges til at skade hende.

Just Rasmussens Kone søgte at faa A. P. til at holde op. Det vilde hun nok, naar hver Mand vilde slaa et Par Slag. Derpaa fik A. P. den gamle til at love, at hun ikke vilde forhekse nogen af dem, — og saa slog hun hende igen. Endvidere spurgte hun Ane, »om hun ikke Natten forved havde været ved et Vindue i Huset. Ane tilstod det og gik op i Husets anden Stue og paaviste Vinduet«. A. P. synes dernæst at have anmodet alle de tilstedeværende, som var fulgt med ind for at se Paa-visningen af Vinduet, om atter at trække sig tilbage. Saa var hun og A. S. ene — vel en halv Times Tid. Hvad de talte om, vilde A. P. senere ikke fortælle. De havde intet talt om, sagde hun. Men to Gange kom hun ud i den forreste Stue, den ene Gang tog hun Anes Potte, der stod paa Skorstenen »saa og en Gød, saa vidt hun erindrer, i den Hensigt at komme Gløden i Potten og derved forhindre, at Huset skulde blive forgjort af A. S., men hun betænkte sig igen, slog Potten mod Døren og lagde Gløden paa Skorstenen, uden at noget deraf blev brugt til, ved eller imod A. S.« — Saaledes siger A. P. selv. Men af de øvrige Vidneudsagn synes det at fremgaa, at hun virkelig har baaret den omtalte Glød ind i den anden Stue og altsaa formodentlig dog brugt den mod A. S.

Efter da saaledes at have gjort den gamle uskadelig har A. P. sagtens igen tilstedt Husets Folk og Gæsterne Adgang. Thi i Retten vidner Mette Hansdatter og Margrethe Jørgensdatter, »at A. P. slog A. S. i den anden Stue ned af en Stol paa Jorden. Disse 2de tilligemed

Mette Christensdatter og Ane Pedersdatter saa, at A. P. endvidere slog A. S. med Pisken (endda med den tykkeste Del), samt fik hende over Ende paa Gulvet i den anden Stue«. Den gamle kom til at række sin Haand op under A. P.s Klæder, hvorpaa denne satte sig ovenpaa hende. — I Forhøret tilstaar A. P. selv, at hun med Ildklemmen slog A. S. af den Stol, hun sad paa, og at A. S. derefter krøb paa Hænder og Fødder et Stykke hen ad Gulvet. Derimod nægter hun at have stødt eller sat sig paa den gamle. Men begge Dele staar fast i Følge de andres Vidnesbyrd.

Jørgen Mortensen forklarer bl. a., at »da A. S. laa saaledes paa hendes (o : sin) Ryg paa Gulvet, satte A. P. H. først hendes (o : sit) Knæ paa A. S.s Bryst og dermed trykkede hende, derefter vendte hun sig om og satte sig med Rumpen paa Brystet (Just Rasmussen tilføjer : i hvilken Stilling hun drak et Glas Brændevin), under hvilke Gerninger A. P. bandede, men Ordene erindrer han ikke«.

»Derefter rejste hun den gamle op paa en Stol og sagde, at naar hvert Mandfolk nu vilde give hende et Par Slag, skulde alt være forbi. Dette gjorde de, for at faa Ende derpaa. Ikke destomindre slog A. P. atter med Pisken, indtil Mændene endelig fik hende til at ophøre«.

Baade Ane Pedersdatter og Mette Christensdatter havde faaet ondt af at se paa den Mishandling.

Ogsaa Just bad for den stakkels Ane, »men da rev A. P. Huen af hans Hoved og kastede den mod Døren og truede hannem«. —

Efter en gammel Beretning¹⁾, der dog ikke bekræftes

¹⁾ Lærer Rasmussens Optegn.

af Retsakterne, var der endnu een Person til Stede foruden de nævnte, nemlig Jørgen Mortensens Broder, NIELS, en gammel halvtosset Karl, der havde sit Ophold i Gaarden ; »han vilde heller ikke tage Del i Mordet, men advarede tværtimod de andre med de Ord : »at de ikke skulde slagte mere, end de havde Salt til«. Brigstederne forklarer denne hans store Klogskab af, at han ej havde drukket af den Drik, som Kvinden skænkede for de øvrige ; thi i den troede de, at der var Fortryllelse«.

Omsider bandt dog A. P. Klædet paa A. S.s Hoved og fulgte hende til Sengs, med Bistand af Konen i Huset. »Men da var hun ikke mere blaa eller blodig, end at hun havde en blaa Plet i Panden, som hun fik, da A. P. første Gang slog hende af Stolen, og hun faldt mod Vuggen«. Hun vaagnede da ogsaa op af sin Afmagt og bad Jens Hansen lægge Sengeklæderne paa sig, »hvilket han ikke turde af Frygt for A. P.«

Efter at Ane var kommen til Sengs, truede hun atter A. P. med en Ulykke.

Omtrent paa samme Tid kom Rasmus Rasmussen fra Blirup. Han var gaaet lige efter Anes Indtræden og var nu kommen tilbage, fordi A. P. havde sendt Bud efter ham, for om muligt at formaa ham til at tilbage tage noget Hør, han havde givet (for den før omtalte Kur paa hans Kone) og at give hende Penge i Stedet. Da A. P. nu saa ham, »tog hun straks hans Kæp og slog med. Den gamle nægtede da først at være en Heks, men tilstod det saa, og da A. P. derpaa slog, bandede og truede den gamle, i Fald hun ej ophørte at slaa«. Formodentlig har A. P. først villet have Rasmus til selv at bruge Stokken ; thi det hedder sig¹⁾, at han ved sin Hjem-

¹⁾ Meddelt af Bergelius Pedersen, Aaes.

komst lod sig forlyde med, at han muligvis havde givet efter, hvis han var bleven opfordret een Gang til. Han havde jo ogsaa, som man vil erindre, et dobbelt Mellemværende med den gamle »Heks«.

En anden mundtlig Overlevering¹⁾ vil vide, at A. P. bad Rasmus Rasmussen laane hende sin Stok, men han svarede: »Nej, Kæppen er min!» — Men i Forhøret vedgik A. P. udtrykkelig, at hun slog A. S. tre Slag over Haandleddet med R. R.s Kæp.

Det var i Sandhed en haard Medfart, der blev den gamle Ann' Clemens til Del, inden hun fik draget sit sidste Suk. »De mærkede bestandig, at der var Liv i hende; thi hun bevægede Lemmerne og taled«. Omtrent 2 Timer efter, at hun var kommen i Seng, taled hun endnu, »men da hun ophørte dermed Kl. 3 à 4, saa de til hende, og da var hun død«.

Her har den gamle Tradition²⁾ igen en Tilføjelse til Retsakterne:

»Der staar de nu, hver paa sin Maade, omkring den blodige Gamles Lig, da hendes Svinger, Anders Jacobsen, kommer for at spørge, hvad der var paa Færde! Just forklarer ham det og tilføjer i sin forfærdelige Iver, »at hun skal have lige saa meget næste Dag«. — »Nej, giv hende, hvad I under hende, straks!» siger Anders Jakobsen; »thi saa vidt som a ser, er hun allerede død, og a vil have hende hjem og lægge hende paa Skive«. Ved disse Ord falder, saa fortæller man, Skjællet fra deres Øjne, og de ser deres blodige Misgerning, og de, nys saa

¹⁾ Meddelt ved Lærer Gejlager, Stensballe. Smlgn. J. Peder- sen Bjerggaard: Anf. Skr., S. 23, hvor der sigtes til Rasm. Rasmussen.

²⁾ Rasmussens Optegn.

tilfredse med deres rasende Færd, sønderknustes af Angest og Anger«.

Med den sidste Vending falder det ganske godt i Traad, at de forsamlede Bønder selv lod Jørgen Mortensens Morten løbe efter Sognefogden, ANDERS JENSEN i Toftum. »Ved hans Ankomst om Aftenen Kl. 8 à 9 var Anna Pauline i Seng i den inderste Stue. Han vilde da have talet med hende, men de øvrige nærværende frabad det, af Frygt, at hun skulde blive urolig (!). Han beordrede Vagt hos hende; først næste Morgen tiltalte han hende for det begangne. Da græd hun og sagde, at Mændene ej var bedre, end hun, men om den Afdøde talte hun ikke, før Herredsfogden kom og »eximinerede«. De øvrige indsaa ved hans Ankomst deres Forseelse og vare skamfulde og vrede paa denem selv derover«.

Næste Dag afgik følgende Melding til Herredskontoret i Horsens :

»Ærbødigst *Pro Memoria*.

I Aftes er en Kone af Tyrrestrup Gods bleven myrdet hos en af Steensballe Gaards Gods navnlig Jørgen Mortensen i Brigsted. ieg har strax føyet Anstalt til at beopagte Manddraberne, og har ikke skullet undlade at tilskrive igien Deres Velviished samme for at erholde de fornødne Ordre. —

Toftum, den 19de Martii 1800 —Ærbødigst

Anders Jensen,
Sognefoged.

Til Velædle og Velviise

Hr. Borgmester og Herredsfoged Carøe«. —

I Løbet af Dagen indtraf Herredsfogden og Distriktslægen tilligemed deres Folk. Ved Forhøret paa Stedet fastsloges i Hovedtrækkene, hvad der i det foregaaende

er meddelt om Begivenheden. Samtidig maatte Anna Pauline afgive en kort Beretning om sit tidligere Liv og Levned. Hendes forhaandenværende Ejendele blev beslaglagte. De bestod i:

- 4 Lpd. 9 Pd. Hør, vurderet af Forretningens Vitterlighedsmænd à Lpd. 8 Sk.
- 6 Pd. heglet do. 1 Rdl.
- 10 - Blaargarn à 12 Sk.
- 1 gammelt Hørgarns Klæde 4 -
- 3 Pd. Uld 3 Mk.
- 2 - Uldgarn 3 -

»Det øvrige bestod udi de Klæder, hun havde paa Kroppeu. — Mere Ejendele erklærede hun ej at have her eller andensteds, undtagen i Thystrup, hvor hun havde et Skrin staaende«. Hun maa vel altsaa have brugt de 2 Rigsdaler, hun alt havde faaet af Jørg. Mortensen for Kuren paa hans Søn.

Derefter foretoges Obduktionen. Alle de, der i nogen Maade havde Del i Handlingen med A. S., maatte overvære den. Betegnende nok fortalte¹⁾ de tilstedeværende Kvinder senere med Forundring, »at Mennesker indvendig ser ud akkurat ligesom Svin og Faar«. Det havde de lagt Mærke til ved denne Lejlighed.

Obduktionsattesten talte klart nok om Voldsdaaden: »Paa højre Side af Hovedet fandtes ovenfor *Oss. Frontis*²⁾ et Hul ind til *Cranium*³⁾, en Tomme langt og $\frac{1}{2}$ Tomme bredt, og paa den venstre Side af Hovedet et Hul ind til *Cranium*, 2 Tommer langt, $\frac{1}{2}$ Tomme bredt.

¹⁾ Mundtlig Meddelelse af Fam. Hjortlund. Aaes.

²⁾ Pandebenet.

³⁾ Hovedskallen.

Ansigtet fra Øjnene til Munden paa begge Sider tilligemed Næsen befandtes blaa og mørkerøde. Begge Armene fra Axelen til Haanden vare ganske mørkerøde og forslagne, samt ophovnede lige saa vel som Ansigtet. — Efter at *Intigumenta*¹⁾ vare aftagne, fandt man ingen Tegn ved *Cranium* udvendig at have taget Skade. *Cranium* blev da aftaget, og Hiernen eftersøgt, men ingen Tegn fandtes til Læsion. Udvendig paa Brystet var intet at kiende, mens ved Brystets Aabning fandtes 4re af de øverste Ribbeen i Stykker, trykte inde ved hver Side. Indvendig i Brystet var ingen Skade kendt, ikke heller i Underlivet. Aarsagen til den dræbtes Død fandtes saavel i de tilføjede Slag i Hovedet af den stumpe og haarde *Instrument*, som var en Ildklemme, og da *Cranium* i den Alder intet var eftergivet, foraarsagede *Cerebrum*²⁾ en total Rystning i Hjernen, hvilket var Hovedaarsag til Døden. Den Tryk paa Brystet, som er sket med Voldsomhed og har standset Blodets *Circulation*, kan tillige anføres som en Medvirkning til samme.

I. H. Sommer,

Flock³⁾,

Escadrons Chirurgus.

Distrikts Chirurgus.

Pisk og Ildklemme, som under Forhøret var blevne foreviste og identificerede, blev leveret Lægerne »til *Reflexion* og *Conference* med de forefundne Beskadigelser«. Piskeskafte havde en Længde af 27", en gennemsnitlig Tykkelse af 1" i den tykkeste Ende. Det var af Træ, beklædt med Læder, der var i Stykker i den tykkeste Ende (efter Jørg. Mortensens Udsagn ved A. P. H.s

¹⁾ d. e. de ydre Dele (Huden m. m.)

²⁾ ∅: Hjernen (alm. = »den store Hjerne«).

³⁾ Distriktslæge i Horsens 1777—1804, jvnfr. Fabricius: »Horsens Købstads Beskr. og Hist.« S. 306.

Brug). Ildklemmen var 20" lang og vejede 1 Pd. 30 Lod. Begge de paagældende Genstande tog Rettens Folk med sig.

Og »da saaledes af alt dette udkommer, at ANNA PAULINE JOHANSDATTER HOLK som den egentlige Drabsmand bliver at anse, saa blev hun af Retten paalagt og forkyndet personlig Arrest og at henføres til Bevaring i Horsens Arresthus. — I Henseende JØRG. MORTENSEN, o. s. v., da efterdi disse ere af *Steensballegaards* Gods, indgik Hr. Forvalter SCHIØTZ paa Stensballegaard i Borgen for deres Tilstedeblivelse indtil Sagens Uddrag. — I Henseende JENS ANDERSEN af Tvingstrup, *Serridslevgaards* Gods, indgik Hr. Forvalter HANSEN fra Serridslevgaard i lige Borgen for samme. Og da intet videre under Forhøret var at opdage, blev samme sluttet for beskrevet til Hr. Amtmanden at indsendes«.

Om den dræbtes Jordefærd afgiver Kirkebogen følgende officielle Beretning :

Martii: 23de, sc.¹⁾ *Dom: Lætare*²⁾, blev Almissee-Lem Enke Anne Sørensd^r af Søvind begravet, som formedelst morderisk Overfald af en Landløber-Qvinde, der gav sig ud for at kunde curere alle Slags Sygdomme, blev paa en ret ynkelig Maade bragt af Dage i Jørgen Mortensens Huus i Blichsted Tirsdagen d. 18de Martii, 80 Aar gl.«

Paa hendes Ligkiste var der fæstet en Inskription, sagsens forfattet af Degnen i Søvind, og saalydende³⁾ :

¹⁾ d. e. scilicet — nemlig (»som var«).

²⁾ *Dominica: Lætare* = 4. Søndag i Fasten.

³⁾ N. Blicher : »Venlige Forestillinger til alle danske Bønder«. S. 30.

»Det elendige Menneske af Søvind, faldet iblant Røvere udi Brichsted den 18de Martii 1800, blev af den barmhjertige Samaritan, Christus, udfriet paa Sjælens Vegne, da det elendige sønderslagne Legeme af den i Live ærlige gamle Kone, nu salige Ana Sørensdatter, efterat det paa den uhørligste og meest morderiske Maade var medhandlet, blev skjult i Gravens rolige Seng den 23. hujus, udi en Alder af 82 Aar.

»O! hjerte kjære Gud! da red mig arme Stakkel
 Fra dette Selskab ud, og dette Mordspectakel!« —
 Saa raabte Du i Nød, da man med Hug og Banden
 Ved Morderslag og Stød befaledede dig F
 Uskyldige Gamle, som staaer for al Verdens
 Dommer,
 Nu kjender Du din Dom. O! Skræk for hver,
 som kommer!
 At dine Mordere og Dommen høre skal,
 Som de ei kan undgaae«

Digtet har været længere, men vi mangler desværre Fortsættelsen.

At Drabet paa Ane Sørensdatter har vakt megen Opsigt, er en Selvfølge. Her havde jo Overtroens mørke Uhyre stukket Hovedet op — midt i »Oplysningen«.

I »Aarhus Stiftstidende« for 2. Aug. 1800 læses: »Det barbariske Mord, som den 18de Martii sidstleden blev begaaet i Nørre-Jylland, paa en uskyldig gammel Kone, som af bar Overtroe blev beskyldt for Hexerie, har bevæget Præsten Hr. Blicher¹⁾ i Randlev til at udgive

¹⁾ Fader til Digteren St. St. Blicher, Præst i Randlev v. Odder 1796—1823.

et lidet Skrivt imod Almuens Overtroe og Fordomme, som sælges hos Gyldendal for 6 Sk.«

Dette »lidet Skrivt«¹⁾ — det er kun paa 32 S. — indeholder en omfattende Beskrivelse af Vankundighedens forskellige Former. Forf. omtaler Troen paa »Nisser og Bjærgfolk, og Nøkker og Helheste, og Natravne og Lygtemænd, og Gjengangere og Spogelser, og Troldmænd og Troldhexer — og hvad de ellers kaldes — de tossede Tingester, som aldrig have været til«. Men da Blichers Skrift udtrykkelig af Forf. angives at være fremkaldt af Begivenheden i Brigsted og indeholder en Del Træk af Værdi for Sagens Belysning, skal nedenfor anføres nogle Brudstykker, hvad der er saa meget mere Grund til, som Skriftet nu er sjældent.

Efter at have talt om Spogelser og Genfærd, vender Blicher sig til »en anden styg og farlig Overtroe, der har forblindet saa mange Tusinde, og anrettet de sorgeligste og vederstyggeligste Begivenheder, hvorpaa jeg til Slutning skal fortælle et sandfærdigt og højstmærkværdigt Exempel, som nyeligen har tildraget sig her ved Horsens-Eggen: jeg mener *Here- og Trolddoms-Troen*«. — »Den værste Pest, der smitter og dræber baade Fornuft og Velfærd, er: Overtroe og Fordomme. O snart — snart river Eder løse, om I allerede skulle være angrebne! og om I ere — gid alle vare! — uangrebne, da vogter Eder fremdeles for denne snigende og dræbende Smitte! Maatte dog denne skrækkelige Mordhistorie, som har tildraget sig i en af Nørre-Jyllands just ikke mørkeste Egne, tjene saaledes til Advarsel og Afskye, at Overtroen nu med det samme maatte faae sit Banesaar, og

¹⁾ Anmeldt kritisk i »Kjøbenhavnske lærde Efterretninger« f. 1801 — S. 560 f.

aldrig nogen Hexehistorie meer finde Sted i vort herlige Danske Fædreland! For et hundrede Aar siden og længere tilbage var Hexetroen gængs. Da brændte og myrdede man formeente Hexer — stundum efter — og stundum — for en Fejls Skyld — uden Lov og Dom. Mange have vel forestillet sig, at Troen nu var ganske sund iblant Folk, eller dog i det mindste saa sund, at hverken Hexetroe eller Hexemyrderie skulde være muelig i vore Dage; men hvad maae tænkes, naar man læser en virkelig Begivenhed, som nyeligen har havt Sted $1\frac{1}{2}$ Miil i Øst-nordost for Horsens? Betænk dog! I Aaret 1800 den 18de Martii tildrog sig i Brichsted Bye, Søvind Sogn, Voer Herred, Aarhus Stift, den sørgelige og skrækkelige Begivenhed: at en om-løbende foregiven viis Quinde, som siges at være fra Tystrup ved Christiansfeld, besnakker fem Gaardmænd og en Ungkarl til at antage en 82 Aar gammel, skikkelig*) og skyldfri Gaardmands Enke i Søvind Bye for en Troldhex, og samtlige paa en barbarisk Maade anfalde og myrde hende, uden at Nogen af de mange Tilstedeværende har Mod nok til at tage hende i Forsvar. Men nu vil jeg lade en oplyst og troeværdig Mand, Sognedegnen, som boer i Søvind, strax norden for Brichsted, fortælle Tildragelsen. Et Brev, som han nogle Dage derefter skrev til sin Søn, (Skriverdreng paa Rodsteenseie her i Herredet) og som jeg har hans Tilladelse til at publicere — lyder Ord til andet saaledes:

Ana Clemends er ihjelslaget!

Den 18de Martii sidst gik hun til Hans Andersens i Brichsted, for at bede om lidt Melk i en Kovse: da hun

*) I det mindste to Mænd her af Randlev Bye kjendte hende godt, og disse give hende et fordelagtigt Vidnesbyrd.

havde dette faaet, gik hun ind til Jorgen Mortensens, for at ville see den kloge Kjælling, som der opholdt sig for at doctorere paa Knegten Jens. Nu var her en stor Forsamling, som ellers baade Dag og Nat, baade af Byen og andensteds fra, for at ansøge dette Spøgelse om Hjelp baade for Mennesker og ufornuftige Dyr. Quinden kalder sig Ana Paulina Holck. Jorgen Mortensen, Manden paa Stedet, Jens Hansen, Just Rasmussen, Mathias Christensen, samt Knegten, hun curerede paa, tilligemed en Mand fra Tvingstrup, navnlig Jens Andersen, som var kjørende der med sin Kone og et Barn — alle disse, foruden Fremniede, vare tilsammen, og et Svogerskab tillige.

Da nu den Gamle kom ind, sagde Ana Paulina Holck: »her er Mesteren for alt Hexeriet!« — rev derpaa Melken fra hende og kastede den paa Ilden, og slog Karret itu i den Gamles Pande, at Skaarene fløj omkring i Huset. Det smukke Broderskab havde en Deel Flasker B . . .viin for sig, deraf skjænker den Sataus Qvinde vel $\frac{1}{2}$ Potte i et Øllglas, og paaer den gamle Stakkel, under Hug og Slag af en Ildklemme, til i en Hast at nedsluge samme, derpaa under samme Gevær tilspørger hende: »om hun ikke havde forgjort Jens Hansens Hest? den og den Mands Køer? den Mands Faar? den Mands Føl? og endelig: disse Mænds Koner og Born? Under Hug og Slag af Ildklemmen sagde hun Ja til alt, og meente herved at skulle sluppet og kommet ud; men nu sagde alle Svirevennerne¹⁾: »Hvad have vi nu længere Vidnesbyrd behov, vi have det selv hørt af hendes Mund!« Derpaa

¹⁾ Ved Forhørene erklærede Fiskehandlersken Ane Pedersdatter: »Ingen af dem var beskænkede, og ingen havde forhen — det hun vidste — været fra Forstanden«. — Men Degnen har vel sagtens Ret.

raabte Kjællingen Allarm : at hver, som ikke slog med, skulde Fanden pine. Hun rakte dem en Pisk, hvormed een efter anden slog og bankede, foruden videre Mis-handling. Hun selv Mamesellen slog med Klemmen durchvæk, slæbede den usle Gamle af een Stue i en anden udi Haaret, og med Gevalt og Flid rev det reent (!) af og kastede det paa Ilden, slog og stødte hende mod Stole, Borde og Vægge, stødte med Fødderne, og gik paa hende, laae paa hende med Knæerne o. s. v. Hun blodig, blindslagen og elendig krøb endnu selv i en Seng i den uderste Stue¹⁾, hvor de endnu bankede hende. Endelig et Par Timer derpaa, lige i Aftningen døde hun rolig og stille. Der laa hun og Liig, og derfra blev hun udført til Graven sidste Søndag. Dagen efter Mordet blev Borgemester Carøe med Fuldmægtig Hasselbalch, samt Flock (Districts-Chirurg), Regimentsfeldtskjær-Svend Sommer, samt en Byesvend, navnlig Michel, hentede til Stedet. Her blev holdt et strengt Forhør. Den myrdede blev anatomeret fra Hovedisse indtil Hofterne, og randsaget nøje, hvorved befundet adskillige dødelige Saar. Især var Brystet reent istykker knuset. Hun blev sammen-syet igjen, og jeg skaffede strax en Kiste fra Horsens, hvori hun blev lagt. Kjællingen blev herpaa paalagt Bolt og Lænker, og Nicolaj²⁾ kjørte for hende og Gevalleren³⁾ til Horsens, og hun sat i Tyvchullet. Der venter hun sin Dom, som vil blive seen, og ej endes før ved højeste Ret. Mændene blive ulykkelige. Gud veed, om de beholde Hovederne. Endnu gaa de hjemme ; men de maae vente Lønningen og frygte derfor idelig, og ere stumme

¹⁾ Her maa altsaa have været to Senge.

²⁾ Uden Tvivl Nicolaj Mathiesen, der i Følge Kirkebogen døde som »Aftægtsgaardjejer«, 1841, 85 Aar gl.

³⁾ o : den fornævnte Michel Bysvend.

og nedslagne. Jorgen Mortensens Kone har bequemmet sig at søge den Skarns Mand igjen; thi han var den værste, han i sit eget Hus slog først, og er endnu ligegyldig¹). De andre ere sorgfulde. Matthises Kone er og ussel. Knechten har mistet sit Blod, og burde miste mere end det, der vilde krybe af Sengen og banke den afmægtige Martyr med hvad han kunde. Her er omstændelig i al Sandhed denne Mordscene beskrevet.

Christensen²).

Trods »al Sandheden« er det tydeligt, at den Søvind Degn i høj Grad sætter Farve paa Beskrivelsen. Den stakkels Jens Jørgensen var virkelig noget undskyldt — en sølle indskrænket Svækling, som var let at true. Ordet »Martyr« om en gammel én som Ann' Clemens, der i mange Aar — sikkert ikke uden egen Skyld — havde været berygtet som Heks, synes ogsaa lovlige højtideligt. Men Christensens Brev danner en udmærket Baggrund for den kraftige Formaning, som Niels Blicher sluttelig retter til sine Læsere :

»Bønder! Brødre! gysede I ikke ved at læse denne gruelige Mordhistorie? Mærkede I ikke let, hvad det var, der anrettede denne Skjændselsdaad i en stor (!) Bye — i en heel Forsamling af Eders Ligemænd og Medbrødre? Var det ikke skammelig Overtroe, som var bleven styrket og ophidset af det misbrugte, og da altid ulyksalige Brændeviin? Brødre! vor Søster Ana Sørens-datter Clemens er ikke meer iblant os. Hun blev —

¹) Der foreligger ikke fra anden Side noget, som bekræfter Brevskriverens haarde Dom om Jorg. Mortensen, lige saa lidt som de andre Kilder fortæller noget om, at Konen i nogen Tid har forladt ham.

²) Soren Christensen, † 1809.

uden Skyld og Brøde — myrdet — myrdet af bare Overtroe! Borte er hun, og kan ikke kaldes tilbage. Al Brichtsted Jamren — al Verdens Veeklage (!) — alle Forbandelser — alle Suk og alle Bønner fornaae ikke at kalde hende tilbage til os, eller at aftørre den Skamplet, som Overtroen har sat paa vort Fædreland. Men, Venner! lader os mage det saa, at der nu kan komme Godt ud af dette Onde selv. Forviser — fra denne Tid af — al Overtroe i evig Landflygtighed! Indprenter Eders Børn et udødeligt Had og Afskye til al overtroisk Digt og Sladder! Giver Gud alleene Æren! Fatter en sand og fast Tillid til ham og hans Forsyn og hans hellige Ord! Vandrer som fornuftige og oplyste Kristne, med visse Trin paa Dydens Vej! Laaner aldrig mere Eders Ører til Løgn og Digt! Bærer Eders Modgang med taalmodig Hengivenhed til den almægtige og naadige Gud! Fatter aldrig ugrundet Mistanke til noget Menne-ske! Hævner Eder aldrig selv, naar I forureskes! Frygter Gud! Ærer Kongen! Lyder Lovene! Følger Eders Læreres Formaninger! Elsker alle Eders Medmennesker! Visseligen! da skal Guds Fred og Velbehag følge Eder alle Dage. Med Hæder og Ære skulle I hvile engang i Eders Grav — og Efterkommerne skulle glædes ved — og velsigne Eders Minde!»

Anna Pauline var, som før nævnt, bleven ført til Horsens og indsat i Arresten. Ved Forhørene, saavel det første i Brigsted, som de efterfølgende i Horsens, maatte hun naturligvis meddele forskellige Oplysninger om sit forrige Liv og Levned. Ved (varsom) Benyttelse af dette Materiale i Forbindelse med de paalidelige

Efterretninger, der findes i Kopibogen, kan man danne sig et Billede af dette fordærvede Fruentimmer.

ANNA PAULINE JOHANSDATTER HOLK¹⁾ er kuu 22 — to og tyve — Aar gl. Hun er født i Hjørring²⁾, hvor hendes Fader, Johan Chr. Holk, var Borger. Efter hans Død giftede Moderen sig med Politibetjent Jørgen Holm sammesteds. Her boede ogsaa A. P.s to Brødre, Handskemager Niels Holk og Snedkersvend Chr. H. Efter sin Konfirmation tjente hun et Aar hos Hattemager Niels Skalstrup i Aalborg og var derefter hjemme i Hjørring et halvt Aars Tid. 16 Aar gl. »blev hun trolovet i Hjørring med en Karl, navnlig Jens Pedersen; han forlod hende, før de blev ægteviede, og hun véd ikke, hvor han er afbleven. Hun havde omtr. 100 Rdlr. i Arv, disse fik Jens Pedersen, men han forspilte (!) dem tildels og tildels borttrømte med dem«. Ved Forhøret i Brigsted havde A. P. givet sig ud for at være *Enke* efter Jens Pedersen. Den Paastand opgav hun altsaa senere og indrømmede da endvidere, »at hun havde været frugtsommelig tvende Gange, men ej født levende Børn. første Gang ved borttrømte Jens Pedersen og anden Gang ved Bondekarl Hans Olsen, der nu opholder sig hos sin Broder, Niels Olsen i Hveissel«. »Med Hans Olsen, hvis Moder ikke syntes om Forbindelsen, rejste hun til Thystrup i Haderslevhus Amt. Da var hun allerede besvangret«. I Thystrup havde hun en Morbroder, fortæller hun. Her boede den Gang »en under Navn af den kloge Kone almindelig bekendt Smedeenke, Sophie, der var noget i Slægt med Arrestantinden og var Moder til benævnte

¹⁾ Navnet staves ogsaa i Kilderne »Holek« og »Holehe«. Stavemaaden »Holk« udelukker Forveksling med de adelige Navne, som A. P. vel næppe har nogen Adkomst til at bære.

²⁾ Ikke i Hadsherred, som nogle vil mene.

Peder Nielsen¹⁾. Sophie er død for omtrent 3 Aar siden. Hos hende opholdt Arrestantinden sig en kort Tid (8 Uger), — i øvrigt har Arrestantinden ikke opholdt sig til Bestandighed noget Sted, men rejst omkring at curere Mennesker og Chreature, hvor hun har været kaldet i Slesvig og Haderslevhus Amter, samt Øen Als, og har derved ernæret sig, undtagen et halvt Aar, da hun opholdt sig bestandig hos Laurs Madsen i Hokelberg, Thystrup Sogn. Af omtalte Smedeenke, Sophie, fik hun 2de Bøger, af hvilke og af Sophies egen Undervisning hun har lært den Lægekunst, hun har udøvet. »I 4 à 5 Aar har hun øvet Lægekunsten, dels paa Smedeenkens, dels paa egne Vegne. Hun forstaar lidet Tysk, som hun har lært paa sine Rejser i det Slesvigske. Hun vilde have rejst til sine Forældre i Hjørring, men skulde have tjent Hofraad Henrichsen paa Gravensten, naar hun kom tilbage fra Hjørring, derfor blev Skrinet (med de to Bøger og andre Genstande) paa Gravensten. Hun leverede Tjeneren det, og Hofraaden forseglede det. — En Del af det, A. P. fortalte, viste sig at være sandt, men der var ogsaa »megen Løgn iblandt«. F. Eks. afgav Præsten I. C. Lautrup og Sognefoged E. Jørgensen i Thystrup en Erklæring af 29. Marts, gaaende ud paa, at de ikke kender det mindste til A. P. H.

Sandt var det, at hun ikke kendte A. S. i Forvejen. Mere tvivlsom er vel hendes Paastand om, at hun virkelig troede, den gamle var en Heks. For Resten tilføjede hun, at hun ikke frygtede hende; »thi hun havde selv af føromtalte, nu paa Gravensten værende Bøger lært saa meget, at ingen Heks kunde skade hende; hun slog i Vrede, fordi Ane Sørensdatte truede hende med Ulykke«.

Man vilde gerne høre nærmere om disse Bøger, — og

¹⁾ d. e. den omtalte Morbroder.

saa eksisterer de slet ikke uden i A. P.s løgnagtige Fremstilling. Ellers vilde de muligvis have kunnet give et lille Vink med Hensyn til Forstaaelsen af et mærkeligt Træk, som kom frem ved Forhørene. Et af Vidnerne (Just Rasmussen) fortæller: »Efter at de to Kvinder har været i den inderste Stue, gav A. P. Ane Sørens-datter Ost, Brød, 1 Sk. for Mælken og bud (bød) hende flere Penge, samt spurgte, om Mælken var hende til-tænkt. Hun tilstod. Derefter gik A. P. med Krukken ind i den inderste Stue og slog den i Stykker«.

Denne Handling af A. P. kan næppe forstaaes anderledes end som Led i det Ceremoniel, der hørte til Ane Sørensdaters Uskadeliggørelse. Men hvorfor gør A. P. netop saaledes? En mere kyndig vil maaske kunne forklare det.

Ogsaa de øvrige Tiltalte fik naturligvis deres private Forhold ransagede under Forhørene. De indrømmede, at det var A. P.s Trusler, der havde forledt dem til at slaa. I øvrigt var de Vidnesbyrd, som Retten paa Forlangende erholdt om dem fra forskellige Sider, meget gunstige.

Sognefoged ANDERS JENSEN i Toftum erklærer, at han har kendt de 5 Brigsted-Mænd fra deres Barndom. »Deres Opførsel har altid (det Vidnet har mærket) været rolig, god og skikkelig indtil den Dag«. Hvad Ane Sørens-datter angaar, da har han kendt hende, saa længe han kan mindes, og »i al den Tid har den almindelige Snak gaaet, at hun for Hekseri var mistænkt. Ellers har han intet ondt hørt om hende«.

Ogsaa Provst JORDHØI¹⁾ i Elbæk oplyser, at Mæn-

¹⁾ Frederik Gram Jordhøi, Præst for Gangsted—Søvind 1791—1809.

denes »Forhold i Menigheden har været anstændig og intet paa samme at udsætte«, ligesom de alle har været til Alters sidste Efteraar, den skrøbelige Jens Jørgensen hjemme paa Sengen. Han bevidner endvidere, at Jørg. Mortensen har beboet sin Gaard omtr. 26 Aar, Just Rasmussen 12—14, Jens Hansen 2 og Math. Christensen 10 Aar, og at deres Alder er henholdsvis 60, 38, 29 og 33 Aar.

Paa Spørgsmaalet, »om de har grundig Oplysning om deres Christendom«, svarer Præsten : »Skikkelig god Oplysning, Jens Hansen ikke saa god, og Jens Jørgensen maadelig«.

Men videre spørger den nysgerrige Advokat, »om Deres Velærværdighed nogensinde har formærket, at de lade sig beherske af Overtro og indbildte Fordomme, især i Hensigt til Hekseri ? Om de har været paamindede mod saadan Daarlighed ? Om Paamindelsen har virket til Forbedring ?« — Man undskylder uvilkaarlig Provsten, at han svarer kort og afvisende : »Mig ubevidst i Henseende til ovenmeldte«.

Efter en Erklæring om, at Mændenes udvortes Forfatning er skikkelig god (dog undtagen Jens Hanssen, som kun er maadelig), vender Provst Jordhøi dog tilbage til Kernepunktet og indrømmer, at han »ikke kan frikende alle i Sognet for Overtro, skønt de ofte er paamindede«.

Pastor BRANDT i Katstrup (Jens Andersens Sognepræst) derimod »véd ikke af, at der i de omliggende Byer hersker nogen Overtro paa Hekse«.

En Mængde af de Vidner, som ikke havde været til Stede ved Drabet, erklærede ligeledes, at de for deres eget Vedkommende ikke troede paa Hekse, men Sognefoged Anders Jensen, der heller »ej er hengiven til denne

Tro«, har dog mærket, »at mange der i Egnen ere i Uvis-
hed om : enten Hekseri er til eller ikke«.

At der i Virkeligheden fandtes megen Overtro blandt
Almuen den Gang, er vel ingen i Tvivl om. Et morsomt
Eksempel herpaa fortæller Niels Blicher¹⁾: »En nu
afdød Præst her i Hads Herred spurgte for en Snes Aar
siden (altsaa o. 1780) een af de Uнге ved Overhøringen
i Kirken : »Troer Du, at der er Hexer til ?« og fik til
Svar : »Ja, der æh mænd ! manne i Gylling«.

Alt i alt har de anklagede Bønder sikkert hverken
været værre eller bedre, end de allerfleste af deres sam-
tidige Standsfæller.

Den 6. Juni, efter at alle i Sagen implicerede Personer
var komne til Stede, fremlagde Aktor, Prokurator
BAGGER, sit Indlæg, der i Kopibogen fylder 6 tæt-
skrevne Foliosider. Han gennemgaar udførligt Begiven-
hedernes Gang, bebrejder f. Eks. Jørg. Mortensen, at
han ikke brugte sin husfaderlige Myndighed, tilmed da
han var i Slægt med Ane Sørensdatter, og han henstiller
til Slut, støttet paa Danske Lov 6.—6.—1.²⁾ og Forordn.
af 6. Febr. 1694³⁾.

¹⁾ Anf. Skrift, S. 25, Anm.

²⁾ »Hvo som dræber anden, og det ikke skeer af Vaade, eller
Nødværge, bøde Liv for Liv, — — — og hans Hovedlod være
forbrut, halfdeelen til den Dræbtis næste Arvinger og half-
deelen til hans Herskab«.

³⁾ »Om Overlast og Drab at hindre og afværge« : Slutnings-
bestemmelsen : »Naar det lovligen bevises, at nogen haver
begaæet noget Mord eller Drab, uden Vaade eller Nødværge,
skal den samme, i hvad Stand og Condition han er af, have
ald sin Jord til Os forbrudt, foruden hvis ellers af hans Hoved-
lod efter Lovens 6. Bog, 6. Cap., 1. Articul er forfalden«.

at Anna Pauline skal bøde Liv for Liv, og de øvrige miste deres Fred eller arbejde i Jærn i Kjøbenhavns Fæstning deres Livstid blandt de uærlige Slaver.

Defensor, Forvalter HANSEN, Serridslevgaard, fandt med Rette denne Paastand for haard, i hvert Fald for Bondernes Vedkommende. Under Forhørene havde han ved Lejlighed, for ad den Vej mulig at mildne lidt paa Misgerningen, spurgt en af de kvindelige Øjenvidner, om ikke Ane S. kunde have levet det over, dersom der straks var søgt Raad. Den adspurgte maatte i Sandhedens Interesse svare, at hun vidste det ikke. »Der var over 1½ Mil til Læge«. Mere Støtte for Defensor laa der aabenbart i en Erklæring af 30. Marts fra »Physicus Provincial« Dr. med. HAHN i Aarhus, gaaende ud paa, at Aarsagen til A. S.s Død var »lige saa meget moralisk som fysisk«, med andre Ord, at Vreden over Fornærmelsen havde fremkaldt Apopleksi. Denne Formodning tilbagevistes imidlertid paa det bestemteste af de to Læger, der havde foretaget Obduktionen.

Formildende Omstændigheder lod sig dog finde alligevel. Og den 10. Juni fremsatte Defensor, efter et Indlæg af omtrent samme Omfang som Modpartens, sin Paastand :

at A. P. H. dømmes efter D. L. 6.—11.—1.¹⁾ og »benaades for denne sin uheldige og imod sin Vilje haardt aftvungne (!) Fremgangs Maade med nogen Tids Hensættelse i Viborg Tugthus«. De andre frifindes, eller faar i det. højeste en Mulkt for deres

¹⁾ »Dræber man anden af Vaade imod sin Tanke og Villie til at skade enten den Dræbte eller nogen anden, med den Gierning, bøde 40 Lod Sølv til den Dræbtes Arvinger alleene og dermed være angerløs«.

»Godtroenhed og Overilelse«. Jens Jørgensen bør helt slippe fri, og Omkostningerne udredes af det offentlige.

— Samme Eftermiddag Kl. 3 faldt *Dommen*. Da den er af ikke ringe Interesse, anføres den nedenfor i forkortet Skikkelse :

»Denne Sag er et bedrøvelig Beviis paa: at Fortidens Overtroe, dens Indbildning om Hexerie og Trolddom, og Troen om sammes overnaturlige Magt til at gavne og skade, endnu saaledes behersker en vigtig Deel af den nærværende Folkeslægt, at en ellers uvidende Kvinde, formedelst den Menneske Kundskab hun ved Omstroyfning i Landet har erhvervet sig, derpaa har kundet bygge en plan, og ved overtroens Magt erhverve sig Underholdning og Anseelse; og derimod at fornuftige Mænd har kundet ved samme Overtroe, tvinges til at handle imod Forstand Forsæt og Villie. — Ana Paulina Holk nød i hendes Forældres huus, en maadelig opdragelse, da hun var confirmeret kom hun fra Forældrenes Huus i Tieneste i Aalborg 1 Aar. — Efter denne Tid fik hendes unge hierte hang til Letsindighed og Usselhed, fra den tid at Tienisten ophørte, toeg hun ingen stadig Tieneste, hun sloeg sig til Lediggang, og forfaldt i de Laster, der altid ere Lediggangs og Dovenskabs Følgere.

Beviiserne og hendes egen Forklaring, fremstiller hende som hengiven til Løgn og Losagtighed, Tiilig begyndte hun, efter disse, at ernære sig ved Bedragerier. — Hendes Liv og Ophold var omvankende, hun kommer i de Egne, hvor Smede Enken Sophie i Tystrup var udraabt, som den kloge Kone, der efter Almuens Mening er Klog udi: at gienvise stiaalne Koster, at helbrede de Sygdomme paa Mennesker og Qvæg, der ved

Forgiørelse ere paaforte, at svække Hexers Magt, at tilintetgjøre Hexerie etc. —

Anne Pouline Holk lærer at kiende denne Overtroens Magt over Almuen, og da hun ei paa lovlig Maade gider arbejdet og erhvervet sit Brød udkaster hun den plan: at udgive sig for den saakaldte kloge Koenes Lærling og nær Beslægtede. —

hun paatager sig Curer og erhverver sig Tiltroe, deels fordi nogle af disse Curer virkelig lykkes, det være sig nu af Naturens egen Virkning, eller tillid til hende, eller Legems Kræfternes Anvendelse og Prøvelse formedelst denne tillid, og deels fordi nogle af disse Curer, tilsyneladende for den Eenfoldige, hialp saalænge denne omvankende Qvinde opholdt sig i Egnen, fordi hun, til Exempel, for Slag aftappede Blodet saa iidelig at al Kraft til at viise Sygdommen maatte ophøre, indtil Blodets Masser igien tiltoeg etc. — Hun angiver alle Sygdommes Aarsag at være forgiørelse, men nævner ei den som deri skulle være aarsag før i Brigsted d. 18de Martii 1800, da den 82 aars gamle Ane Sørensdatte af Søvind indkommer i Jørg. Mortensens Huus hvor endel af A. P. H. antagne Patienter vare forsamlede. Nysgerrighed drev den gamle Koene til at see A. P., som Rygtet der talede om, og A. P. H. ser i A. S. en saa gammel og svag Koene at Forestillingen som Almuen gjør sig om en Hex kunde passe paa hende.

Disse 2de vedtales Eene. — Samtalens Indhold er ei oplyst; thi A. P. nægter den, A. S. er Død og ingen flere var nærværende. Men af A. P. H.s forrige Udspredelser om den kloge Kone i T., af hendes Foregiverder om Patienternes Forgiørelse, af hendes Abespil at løbe 2de Gange fra A. S. til Forsamlingen for at spille Melk, hente Kull etc., samt af hendes paafølgende Gier-

ninger, lader det sig lettelig slutte : at hendes Samtale og Hensigt har været, at gjøre de forsamlede opmærksomme, og at tvinge den gamle A. S. til en Tilstaaelse at hun var Hex og havde paaført de forsamlede deres Sygdomme paa det at A. P. H. derved end meere kunde befæstes i Forsamlingens Tillid og Anseelse, og at Rygtet end videre kunde udbasune hende, til hendes Fordeel og Patienters Tilbringelse, thi at A. P. Selv havde Troe om Hexerie og slig Galenskab, giver Acterne ingen Bestyrkelse paa, hendes usandheder at være Slægtet og at have lært af Smede-Enken, og at have Bøgger mod Hexerie etc : modsiger det ; Hun ville blot til egen Fordeel bringe og bestyrke andre i den Overtroe hun ei selv havde«. —

(A. P. er Drabsmanden. De andres Forbrydelse bestaar mere deri, at de ikke afværgede A. P. H.s Slag, end deri, at de selv slog. Slag paa Armene og Skørterne kan ikke volde Døden, og A. S. ytrede ingen Vrede mod andre end A. P.). »Grusom var A. P. H.s Behandling mod A. S., Sørgelig var dens Virkning.

Men ligesom det er klart : at Drabet ei i forveien var overlagt eller bestemt af nogen af de Saggivne, altsaa ei qvalificerer sig til Mord, Saa er det ogsaa tydelig, at A. P. H.s Hensigt end ikke har været at Dræbe, ja at hendes Gierning næppe kan kaldes Ondskabs men snarere og rettere Haardheds og egen Fordeels værk. — Hun kiendte ikke den Dræbte, den dræbte fornærmede hende ikke, hun kunde ingen Fordel have af den Dræbtes Død, men vel af hendes Tilstaaelse og af udført Magt over hende og heele Forsamlingen, Intet forefaldt, der kunde sætte A. P. H. i Passion uden den hun studeret (!) sadte sig selv udi, og intet forefaldt der kunde vedlige-

holde Passionen, den Dræbte gjorde og sagde alt hvad A. P. ville at hun skulle. —

Det er derfor som i det foregaaende sagt, klart : at Hensigten med A. P. H.s handling har været at forøge hendes Anseelse hos Almuen som den der havde sagt Sandhed da hun kaldte Sygdommen Forgjørelse, som den der var Hexers Overmand og kunde tvinge saadanne til Tilstaaelser og som den der kunde tilintetgjøre Hexerie og straffe Hexer. —

derhen kan henregnes, at hun lod Rasmus Rasmussen hente fra Blirup, for at høre : at A. S. tilstoed hun havde forgiort hans Kone. — derhen kan henregnes : at hun ville Mændene skulle slaae ; thi derved saae hun hvad Magt hun havde over disses Indbildning, og hvorvidt hun kunde gaa i Dristighed. — og derhen og til hendes ved Omstrøvfning paatagne Letsindighed og Haardhed kan og henregnes det skammelige Triumpf Sæde hun toeg paa den Døende. —

Drabet bliver altsaa efter Loven at ansee, som et simpel Drab forøvet af A. P. H. i en Hensigt, der vel var ulovlig men ei til forsætlig Drab. —

De øvrige Saggivne Jørg. Mortensen, Just Rasmussen, Jens Hansen, Mathias Christensen, Jens Jørgensen og Jens Andersen havde alle fejlet paa en dobbelt Maade. de havde ikke hindret A. P. H.s Voldsonheder mod A. S., de have tvertjmod endog deeltaget deri og slaget selv. — Men betragtes Tildragelserne som de ere, da indeholder disse : Beviiser paa den menneskelige Forstands Svaghed, Almuens manglende Kundskab, og Mangel i Fasthed til Villiens Udførelse, Saa at man med temmelig Vished kan sige : Mændene handlede i dette Tilfælde imod deres Villie, og havde deri ingen frie Villie. —

Præsterne og 22 Vidner, giver alle Mændene Vidnesbyrd : at disse altid have været Stille, gode og roelige i Forhold. — Den Dræbtes Børn og Eftermaalsmænd vidner : at Mændene stedse havde levet i Vendskab med den Dræbte, ofte beviist hende godt og at 4re af dennem vare hende Beslægtede og Besvogrede. — Den Dræbte fornærmede Ingen af dennem, hun kom fredelig i deres Forsamling, og de havde end ikke Samtale med hende. — Umuelig kan derfor tænkes nogen Aarsag til at disse, af nogen Villie skulle ville den Dræbtes Fornærmelse enten af dennem selv eller andre tilføyet. —

De 5 Vidner som stedse ved Tildragelsen vare tilstæde, vidner alle : at Mændene ville have røddet den Dræbte fra A. P. H.s Voldsonheder og at de bade for hende. — Sagen viiser at Mathias Christensens Komme er i den Hensigt alleene — Math. Chr. og Mette Hansdatter gjør Forsøg derpaa. Men A. P. truer Math. Chr. med Pidsk, slaaer Mette H. og slaaer Huen af Just R. — Hun tvinger den Syge og meestendeels vanvittige Jens Jørgensen at staae op af Sengen for ogsaa at slaae. — og saaledes udøver Magt over 6 Mandspersoner og 5 Fruentimmer, af hvilke Een, som meldt gjør Forsøg til Redning, og 2de andre, vidner : at de ei kunde udholde at see Behandlingen, Saa det er klart, at intet uden Overtroens Magt saaledes kunde Lamme 11 Menneskers Forstand, Kræfter og Villie. —

At A. P. havde gjort lykkelige Cuurer paa Jens Hansen og hans Hæst, at de Forsamlede troede, at Cuuren paa Jens Jørgensen ville Lykkes, sadte dem i den Troe : at A. P.s Foregivende, at disse Syge vare forgiorte var Sand, Hendes Koglerier med A. P.s Mælk og med Gløden hun hentede til hende, opvakte deres Opmærksomhed, hendes Adfærd at aftvinge A. S. Til-

staaelser at hun havde paaført de Syge Sygdommene, blev ei optaget for det, det var, nemlig enten Tilstaaelser af Frygt, eller Barndoms Snak, men for Rigtigheder, derfor troedes end mere at det var Sandt A. P. var den hun sagde: Hexers Overmand. —

og derfor frygtede de hendes Trudsler og fulgte hendes Tillokkelser. — især er dette aabenbar med Math. Chr. der kom for at styre Fred, og viiste sig, saalænge hans Forstand ei var forvildet, som den fornuftige Mand. — og med Jens Jørg. der vidste af Intet, var saare Syg, men rejste sig for at slaae og strax lagde sig til Sængs igien, fordie han ei kunde være oppe. — A. P. kiendte sin Magt over Mændenes Indbildning, hun vover derfor ikke alleene at mishandle den Dræbte, men endog at Slaae een, kaste Huen af en anden, og true den tredie af Forsamlingen med Pidsk, og 6 Mandfolk og 5 Fruentimmer tør ikke, uden ved Bøn for den Gamle, modsætte sig een Eeneste qvindes A. P.s Behandling og ikke giengjælde denne Eene A. P. de Uforskammenheder hun udøver mod 3de af dennem selv. — Dette Beviiser, at Overtroens Magt kastede deres Forstand og Villie, under A. P.s, og at de handlede, uden at have frie Villie, ja, lige imod denne.

(I Betragtning heraf og af, at A. S.s Død alligevel var indtraadt) og tages Hensyn til at disse 6 Saggivne bleve tilstæde og selv anmeldte Tildragelsen for Soguefogden, saa er det vidst: at meget til deres Undskyldning og til deres Strafs Formildelse er at sige, og at Lovens 2. Art. Pag. 887¹⁾ i dette Tilfælde kunde ønskes formildet.

1) »Ere de fleere i Haandgierningen, og have slaget, saaret eller skadet den Dræbte, da bør de alle at miste deres Fred«.

Men endskiønt man herudi med Actor er Eenig, Saa kan man dog ingenlunde antage den af ham i dens stød proponerede Straff som Formildelse: Slaverie paa Livstid ansees med Rette som en i ulige Grad høyere Straff, end Freds mistelse, og af Tusinde der tillodes Rett at vælge, ville ikke Een vælge Slaverie og Friheds totale Tab, frem for Friheds nægtelse til Ophold i et enkelt Land. — Derimod anseer man det som Formildelse i anførte Lovstød, saafremt de 6 Saggivne kunde dømmes til Mulct efter 13. Art. Pag. 893 og Forordningen af 6. Februarii 1694, fordi de ei forhindrede Drabet, samt til Bøder efter 8de art. Pag. 900 for de Slaeg de Sloeg. —

Men da det ei er Dommere tilladt at fravige Loven da Benaadnings Rett alleene tilkommer Hans Majestæt, og da Lovens 2^{den} art. Pag. 887, er den der Bogstavelig passer til de Saggivnes Handlinger, naar man ei henseer til Handlingernes Aarsag og Virkning; saa tør nærværende Dommere ei fravige Lovens Bogstav, men finder sig pligtige at Dømme de 6 Saggivne efter Allerhøystbemeldte 2. Art. Pag. 887.

Diætpenge til Actor, som bor i Horsens og har mødt 8 Gange, 8 Rdlr., do. til Defensor, som bor 1 Mil fra Tingstedet og har mødt 6 Gange, mindst 6 Rdlr.

Ellers intet Salær. »For Dommerens Reyse til Forhøret den 19. Martii 2de Miile og for forbrugt Papir af Skriveren, fordres Intet«.

»Kiendes for Ret :

A. P. J. II. bør efter Lovens 1ste Art. pag. 886, bøde Liv for Liv, hovedet at afhugges med Øxe, men Legemet at begraves paa Kirkegaarden efter Forordn. af 21.

Oktbr. 1791¹⁾, for Excecutionen nyder Skarpretteren 8 Rdlr. efter Rescript af 12te Martii 1698²⁾.

— Saa bør og A. P. H.s Hovedlod og Jord, om hun nogen Eier være forbrudt til Kongen efter Lovens 1ste Art. Pag. 886 og Forordningen af 6te Februarii 1694. —

2. At J. M., J. R., J. H., M. C. og J. J. af Brigsted samt J. A. af Tvingstrup bør efter Lovens 2^{den} Art. pag. 887 alle at miste deres Fred. —

3. At samtlige Tiltalte og Dømte bør en for Alle og alle for Een, betale Actionens, Defensionens, Arrestens, Underholdnings, Varetægts og alle øvrige Omkostninger, efter Regning og Øvrighedens Desision — hvilket udredes først af A. P. H.s Seqvestrerede Effecter, og for saavidt disse ere utilstrækkelige da af de øvrige Saggivnes Eiende

Til Bekræftelse under vore Hænder og Forseglinger«.

N. C. Carøe.

(L. S.)

H. Strand. Michel Salling. Gabriel Hypping.

(L. S.)

(L. S.)

(L. S.)

Michel Andersen.

(L. S.)

¹⁾ »Naar Domme fuldbyrdes paa Misdædere, som ere dømte til at halshugges, skal Henrettelsen herefter altid udføres med Øxe; dog bør denne Straf i de Tilfælde, hvor Sværd hidtil, i Følge Forordn. af 9. Aug. 1737, dertil har været brugt, ikke anses mere beskiemmende, end forhen, men det døde Legeme skal, ligesom tilforn, begraves paa Kirke-Gaarden, hvorimod de grovere Forbrydere, som udtrykkelig ved bemeldte Forordn. ere udelukkede fra ærlig Begravelse, bør, efter Døden, nedgraves paa Retterstedet«. — I Forordn. af 9. Aug. 1737 hedder det: »De, som efter Loven dømmes *alene* at miste Hovedet, skal *alene* med Sværd henrettes, og deres Legemer altid i Kirkegaarden uden nogen Ceremonie begraves«.

²⁾ Indeholder Taksterne for de forskellige »Arbejder«, Skarpretteren i gamle Dage blev brugt til.

Efter Sagens Beskaffenhed indankedes naturligvis denne Dom for Landstthinget. Her blev den foreløbig afvist paa Grund af visse formelle Uregelmæssigheder¹⁾. Men efter at dette var bragt i Orden, indlodes Sagen til Doms, og Landstthinget for August Maaned stadfæstede da²⁾ Herredstthingets Dom med Tilføjelse af nogle Bøder for Byskriver Kragballe i Vejle, der havde smølet med et Thingsvidne, og Stævnevidnerne i Horsens, som helt havde forsømt en dem paahvilende Forretning.

Derefter gik Sagen til Højesteret, hvor den kom for i Løbet af December Maaned s. A.³⁾. En Vedtegning i Stævningbogen, dateret 18. Dec., angiver kortelig Højesterets Stadfæstelse af den foreliggende Dom.

Nu manglede kun Kongens Underskrift. Herom læses i »Aarhus Stiftstidende« f. 1801 Nr. 14 (18. Febr.) : »Den over Delinquentinden Anna Pauline Holch, som Hovedmand for det i afvigte Aar begaaede Mord paa Anna Sørensdatter af Blichsted, i Høiesteret afsagte Dom af 17de Decbr. f. Aar, ved hvilken hun var tilfunden at bøde Liv for Liv og have hendes Hovedlod samt Jord, om hun nogen eier, forbrudt til Kongen, er under 6te d. M. stadfæstet af hans Majestæt. De 6 medskyldige Mænd af Blichsted Bye, som ved samme Høiesterets-Dom vare tilfundne at miste deres Fred, ere, i Betragtning af, at de dels vare forledte dertil ved Delinquentindens Trudsler, dels handlede af Frygt for hende, som de alle ansaae for et overnaturligt mægtigt Væsen (!),

¹⁾ Landstthingets Justitsprotokol under 24. Juli og 28. Aug. Landsarkivet.

²⁾ Smlgn. »Viborg Samler« 1800, Nr. 37.

³⁾ Højesterets-Stævningbogen for 1800 p. 532. Den findes i Rigsarkivet, mens Dombogen for det samme Tidsrum blev ødelagt ved Christiansborg Slots Brand 1884.

benaadede saaledes : at Mathias Christensen hensættes til Tugthuusarbeide i 4 Maaneder, Jens Jørgensen i 2 Maaneder, og Jørgen Rasmussen¹⁾, Jens Hansen, Just Rasmussen og Jens Andersen i et Aar«.

I Aarhus Stiftamts Journal²⁾ for 1801 læses under 20. Marts : »Carøe mælder, at Excecutionen paa Anna Pauline Holck skeer den 20de, og Skarpretteren den 23de vill forrette Kagstrygningen paa Soren Andersen i Aarhus«.

Man venter derefter under et senere Datum en ny Melding tilført Journalen om, at Henrettelsen *har* fundet Sted, men leder mærkeligt nok forgæves i Protokollen. En officiel Beretning om Anna Paulines Død maa vel nok være bleven afgivet af den tilstedeværende Øvrighed, men har ikke været at finde.

At A. P. virkelig blev halshugget den nævnte Dag, bevidnes imidlertid tilstrækkeligt af Kirkebogen : »Martii 20de Blev en bedragerske Qvinde navnlig Anne Pauline Johansdr Holck for begaaet Drab paa Enke Anne Sorensdr henrettet paa Brichsted Mark«.

Dagspressen synes ikke at have lagt Mærke til Begivenheden. Den fik snart andet at tænke paa : 13 Dage senere indtraf Slaget paa Rheden.

Men den mundtlige Overlevering vil vide, at den dødsdømte blev kørt fra Horsens til Brigsted i en lukket Vogn, saa at ingen af de mange Tilskuere, der stod langs Vejen, fik hende at se. Til Gengæld hørte man, at hun sang : »Kom, Mennesker betragter mig«, »I Dag

¹⁾ Skal være Mortensen.

²⁾ Landsarkivet.

er Naadens Time«, ja, endog den i dette Tilfælde næsten tragikomiske Salme: »Ivo véd, hvor nær mig er min Ende«. Ellers skal hun¹⁾, da Vognen kørte gennem Bli-rup, have peget op mod »Rævbjærg« (nord for Byen) og raabt: »Dér bor en Høne, som ogsaa skulde have været plukket, men nu kommer jeg for tidlig af Sted«. Hun sigtede herved til »Kirsten i Rævbjærg«, der ogsaa havde Ord for at kunne hexe lidt.

Paa en Bakke nogle Hundrede Alen vest for Brigsted By, paa Jørgen Mortensens Mark, var Skafottet rejst. Stedet er stærkt sandet. Kun øverst oppe, just der, hvor Blokken skal have været opstillet, er der leret. Men det har der muligvis været, længe før Bakken blev — for en Gangs Skyld — tagen i Brug til Rettersted.

En Mængde Tilskuere var stimlet sammen fra alle Kanter for at overvære det uhyggelige Skuespil. Skolebørnene havde faaet Tilhold om at blive hjemme. De hjalp sig da med at se til paa Afstand fra et af de mange Højdepunkter i Nærheden. Den syge Jens Jørgensen skal have tilfredsstillet sin Nysgerrighed ved at kravle op paa en Stige derhjemme ved Gaarden. Man fortæller, at Delikventinden var iført en hvid Dragt. Det kan gerne være, at hun har faaet sin Ligskjorte paa for sin Død. Naar det derimod videre fortælles, at hun efter Eksekutionen er bleven gravet ned ude paa Marken (i Skellet), saa strider dette paa det bestemteste mod Dommens og Lovens udtrykkelige Ord og kan næppe være rigtigt. —

Hvad Mændene angaar, da vil somme mene, at de slet ikke kom i »Viborghuset«. Det kan dog vanskelig antages at have været Tilfældet, saaledes som den af

¹⁾ Meddelt ved Lærer Gejlager o. fl.

Kongen stadfæstede Dom nu engang var falden. Derimod er det mere sandsynligt, hvad en meget troværdig Mand¹⁾, hvis Moder († 1876) paa »Heksemordet«s Tid var en halv Snes Aar gl., har fortalt, at de dømte kun var borte nogle faa Dage, da deres Husbond, Kammerherren²⁾ paa Stensballegaard fik dem sat paa fri Fod igen, fordi han ikke kunde undvære saa megen Arbejds-kraft fra Godset³⁾. »Saa den Gang«, tilføjer Meddeleeren, »maatte de love, at de var Fæstebønder«. At det er gaaet saaledes, bestyrkes meget af den Omstændighed, at Krigen jo netop paa den Tid, da Afsoningen af Straffen skulde finde Sted, maa have lagt Beslag paa en stor Del af det arbejdsdygtige Mandskab. En nærmere Under-søgelse i Arkivet, hvortil der imidlertid ikke har været Lejlighed, vilde sikkert give Besked. For Sagen selv er det jo mindre væsentligt, hvorledes det hermed forhol-der sig.

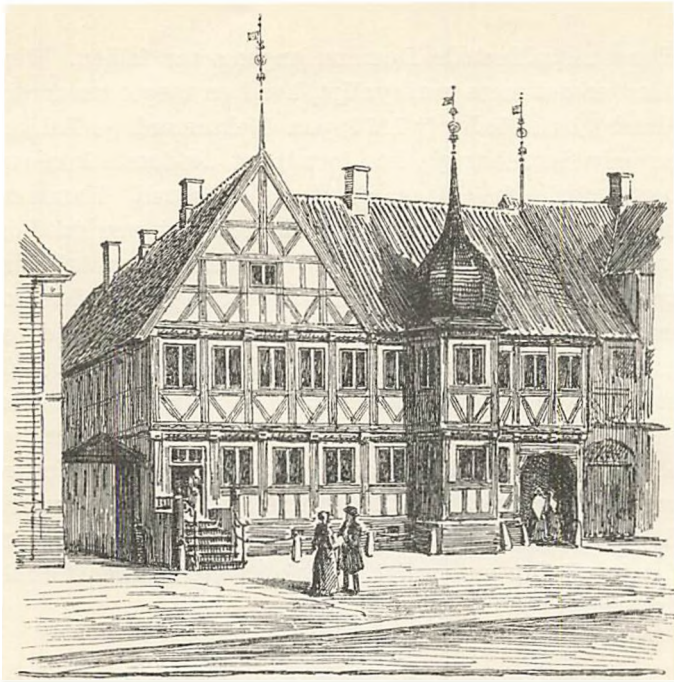
I øvrigt kunde der naturligvis let ved fortsat Be-nyttelse af mundtlige og skriftlige Kilder tilvejebringes en Del yderligere Oplysninger om hele denne Begivenhed.

I den ovenfor givne Skildring turde dog formentlig være meddelt det væsentligste af, hvad der i denne Sag kan antages at være af mere almen Interesse.

¹⁾ Partikulier Jørg. Mortensen, Søvind.

²⁾ Jens Baron Krag-Juel-Vind († 1855).

³⁾ Egl. Hovbønder var de ikke (jvnfr. »Aarbøger f. Aarh. St.«, I., S. 85). Alligevel maatte Godsejeren naturligvis være interesseret i, at de blev ved deres Gaarde.

Claus Cortsens Gaard i Horsens.

Af Chr. Axel Jensen.

Enhver af vore større Købstæder har fra gammel Tid sit Særpræg. Byernes Historie afspejler sig i deres Bygninger, i Kirkerne og i de borgerlige Huse. Ganske vist er hver enkelt By afhængig af hele Landets Skæbne, så at Blomstringstider og Nedgangstider er fælles for de fleste, og ganske vist beherskes hvert Tidsafsnit af sin Smagsretning og giver således sin Arkitektur et fælles Stilpræg. En fremmed, der berejser Danmark, vil snarest få Øje for Lighederne mellem de forskellige

Byer ; han vil hurtigt se, at de fleste Købstadskirker præges af den senere Middelalders Murstensgotik, og at de fleste gamle Borgerhjem er byggede under to Blomstringstider, den første Renæssancetiden under Frederik 2.s og Christian 4.s Regering, den anden Klassicismens Tid under Christian 7. Men den, der fordyber sig mere i Æmnet, vil opdage, at næsten hver større By har sine Småejendommeligheder, der ikke genfindes i nogen anden, og som viser sig ikke blot i de store Kirker, men også i Borgernes beskednere Boliger. Bindingsværkshusene ser anderledes ud i Ribe end i Kolding ; Koldingenserne skiller sig atter fra Århusianerne, og Randers og Ålborg har hver sine fremherskende Typer. Men tydeligst skiller måske Horsens' Borgerhuse sig ud fra alle andre Købstadsbygninger.

Det ligger i Byens Historie. Mens Begyndelsen af 1700'erne for saa mange Provinsbyer kun medførte Forarmelse og Nedgang, klarede Horsens sig forholdsvis godt. Der lyder ganske vist Klager, især over de elendige Havneforhold, men der er dog adskillige Kendetegn på, at Tilstandene ikke var helt dårlige, og at Horsens kunde glæde sig ved god Trivsel og forholdsvis stor Velhavenhed. Selv om Skibenes Tal var i Aftagende, ejede Byen dog i Følge Pontoppidans Danske Atlas 1768 17 Fartøjer, deriblandt eet ganske nyt og stort paa 1200 Td., og kunde drive Handel på det søndenfjældske Norge, på København, på østersøiske Stæder, på Lybæk og på Flensborg. Og skønt Landprangerne gjorde Borgerne stort Indpas i deres Næring, skønt der i selve Byen var altfor mange Handlende, idet endog Skræddere, Skomagere og Gårdskarle handlede, bryggede og brændte, så lod det sig dog ikke nægte, at Byen havde »fire af de bedste Herreder i Jylland med 21 Herregaarde

nær og rundt om sig«, og at den kunde have god Handel, »når Korn og Fedevarer gielde noget«.

Et Vidnesbyrd om Horsens' datidige Velstand er først og fremmest de gamle Bygninger, Byen endnu har bevaret. Horsens er fattig på Huse fra 1500'erne og 1600'erne; i hele Byen er der vistnok kun et Privathus, der stammer fra Slutningen af 1500'erne, en interessant og ejendommelig Bindingsværkslænge i Søndergade Nr. 29, og, hvad der er ulige mere usædvanligt, kun een eneste Bindingsværksbygning fra hele det følgende Århundrede, en Del af Ejendommen Nørregade Nr. 4 på Hjørnet af Graven. Men til Gengæld for denne Fattigdom vrimler der i Byen af statelige og kønne Bygninger fra 1700'erne, grundmurede Ejendomme som den Lichtenbergske Gård og Apoteket, og især Bindingsværksbygninger. På en Tid, da Bindingsværket i andre Købstæder blev ganske tarveligt og glat, og da Façaderne mistede deres Stokværksfremspring og ikke længere udstyredes med Snitværk, byggedes der i Horsens endnu rigt udskårne Gårde, og lige til Aar 1800 holdt man her fast ved den gamle Skik, at sætte oplysende, halvt religiøse, halvt verdslige Indskrifter over Husenes Porte og Døre. De horsenske Hussprog, der ofte er versificerede, fortjente engang at samles og udgives med lignende Omhu som Kolding Bys Indskrifter*), og selve Bygningerne, der endnu mere end Indskrifterne er udsatte for Ødelæggelse, burde beskrives, inden det er for sent.

Trods adskillige Forarbejder tør Forf. dog endnu ikke tage en sådan Opgave op. Her skal der kun tales om

* Sml. I. O. Brandorffs grundige Arbejde i sidste Hæfte af Vejle Amts historiske Aarbøger. — Nogle enkelte Horsensindskrifter er aftrykte i Horsens Avis ²³/₂, 1898; men Samlingen er ufuldstændig og Gengivelserne ikke fuldt korrekte.

den ypperste af Horsens Bindingsværksgårde, den mærkelige Karnapgård på Søndergade ved Siden af Apoteket. Til en vis Grad er den bleven tagen som en typisk Repræsentant for nationalt dansk Bindingsværk. Dengang Arkitekt V. Koch tegnede Danmarks Pavillon til Verdensudstillingen i Paris 1900, valgte han, med fin Forstaaelse af vor hjemlige Bygningskunsts Historie, Bindingsværket til Materiale og hentede rundt om fra vore gamle Købstadshuse Motiver, som han samlede til en ny, kunstnerisk Enhed. Men i Pavillonens Hovedlinjer, Gavlen og den spirprydede Karnap, begge med glimtende Vejrfloje øverst oppe, fulgte han tydeligt Karnapgården i Horsens. Kunstnerisk set var dette fuldt ud forsvarligt; historisk set er det maaske mindre korrekt. Thi ret overvejet er Karnapgården ikke nogen almindelig Repræsentant for dansk Bindingsværk, men et Unicum. Ligesom Horsens brede Søndergade er noget for sig selv, saaledes har Karnapgården ingen ganske tilsvarende Søsterbygning, hverken i Horsens eller i nogen anden dansk By. Så hjemlig og hyggelig Karnappen tager sig ud, med de tillokkende Udkigsvinduer og det lave, løgformede, spåntækte Spir, maa det dog indrømmes, at ingen anden borgerlig Bindingsværksbygning kan pynte sig med et saadant Tårn.

I andre Henseender er Bygningen mindre ejendommelig. Det er saaledes et almindeligt Træk, at Façaden egentlig dannes af to Huse, en Portbygning med Længdesiden til Gaden, og en lang Sidefløj, hvis fremadvendte Gavl er sammenkomponeret med Portfløjen, saa at begge Afsnit udadtil virker som en Helhed. Denne Grundplan frembyder sig naturligt, når det gælder at bebygge en Hjørneejendom eller et dybt Areal med en

kort Façade som her i Horsens, hvor Karnapgårdens Grund strækker sig fra Søndergade helt ned til Åen. Den har været ret almindelig i mange Byer, især i Kolding og Ribe, og den kan snarest betegnes som en Krydsningsform af de nordtyske Søstæders og de saxiske Bøndergårdes uforfalskede Gavlhuse og af gammeldanske Bygninger, der ikke vender Gavlen, men Langsiden frem mod Beskueren. Ogsaa Tømmerværkets og Murværkets Hovedtræk er de almindeligt gængse. På de solide Kældermure ligger Fodtræerne, hvori de lodrette Stolper er indtappede, sammenholdte med vandrette Løsholter og andet Fyldetømmer og foroven forenede med en vandret Rem, hvorpå atter Loftsbjælkerne hviler, hvorefter de samme Konstruktioner gentager sig i øvre Stokværk. Materialet er gennemgående det solide Egetræ, og mellem Tømmeret er Murstenene ordnede i Mønstre. Trods sin gammeldags Soliditet har Karnapgården dog fra første Færd haft et mere moderne Præg end Bygningerne fra Bindingsværkets Glansperiode under Frederik 2. og Christian 4. Bagsiderne svarer til Nutidens Tømmerkonstruktioner, og selv paa Façaden har man bortkastet Knægtene, der i de ældre Huse tjener til at sammenholde Stolper og Bjælker og til at støtte Stokværkenes Fremspring. Men i andre Henseender er man bleven ved det gamle. Er end Knægtene forsvundne, krager baade øvre Stokværk og Gavlen dog noget ud, og både »Overgangsfoden« (det vandrette Tømmerstykke nederst i øvre Etage) og de mellem Bjælkehovederne indskudte »Fyldholter« er udskårne med fine Ornamenten. Rundt om i Danmarks Købstæder findes der adskillige Bygninger, der er konstruerede på samme Måde, men udenfor Horsens finder man ikke Bindingsværk dekoreret med Stilformer, der hører hjemme i

Begyndelsen af 1700'erne¹). I Virkeligheden giver også dette Forhold Karnapgården en ganske særlig Værdi. Den er den yngste og tillige en af de mest maleriske og fornøjelige Repræsentanter for Renæssancetidens Tømmermandshåndværk, et sidste fornemt Skud på en gammel og solid Stamme.

I og for sig behøvede der ikke at stå noget Årstal på Karnapgården ; man kunde alligevel med Bestemthed sige, at den var bygget på Frederik 4.s Tid. Men da det altid er bedst at vide nøjagtig Besked, er det dog ganske heldigt, at både Byggeåret og Bygherrens Navn er velkendte. Oppe på Gavlens Vindfløj ses Bogstaverne C C G S D H og Årstallet 1718, på Spirets Vindfløj står der CLAUS CORTSEN, og inde i Gården findes der en Døroverligger, hvorpå der i en Krans, holdt af to buttede Engle, er skåret :

	Kast din Omhu paa Herren, og hand skal forsørge	
C. C. 17	dig : hand skal ikke lade dend Retfærdige snuble ævinde- ligen. Ps.: 55., V. 23. Ikke os Herre. ikke os. men Gif dit navn ære. for din miskundhed. for din Sandhed.	G. H. 18
	Ps : 115 : v. 1	

Oprindeligt har Indskriften sikkert ikke siddet på det nuværende, lidet iøjnefaldende Sted. Den nydelige, høje Stentrappe, der nu fra Gaden fører op til Stuebutikken, og hvis smukke Støtter stammer fra Tiden ca. 1800, angiver ikke Indgangsdørens ældste Plads. Spor i Tømmerværket viser, at det oprindelige Dørsted har været i Faget ved Siden af, og her hører Indskriften

¹) Ganske lig Karnapgården er kun Tømmeret fra den for en halv Snes År siden nedbrudte Bagside af den Lichtenbergske Gård (Jørgensens Hotel).

hjemme¹⁾. Her passer dens Mål ganske nøje, og her, over Husets Hovedindgang, har den strax kunnet fortælle enhver Indtrædende om Bygherren og hans Sindelag.

Claus Cortsen er, eller burde være, erindret i Horsens den Dag i Dag. Hans Mindetavle i Vor Frelsers Kirke meddeler, at han døde 1740 i sit 67de År, at hans Hustru Gjertrud Hofgaard²⁾ døde 1766 i sit 70de Aar, at deres 27årige Ægteskab var velsignet med 7 Sønner og 3 Døtre, hvoraf een Søn efterlevede dem, og at deres Begravelse er »nest neden Choret«. Og den korte Gravskrift slutter :

Horsens gav dem Liv og Lykke,
De igien gav arme Brød,
Kirken gav de Spir og Smykke,
Hviler nu i Abrams Skød.

Hermed sigtes der til, at Claus Cortsen i 1737, da St. Ibs Kirkes Tårngavle var forfaldne, tilbød i Stedet for Taget og Gavlene at bygge »et lidet Spiir« på sin egen Bekostning og holdt sit Løfte på den Måde, at han rejste det nuværende, 27 Alen høje, kobbertækte Kirkespir³⁾. Hvad Brød han har givet de fattige, kan derimod ikke nøjere oplyses ; sikkert er det blot, at han to Gange som Testamentexecutor for kvindelige Slægt-

¹⁾ På dette ene Punkt er altså den i Meddelelser fra Forcningen til Gamle Bygningers Bevaring I, S. 42, meddelte Rekonstruktionstegning efter min Opfattelse ikke korrekt, mens den ellers giver en god Forestilling om Bygningens oprindelige Udseende.

²⁾ En Datter af Borgmester Stephan Rasmussen Hofgaard. Sml. Hofmans Foundationer II. Horsensslægters Stamtavle ved S. 164.

³⁾ Fabricius : Horsens, S. 50 f.

ninge kunde sørge for større Legater, første Gang, da hans Broder, Borgmester Morten Cortsens Enke Margrethe Bering ved et Testamente af 1730 havde bestemt, at 1100 Slettedaler skulde fordeles mellem Klosterkirken, Latinskolen og Byens Fattige, og siden 1740, efter at hans afgangne Søster Dorothea Diderichs Datter, salig Broder Lichtenbergs Enke, havde ønsket at legeren Sum til et eller andet velgørende Formål. Ved denne Lejlighed tænkte Claus Cordsen en Tid på at indrette »en publique tysk eller dansk, samt Regne- og Skriver-Skole«, havde også købt Grund dertil på Søndergade, men opgav siden Tanken, da den stødte på forskellige Vanskeligheder, og oprettede i sit Dødsår en Fundats. »Endskiønt min salig Søster ingen Tider begierede, langt mindre foresatte mig enten Summen af Pengene, eller hvortil de egentlig skulle anvendes, men overlod det altsammen til min egen fri Villie, derudi at dispensere og foranstalte, som jeg selv lystede, har jeg dog for så meget mere at fuldkomme hendes Villie, legeret og bortskienket, ligesom jeg nu hermed legerer, og til Guds Ære aldeles bortskienker den Capital 1000 Sldr«¹⁾. 200 Sldr. skulde bruges til Kirkens og til hans Gravsteds Reparation, hvor det mest tiltrængtes, 200 til det nybyggede Kirkespirs Vedligeholdelse, 200 til fattige husarme og højnødtrængende Menneskers Subsistence og Hjælp og 400 til at forbedre Latinskolelærernes Lønninger.

Claus Cortsen synes da at have været et værdigt Medlem af de Patricierslægter, Bering'erne, Hofgaard'erne, Lichtenberg'erne og Cortsen'erne, der i 1700'erne blomstrede i Horsens. Hans Overvejelser over, hvorledes hans Søsters Ønsker bedst burde opfyldes, viser, at han har haft åndelige Interesser, hans Redebonhed

¹⁾ Hofmans Foundationer II, S. 181.

til at opfylde hendes formløse og ujuridiske Begæring tyder på et redeligt Sind. Men det er dog hans Bygge-lyst, der i det lange Løb vil sikre hans Eftermæle.

Kirkespiret skal nok blive staaende gennem Tiderne. Trods sine bisarre Former blev det heldigvis respekteret, dengang Vor Frelsers Kirke fik sin Hovedreparation, og nu kan alle se dets karakterfulde Ejendommelighed. Vanskeligere stiller det sig med Gården på Søndergade. Allerede flere Gange er Facaden ombygget, fordi der skulde indrettes stedse større Butiksruder; af nedre Stokværk står i Virkeligheden kun Stolperne, og alt mellem dem er Spejlglas. Det ser ikke godt ud, og forgæves har man søgt at hjælpe derpå ved en velment, men ikke helt vellykket, stilmæssig Istandsættelse af øvre Stokværk. Tilmed er der Fare for, at hele Bygningen kan blive nedrevet; den ligger på en kostbar Grund, som kunde udnyttes på bedre Måde.

Det er derfor meget glædeligt, at en Kreds af Horsensborgere, der har sluttet sig sammen i en Museumsforening, arbejder på at få den bevaret. Ypperligt vilde den passe som Hjem for et By-museum, der her i Horsens fortrinsvis vil kunne belyse 1700'ernes borgerlige og kommunale Liv, og hvis Samlinger vilde passe udmærket i Værelserne, hvor der endnu er bevaret Kaminer, Fodpaneler og malde Døre fra Gårdens første Tid. Og kunde Façaden blive ført tilbage til sin oprindelige Stil, kunde Butiksruderne fjernes og erstattes af Bindingsværk og små Vinduesrammer, kunde Murtavlene blive ommurede i deres gamle Karakter, vilde man atter få et levende Indtryk af Gården i dens Velmagt.

Tovstrup By og dens Beboere

fra omkring 1820 til 1880.

Optegnelser af L. Lassen, meddelte af
E vald Tang Kristensen.

Nedenstaaende Optegnelser af L. Lassen, som han har nedskrevet i en ældre Alder, efter at han havde taget sin Afsked som Lærer, gjør ikke Krav paa at være en udtømmende Skildring af Livet forhen i Gjern Herred, særlig i Dallerup Sogn, ikke heller har han lagt videre Vægt paa at fremdrage karakteristiske og malende Enkeltheder i Beskrivelsen, men alligevel er der for Nutidsmennesker noget i disse Optegnelser, der fortjener at gjemmes, og jeg tør næsten sige, at det altsammen nok er værd at agte paa som et Exempel til Efterfølgelse. Hvis der kunde blive givet lignende Skildringer af mange forskellige Byer og deres Beboere trindt om i Landet, saa vilde der fremkomme et Materiale af stor Betydning for Kulturhistorien. Noget Bevis for denne Paastand finder jeg det ikke nødvendigt her at give. Enhver paa dette Omraade nogenlunde kyndig og interesseret Person vil nok ved Gjennemlæsningen komme til at give mig Ret, derom er jeg overbevist. Man faar virkelig af denne Skildring et ret talende og levende Billede af Livet i Tovstrup By for imellem to og tre Menneskealdere siden og ned ad mod vor Tid. Det kunde selvfølgelig have været rart, om L. Lassen havde udført Billedet i Enkelthederne og fortalt en hel Del flere Smaatræk om baade det og det, hvad han sikkert meget vel havde kunnet og fremfor mange havde gode Betingelser for at kjende, da han var opfødt paa Egnen og ved Familieforhold nøje knyttet dertil, men han

maa jo ikke have syntes det Umagen værd, eller ogsaa har han ikke været klar over, at Kulturforholdene netop i vor Tid skulde ændres saa mærkeligt og paa saa hurtig en Maade, at endog de for vore Forældre ganske dagligdags Smaating nu for os bliver ukjendte og sære. Det behøver næppe at siges, at Livet leves af Almuesfolk nu helt anderledes end før. Endogsaa helt dagligdags Sysler i Huset som Bagning, Brygning, Kjærning og Hørtilberedning er uvante for de unge. De allerfleste unge Piger kan næppe brygge Øl og vil være aldeles hjælpeløse, naar de sættes til en Væv eller en Spinderok, ligesom en ung Karl aldeles ikke forstaaer at sno Sime eller lave Haarreb eller behandle et Par Karter, langt mindre at strikke en Strømpe. Hoverilivet er nu blot en Saga fra en Fortid, der ligger meget langt tilbage, og selve Familielivet er undergaaet yderst gennemgribende Forandringer, ligesom ogsaa de festlige Sammenkomster. Skal saadant beskrives ordentligt og forstaaeligt for den yngre Slægt, saadan som det har været i Brug i vore Bedsteforældres Tid, saa skal det være udformet indtil de mindste Enkeltheder for at kunne forstaaes: og da Mennesker, der levede for et halvt hundrede Aar siden, ikke kunde tænke sig, at der vilde ske saadanne Omvæltninger, saa har de heller ikke kunnet finde paa at tage alt med i deres Optegnelser.

Det her foreliggende er overgivet mig af L. Lassens Son, Jens Lassen, der nu boer i Aarhus som pensioneret Lærer. Jeg har lagt det noget spredte Stof til Rette og overgiver saa disse Blade fra en svunden Tid til Læserne med Ønske om, at flere ældre Mennesker vil gjøre lignende Optegnelser fra deres Ungdoms og Manddoms Hjemegne.

Evald Tang Kristensen.

I.

Dagligt Liv i Tovstrup ved Aar 1820.1. *Boligerne.*

Naar Skolen undtages, var der slet ingen grundmurede Huse i Byen og selvfølgelig heller ingen med Tegltag. Der var ikke en Gang Fod under Stolperne, de stod paa Sten med et Stykke Tømmer imellem. Væggene var vendrede eller satte op af flættede Hesselkjæppe, og med indslaaet Ler. Hvert Aar før Høst skulde Klinepigerne kline Hullerne til i alle Husene, nemlig hvor Leret var faldet ud siden sidste Istandsettelse. Nogle Beboere havde dog muret med raa Sten. Gulvene i Stuehusene var af stampet Ler, og meget faa Steder var der Fjælegulv i Storstuen, som kun blev brugt ved højtidelige Lejligheder. I den Stue, hvor Familien opholdt sig, var Ildstedet, og paa dette kogte Husmandskonen Maden. Men i Gaardene kogtes der dog sjælden i Stuen. Meget sjælden saa man Jærnkakkelovne hos Folk.

2. *Levemaaden.*

Ligesom Boligerne var simple, saaledes var Levemaaden det ogsaa. Kaffe nødes sjælden, og hvis en Kone drak Kaffe hjemme, skete det i Smug.

Der brændtes Brændevin flere Steder i Byen, men jeg véd dog ikke af, at Folkene, hvor denne Drik lavedes, var mere hengivne til Nydelsen deraf end andre, og de øvrige Byfolk havde aldrig Brændevin stadig i Huset. Da det blev forbudt af Regjeringen »at brænde«, fremstod der smaa Kromænd mange Steder, som solgte denne Drik.

Her i Byen hørte jeg ingen egentlig Klage af Tjenestefolkene over daarlig Kost. De fik jo ogsaa af samme

Mad som Husbonden og hans Børn. Alle spiste sammen ved samme Bord og af ét Fad. Men en Mand her i Byen har fortalt mig, at da han var Karl og tjente i Farre, da fik de Kartoffler 21 Gange om Ugen. Enhver Husmand med Undtagelse af de allerfattigste, købte om Efteraaret en Ko eller et Nød, og havde da Kjød til Vinteren. Da Bønderne i den Tid ikke solgte Kvæg til Udlandet, kostede Kreaturerne jo ikke meget. Lærerens Levemaade var i et og alt som Bøndernes, og hans Klædedragt var ogsaa som deres. Med den Løn, han fik, skulde han heller ikke føre stor Pragt. Der udbetaltes ham 24 Rigsdaler hvert Kvartal af Kirkens Væрге, og saa fik han leveret 1 Læs Brænde af hver 20 Tønder Hartkorn og 1 Lispund Hø og 1 Lispund Halm af hver Tønde Hartkorn i Skoledistriktet. Dernæst fik han to Køer og seks Faar græsset paa Byens Fælled, og det var det hele. Vil man spørge om, hvorledes han med Familie skulde leve af dette, saa maa jeg sige, at jeg véd det ikke, men det véd jeg dog, at han og hans ikke sultede, saa længe han var Lærer. Bønderne gav ham frivillige Gaver, og hans Familie brugte jo intet til Stadsen, saa hvis de blot kunde have det nødvendige, saa var de tilfredse.

3. *Klædedragten.*

Mændenes Klæder var af hjemmegjort Vadmél. De gik i kort Trøje til daglig Brug, og i Kjole, naar de skulde ud at rejse eller til Gilde. De ældre havde Bukser uden Seler, og de var undertiden af garvet Skind. De naaede fra Hoften til lige under Knæet. Kvinderne gik altid i hjemmegjort Toj. Alt var simpelt, men stærkt. De gik med strikkede røde Ærmer og Livstykker. Skulde nogen ud at rejse, tog de imod, hvad det strænge Vejr gav dem,

de havde nemlig ikke meget at beskytte sig med og ingen Paraplyer. Derfor var Folk heller ikke saa forkjælede som nu. Nu kan man ikke godt rejse, uden at man er forsynet med gode Rejseklæder og kjører i Fjedervogn eller endog lukket Vogn; og saadan er det i vore Dage endog hos simple Folk. Skulde man en Gang imellem kjøre til Kjøbstaden, saa maatte man kjøre paa stenede Hulveje og humpede afsted snart paa Stenene og snart i store Huller, hvert Øjeblik i Fare for at vælte.

4. *Gilderne.*

Bryllups- og Barselgilderne var den Gang en hel Del større end nu. Enhver tog sin Kniv og sin Gaffel med, og stundom ogsaa sin Ske. Der opvartedes ikke med mange Retter, og aldrig fik man Steg eller Kage til sidste Ret, men derimod Flæskeskinke. Ved Julegilderne fik man afskaaret Sigtebrød med Smør og dejlig saltet Kjød paa, samt Vafler og Æbleskiver. Ved de første af de Julebesøg, som jeg var med til, fik vi varmt Øl til Maden, og senere hen i Tiden fik vi Kaffe. Kaffeputse og Tevandsknægte kjendte man ikke. Første Gang at jeg saa, der blev drukket Kaffeputse, kom de Kandissukker i den sorte Kaffe og rørte om deri med Pibespiden, indtil Sukkeret var smeltet, Teskeer kjendte man nemlig ikke. De voksne sad og fornøjede sig med Kortspil, og Børnene morede sig med at trække Tavle om Æbler og Pebernødder, som Husmoderen i Gildehuset delte ud. Det var sjældent, vi Smaafolk var saa lykkelige at faa et Spil afslidte Kort, men vi morede os lige fuldt godt og syntes altid, at vi skulde for tidlig hjem.

De lange Vinteraftener svandt hurtig for Kvinderne i et Hus, vel ogsaa for Mandfolkene. Disse sidste gik

omkring i Byen og saa til hverandre, og sad da jævnlig og spillede Kort. Tit sad de, naar der var flere samlede i et Hus, og hørte paa Fortællinger og Æventyr om Trolde, der snappede Prinsesser, som igjen blev befriede af Kongesønner og deslige. En gammel Karl, der hed Povl Rask, kunde fortælle et saadant Æventyr, der kunde vare en hel Aften.

I gammel Tid sad man og hørte nok saa andægtig paa disse Fortællinger, men senere blev man kjed af saadanne, fordi de var for lange, og der kom da nye i Steden. Der blev ogsaa sunget gamle Kjæmpeviser. Min gamle Svigerfader sang uden ad Visen om Burmand, der var paa hundrede Vers. Mens der saadan blev sunget eller fortalt, gik Kvindfolkene Rokkehjul nok saa rask, og Karterne brugtes flittig af Piger og Drengene.

Ved Sammenkomsterne var der aldrig religiøse eller politiske Stridigheder. Der drøftedes overhovedet intet af den Slags. Ingen Skolelærer eller Boude traadte op for at belære Folk om, hvordan Landet skulde styres. Jeg kan godt huske, at Bønderne stadig skulde staa overfor de andre Stænder som en meget lavere Klasse og knap nok blev betragtet som rigtige Mennesker. Dette lagde jeg med Sorg tit Mærke til, og med Fornøjelse hørte jeg da paa gamle Kammerraad Drewsens Tale ved den første Himmelbjærg-Fest. Han ytrede saaledes : »Vi maa drage Bonden op til os, at han ikke skal bære Frygt for den, der bærer Kjole«. Men der var den Gang vist nok meget mere Enighed og Kjærlighed imellem Beboerne. I det mindste har jeg Indtryk af dette fra min Barndoms og første Ungdoms Dage.

5. *Fortjenesten.*

Husmænds og Tjenestefolks Fortjeneste var den Gang i Forhold lige saa stor som nu, og syntes næsten at være større. Den Husmand, som ingen Jord havde, fik en Ko græsset sammen med Gaardmændenes Kvæg, og han fik Foderet til den om Vinteren, dels for godt Kjøb og dels i Bytte for Gjødningen, som han samlede. Den blev kjørt ud paa Gaardmandens Mark paa en Ager for sig selv, og Husmanden fik da det halve af de to første Kjørve, Jorden gav. Gik han om Vinteren i Dagleje, fik han 6, 8 eller 12 Skilling i Dagløn, men et Pund Smør kostede vel heller ikke mere, og de andre Fornødenheder kostede derefter. De Husmænd her i Byen, der var flittige som Kurveflættere, tjente mange Penge og kunde da forstrække Gaardmændene med Pengelaan. En god og dygtig Karl fik i Løn 12 eller 14, stundum 16 Rigsdaler om Aaret, samt 6 Alen hvidt Vadmel, 12 Alen Lærred og et Pund Uld, dernæst 2 Par Træsko eller de Træsko, han sled. En ret oplyst Bonde- mand sagde en Gang til mig: »En dygtig Karl har altid faaet saa meget i Løn, som en god Ko koster, det faar han nu, og det fik han ogsaa i forrige Tider«.

Væverne fik 24 Skilling for Snesen at væve af Blaarlærred og lidt mere for Vadmel. Hørlærred og Hvergarn rettede sig saa derefter. Dernæst fik de »Skjøn«, som bestod af et Faarelaar og et Brød samt nogle flere Fødevarer, alt i Forhold til Længden af det Stykke Tøj, der skulde væves. De Pottemagere og Træskomænd, der arbejdede flittigt, ernærede sig overmaade godt, Træet var jo ikke dyrt, og Kjørselen efter Leret kostede kun ubetydelig. Prisen for Bly var omtrent den samme som nu. Et Par Træsko til Voksne kostede kun 12 Skilling eller højst en Mark.

Man kunde spørge om, hvordan Bonden fik Penge til Skatter og Landgilde. Ja, det Spørgsmaal er jeg knap i Stand til at kunne besvare. De, der var driftige og sparsommelige, kunde nok skaffe de faa Penge til Veje, som de skulde af med, da de fleste Afgifter jo ydedes in natura. Der leveredes Skattekornd og Furage til Rytteriet, og saa fik de derfor Godtgjørelse i Skatten. Til Skole- og Fattigvæsen ydedes ligeledes kun faa Penge, som Bønderne fik fat i ved at sælge Heste, Kvæg og Smør. Priserne paa det altsammen var kun smaa, men saa var Udgifterne jo derefter.

II.

Gaarde og Huse i Tovstrup og deres Beboere 1804—1880.

1804 bestod Tovstrup By af

- 15 hele og halve Gaarde og 9 andre Huse med Jord samt Møllen,
- 9 Huse uden Jord,
- (ingen paa Marken undtagen Møllen).

1880 var der

- 9 Gaarde i Byen og
- 9 paa Marken,
- 3 Huse i Byen med Jord og
- 30 Huse uden Jord,
- 11 Huse paa Marken med Jord og
- 1 Hus uden Jord.

Altsaa var der i 1880 30 Boliger flere end i 1804.

Jeg begynder Beskrivelsen med den søndre Side af Byen.

1. Den øverste Gaard mod Vest hed *Tybogaarden* og bestod af to Halvgaarde, der var sammenbyggede. Den ene Halvgaard var fæstet til JENS RASMUSSEN (JOHANSEN), der døde 1816. Han var opfødt af Formanden JOHAN JENSEN, i daglig Tale kaldet *Tybo-Johan*, der døde 1825, 84 Aar gammel. Dernæst fæstedes Gaarden af Jens Thomsen, der døde 1824. Saa af Hans Sørensen, der døde 1830. Dernæst af Lavrs Jensen, død 1862. Den sidste Fæster var Thomas Jensen, som købte Gaarden af Grev Frijs og døde 1879. Hans Enke, Kirsten Andersen, er nu Gaardens Ejerinde.

Den før nævnte Tybo-Johan kan jeg mindes som en stakkels svag Olding. Han gik og passede Køerne, og om Efteraaret, naar de gik løse, var jeg ogsaa med, da min Faders Køer gik ved Naboens. Han var en underlig gammel Fyr og tilmed tunghørig. Han kunde knap faa det ene Ben forved det andet, men blev dog ved at gaa saa længe, han kunde. Noget dygtigt havde der dog været hos ham i hans yngre Dage, da han efterlod 100 Rigsdaler til Jens Rasmussens Børn. Jens Rasmussen, Jens Thomsen og Hans Sørensen var stille Mennesker. Lavrs Jensen var virksom og velbegavet. Skovfogden kunde ikke lide ham, men i Forholdet til mig var han altid en god og tjenstvillig Nabo. Thomas Jensen var dog endnu bedre, og ham baade elskede og agtede jeg. Han var en saare virksom og dygtig Landmand.

Sammenbygget med nævnte Gaard var den Halvgaard, der havdes i Fæste af NIELS RASMUSSEN (*Lonng-Nis*). Han døde 1826, og saa fik hans Søn Jens Nielsen den. Han døde 1843, og hans Enke giftede sig med Anders Mikkelsen, der var Fæster, indtil han afstod Fæstet til Stifsønnen Knud Jensen. Anders Mikkelsen døde 1869, og saa købte Knud Jensen Gaarden af Grev

Frijs, men solgte straks Udmarken til Thomas Lassen, og siden Indmark og Eng til Niels Nielsen og flyttede fra Byen. Gaarden brændte tillige med den sammenbyggede Halvgaard, og de to hosliggende Halvgaarde 2den September 1875. Ilden opkom i denne Gaard, og nu staar der paa Pladsen et Hus, som ejes af Urmager Søren Mogens Nielsen, og Toften tilhører ogsaa ham.

Jeg kan godt mindes Niels Rasmussen som Aftægtsmand og Jens Nielsen som Fæster efter ham. Anders Mikkelsen var meget selvklog og forværrede derved Avlingen.

2. Et jordløst Hus paa den nordre Side af Vejen lige overfor Gaardene. Det ejedes af RASMUS SØRENSEN VIBÆK, i daglig Tale kaldet *Vibæk-Rasmus*. Han stammede fra Sorring, og hans Fader var Vibæk-Søren. Rasmus var en stille Mand, der ernærede sine Børn ved sit Arbejde i Forening med sin flittige Kone, der sad og vævede. Hans Efterkommere lever endnu. Huset ejes siden 1833 af Jens Lavrsen Bjørnholt, og han har det endnu.

3. Saa kommer *Pottegaarden*, der ogsaa var tvende Halvgaarde. Den første Fæster i den vestre Side af Gaarden, som jeg kan mindes, var SØREN THOMSEN, der døde 1824. Før ham var PEDER THOMSEN, der døde 1806 og var en Broder til Søren. Deres Formand var Faderen THOMAS JOILANSEN (ogsaa kaldet *Kræmmer-Thomas*), der døde 1796. Efter Søren Thomsen blev Gaarden fæstet af Johan Nielsen (i daglig Tale *Smed-Johan*), der giftede sig med Enken og saa købte Gaarden af Greven. Han døde 1869, og nu ejes den af Rasmus Rasmussen, der efter Branden byggede paa Toften vest for Byen. Kræmmer-Thomas den ældre (han, der døde 1796) var vist ikke rar. Anders Pedersen, hans gamle

Nabo, fortalte efter ham : Thomas havde en Gang sagt til ham, at han fortrød saa meget, i den Tid han var Soldat, at have dræbt et Barn, der laa i Vuggen i et fjendtligt Hus og smilede til ham. Noget vildt var der nu i den Stamme, det er sikkert nok. Soren Thomsen blev kjørt over af en Vogn, der var læsset med Tørv, og døde af det. Efter at Johan Nielsen havde ægtet Enken, og hun saa siden var død, giftede han sig igjen med en Pige, der tjente hos ham og hed Eva Christensdatter. Paa en Rejse, de gjorde til Aarhus, løb Hestene løbsk ved Aarslev Kro, og da hun saa sprang af Vognen, brækkede hun sin Hals og døde paa Stedet. Man sagde — men jeg har dog ikke hørt det, at hun forhen havde ønsket dette over sin Mands gamle Kone.

Paa Halvgaarden i den østre Side var ANDERS PEDERSEN den første Fæster, jeg mindes. Han døde 1845, 80 Aar gammel. Derefter kom hans Søn, Peder Andersen, der døde 1866. Han var gift med min Søster, SIDSEL KIRSTINE LASSEN. Peder Andersen købte Gaarden af Grev Frijs, og den ejes nu af hans Søn Anders Pedersen, der efter Branden byggede paa Udmarken og købte den Udmark til, der var bleven solgt af Johan Nielsen. Før Anders Pedersen den ældre boede i Gaarden FRANDS RASMUSSEN, der døde 1795 og var Fader til flere Børn, der iblandt min Svigermoder og Rasmus Frandsen. Før ham var PEDER ANDERSEN der. Han døde 1773, 45 Aar gammel, og var Fader til Anders. Denne var Pottemager og gav sig mest af dermed, da han som Følge af et Hugormebid i sin kraftige Alder altid behøvede en Kjæp at støtte sig ved. Han var en godmodig og flittig Mand. Hans Kone fødte ham 14 Børn, hvoraf de otte blev gifte. Endnu lever der tre, mulig fire, da den yngste blev Mormon og rejste til Saltsoen.

Anders Pedersen kunde huske, at der ikke var et Træ i Søndreskoven saa stort, at der kunde blive en Vognstjært. Han fortalte mig ogsaa, at han i sine yngre Aar havde set en Trold dandse paa *Mik-Kold* i Bjærgene en klar Sommerdag. Trolden havde en bredskygget Hat paa og var lille af Vækst. Sønnen, Peder Andersen, der var gift med min Søster, lignede Faderen i Godmodighed og efterlod sig syv Sønner og en Datter.

4. Et Hus. Den første Fæster, jeg mindes, var SØREN JESPERSEN, der døde 1831. Det var det mest uhyggelige Hjem, der var her i Byen. Familien havde f. Ex. kun én Seng, der lignede et Leje for Dyr, og i dette laa de alle, Mand, Kone og tre Børn, om Natten ved hinanden. Konen var ikke huslig, og Manden var hængiven til Drik. Han flyttede ud og byggede paa Jordloddet. Efter deres Død beholdt Sønnen Niels Jespersen Fæstet. Han døde paa Sindssygeanstalten ved Aarhus. og det var ham, om hvem jeg sagde, at han var den dygtigste Mand i Byen, da han erhvervede Føden uden at bestille noget. Nu kjøbtes Huset og Jorden af Christen Nielsen (*Christen Ørbæk*), der har lavet en lille Gaard ud af Ejendommen ved Kjøb af Jord i Nabolaget. I min Barndom boede der en gammel Mand til Leje i det gamle Hus i Byen. Han hed RASMUS RASMUSSEN (i daglig Tale *Krog-Rasmus*) og døde 1818. Han legede med mig, og vi spillede Kegler sammen, og jeg syntes godt om den gamle Mand, der tit fortalte mig, at han havde været i tre Feltslag. Hans Kone havde efter hendes egne Ord en Gang om Natten dandset med Elledrengene under *Dybdals Høj*, der ved den Lejlighed stod paa fire Piller.

5. Straks ved Siden af laa et andet Hus, hvis Fæster, SAMUEL HANSEN, flyttede ud paa Loddet, en Tid før

jeg blev saa stor, at jeg kan mindes noget. Han døde 1829, var Bedemand og Markmand i Fællesskabets Tid. Han havde sine Sager i en ypperlig Stand og efterlod sine sammensparede Penge til Eftermanden, Niels Jensen, da han selv ingen Børn havde. Niels Jensen var en hæderlig Mand, men døde allerede 1831. Det samme kan ikke siges om Jens Jensen (kaldet *Jens Knudsen*), der ægtede hans Enke. Uagtet hun kjendte ham, giftede hun sig dog med ham, skjøndt han havde slaaet sin Fader og var slemt hengiven til Drik. Han døde 1856, og Huset kjøbtes saa af Grev Frijs af Niels Jensens Søn, Lavrs Nielsen, der solgte det igjen til Niels Pedersen Lovring, som igjen solgte det til Andreas Jensen, for hvem det brændte 1880. Nu ejes det af Niels Jensen fra *Bundgaarden*, der vil lægge Jorden til sin nye Gaard, som han vil bygge 1881 paa Bundgaardens Udmærk.

6. Straks ved Siden af var et Hus med Have og Toft paa en tre, fire Tønder Land. Det ejedes af JENS RASMUSSEN SKRÆDDER, som døde 1818. Han var en velhavende Husmand, havde mange Bier og var Kromand i det smaa. Hans Efterfølger fortsatte Bedriften som Brænde vinsvært og kørte desuden omkring i Landet og handlede med Potter. Han hed Jens Nielsen Bjertrup og solgte siden Jorden, der blev lagt til Anders Nielsen Ellerups Jord. Jens Bjertrup døde paa Vole Mark. Selve Huset blev kjøbt af Søren Nielsen, der igjen solgte det til Anders Jakobsen, som døde 1872. Saa fik Lavrs Sørensen det, og for ham brændte det tillige med det Hus, der var bygget til i den vestre Ende. Det skete 1876, og Ilden var paasat af en Karl her af Byen. Den sidste Ejer af den vestre Del blev saa forbrændt, at han døde faa Dage efter. Han hed Johan Pedersen (*Kræmmer-Johan*). Karlen antændte Ilden for Mor-

skab om Natten Klokken 12, og otte Dage efter stak han Ild paa Gaardmand Jens Peter Jensens Brøndehus med den Hensigt, at den nordre Side af Byen skulde brænde, hvilket dog ikke lykkedes ham. Som Dreng havde han afbrændt Christen Pedersens Gaard paa Mollerup Mark, kaldet Bjaruphus. Den foregaaende Ejer af dette vestre Hus var Christen Pedersen, der omkom ved et Huses Brand paa Dallerup Mark, som antændtes ved Lynnedslag 1819. Siden var det ejet af Peder Nielsen, Kræmmer-Thomas og Christen Andersen.

7. Øst derfor ved Vejen, som gik op til Terkilds Gaard, laa atter et Hus, som jeg kun dunkelt kan mindes. Det ejedes af NIELS MORTENSEN (*den bitte Skrædder*). Han og hans Kone var et Par smaa barnløse Folk, der ernærede sig hæderlig. Huset blev flyttet ud paa Lodden, og han afstod det til Anders Jensen Vest, der ogsaa var en skikkelig Mand. Skrædderen døde 1844. Siden købte Jens Mortensen Huset af Møller Stilling. Han døde 1873, og saa blev det købt af Anders Vests Søn, Jens Andersen, der døde for Stiffaderen. Nu ejes det af Christen Pedersen.

8. Saa kommer Terkild Thomassens Gaard. Den første Ejer, jeg véd af, hed NIELS MØLLER, og ham vil jeg kalde en mere fremsynet Mand end de fleste, idet han vovede sig til at købe sin Gaard allerede 1768. Han begik saa vel en Fejl ved at lade sig forlede til at sælge det meste af Mark og Skov, som hørte til den, men der blev dog en smuk lille Ejendom tilbage. Efter Niels Møllers Død ejedes Gaarden af Sønnen HANS NIELSEN MØLLER, som var svagelig og døde 1814. Derefter kom Terkild Thomassen, der døde 1829. Han var en forstandig og virksom Mand, der meget forbedrede Ejendommen. Saa kom Anders Nielsen, en jævn og stille

Mand, der døde 1867, og saa hans Søn, Terkild Andersen. Gaarden blev nu af Kjøberen parcelleret ud, som siden skal blive omtalt.

9. Nu kom en Helgaard, og den første Fæster, jeg kan mindes, var OLE JENSEN, der døde 1820, 89 Aar gammel. I hvor vel han var en underlig Mand, maa han have været agtet, da han i mange Aar var Sognefoged og Stævningsmand. Jeg kan huske, at han tit fik min Fader til at skrive for sig. Han glemte undertiden de Ordre, han skulde give i Krigstiden; og som Følge deraf fik han stundum Irettesættelser, men dem lagde han sig ikke meget paa Sinde. Han saaede sin Rug sent om Efteraaret, og naar man spurgte ham, hvorfor han var saa sent paa Færde med det, svarede han: »Vi faar en Sommer endnu«. Derfor har vi endnu det Mundheld, naar der indtræffer dejligt Vejr i Oktober Maaned: »Det er Oles Sommer«. Saa kom hans Søn, Jens Olesen, der døde 1856. Han var en saare arbejdsom, forstandig og dygtig Landmand. Sønnen Ole Jensen købte Gaarden af Greven og flyttede den ud paa Indmarken. Den brændte nemlig 1871, og Gaardens Areal er endnu samlet.

10. Den Gaard, der ligger Nabo dertil, er ogsaa en Helgaard. Den første Fæster, jeg mindes, var ANDERS SØRENSEN (*Palli-Anders*). Det var en underlig Fyr. Om han har været doven og ligegyldig, véd jeg ikke, men det kan jeg huske, at han kun havde én Ko og to elendige Heste. Han havde dog fire raske og skikkelige Børn, døde 1829, 83 Aar gammel, og hans Søn, Søren Andersen, fik Gaarden i Fæste efter ham. Nu kom det til at gaa paa en anden Led. Han giftede sig med en Indsidders Datter (Stiffaderen var Søren Mikkelsen her i Tovstrup), og nu krattede Palli-Søren saadan ved, at han fik Gaarden smukt opbygget, købte den af Greven, solgte Ud-

marken og efterlod den ved sin Død 1856 til sin Søn. Peder Sørensen, der døde 1875, og hans Enke er endnu i Besiddelse af den.

11. Tæt ved laa saa en gammel Selvejergaard. Den blev i Aarene mellem 1766 og 1770 kjøbt af PEDER SØRENSEN, som maa have haft nogen Fremsynethed, idet han kjøbte sin Gaard i Bondens allerstørste Fornedrelses-tid, da saa at sige hele Landet laa under Herremandens Svøbe. Jeg hylder saadanne Folk, der levede i den Tid, da sligt var saa sjældent. Gaarden kaldtes *Hald*, og Peder Sørensen delte den imellem sine to Sønner Jens og Niels. Begge Halvgaarde var sammenbyggede. Jens Pedersen, der var en rask og munter Mand, døde 1819 som ung. Hans Efterfølger var Anders Nielsen, opdraget af Lærer Skyom og Kone. Han var en ret oplyst Bonde og havde flere kommunale Bestillinger. Han døde 1861. Det samme kan siges om hans Efterfølger og Svigersøn, Jens Henriksen, der ombyggede Gaarden og døde 1876. Nu ejes den af Ole Nielsen.

Niels Pedersen, som fik den anden halve Del af Gaarden, var ærlig og arbejdsom. Han gav Afkald paa sin Del af Indmarken og fik derfor Udmarken og flyttede Gaarden ud derpaa 1828. Den brændte 1830 og blev da flyttet nærmere hen til Skjørring Skjel. Niels Pedersen døde 1856, og den ejes nu af Anders Rasmussen.

12. Saa kom et Hus der nord for. Gaarden kaldtes *Store-Hald*, og Huset *Lille-Hald*. Her var to Beboere, I den vestre Ende boede Ejerne, hvoraf jeg har kjendt mange: Birte Holk, Jens Boje, Jens Simonsen, Peder Lavrsen, Jørgen Holk og hans Enke, som endnu boer der. Den østre Ende af Huset, der nu er nedbrudt, havde ogsaa flere Lejere, saaledes Jens Andersen, der døde 1877, og saa Anders Nielsen. Om de forskjellige

Mænd, der boede i dette Hus, har jeg kun lidt at sige. De levede bogstavelig af deres Arbejde som Daglejere og Haandværkere.

13. Saa kom en Gaard østen for Aarhus-Vejen, der kaldtes »*Uden Leddet*«. Den var sammenkjøbt af Parceller fra Niels Møllers Gaard, først en og saa en anden. Det var JENS RASMUSSEN, der købte Gaarden sammen, og han døde 1813, men jeg véd ikke noget videre om ham. Derimod kan jeg tydelig huske hans lille energiske Kone, der gav mig mange Stykker Sukker, naar jeg besøgte hende i min Barndom. I sin Enkestand, da hun var 59 Aar, giftede hun sig med den 26-aarige Niels Møller og beherskede ham aldeles. Hun sagde, at hun skulde nok leve ti Aar endnu til Trods, og det gjorde hun ogsaa, da hun blev nær ved de halvfems, inden hun døde. Pastor JESSEN i *Røgind*, som i Præstevakancen her meddelte hende den sidste Nadvere, spurgte hende, om hun kunde huske, da han sammen med Fuldmægtig BUEMANN i *Skanderborg* besøgte hende. Det var den Gang hun boede oppe i Skoven. Hun svarede Ja. Pastor Jessen fortalte mig siden, at det var sket 1825. »Buemann og jeg«, fortalte han, »havde været i Dallerup, den Gang de to store Gaarde brændte, og paa Tilbagevejen hjem var vi inde i hendes smukke, venlige Hus. Hun bagte Æbleskiver til os, og da vi var færdige, nødte hun os endmere til at blive ved. Hun sagde saaledes til mig: »Han kan da nok spise nogle flere, han har et langt Liv at tage dem i«. Lisbet var en huslig Kone, men noget stræng i sit Omdømme, hvad Piger og Koner i Byen angik.

Efter Jens Rasmussen fik Sønnen Rasmus Jensen Gaarden. Han var ikke yndet af sine Bymænd, og han havde to Naboer i Anders Nielsen og Jens Jensen, der

ikke taalte Overgreb. Disse yndede han da kun halvt. Men saa solgte han Gaarden til Stiffaderen, Niels Møller, der var en ordentlig Mand. Han byttede med en Gaardmand i Skovby, Rasmus Hansen, og kom altsaa til at bo der. Efter Lisbets Død giftede han sig igjen og døde i Skovby som en meget gammel Mand. Rasmus Hansen, der nu var Ejer af »Uden Leddet«, stykkede den ud til forskjellige (Jens Jensen, Jens Henriksen og Mogens Sørensen), og Gaarden nedlagdes.

14. Derefter kom Skovfogedboligen. Dertil hørte to Huslodder, hver paa 2 Skp., » Fdk., 2⁵/₂₂ Alb. Hartkorn, gammel Matrikel. Den første Skovfoged, jeg kan mindes, var MOGENS JENSEN, men før ham var MATHIAS PEDERSEN, der døde 1808. Denne sidstnævnte var efter ældre Mænds Fortælling en ordentlig Mand, og det var Mogens Jensen da ogsaa. Ingen af dem havde stor Lyst til at angive nogen for Skovtyveri, hvilken Synd den Gang ikke medførte Tab af Æren, for man sagde: »Skoven er ikke groet for én Mand«. De dækkede derfor Stubbene med Mos og Løv, at Skovrideren ved sine Besøg ikke skulde faa at se, hvor Træerne havde staaet. Mogens Jensen afstod Bestillingen til JØRGEN LAVRSEN og flyttede til Store-Ring. Jørgen Lavrsen var ogsaa en herlig Mand, der var almindelig elsket, men han var mere nøjeseende end de forrige. Skovtyveriet gik ogsaa mere af Brug, da den nye Lov desangaaende udkom, som lød paa, at Tyveri i Skoven skulde straffes som andet Tyveri. Han havde et Hus i Fæste og boede paa Marken, hvor Skovfogedboligen nu er, og han døde 1865. Hans Efterfølgere har det nu paa den grønne Gren, da det er sjældent, at der i vore Dage stjæles i Skoven. MATHIAS LAURIDSEN døde 1875, og efter ham kom KNUTHSEN, der i Aar, 1880, blev Skov-

rider paa Gjesinggaard ved Randers. Efter ham fik vi en KNUDSEN som Skovfoged.

15. Den næste Beboelse var et Hus, der havdes i Fæste af PEDER JENSEN (*Peder Roddik*). Han var en begavet Mand og byggede et nyt Hus paa Lodden, men lod det gamle staa i Byen. Foruden sin Huslod købte han en Lod paa Røgind Mark og overlod det hele til Svigersønnen Christen Mogensen, der døde 1831 og efterlod sig mange Børn. Hans Enke blev gift med Peder Christensen (*Peder Havrum*), der solgte Lodden paa Røgind Mark, men saa købte et Stykke af Mogens Sørensens Udmark, og der er nu en lille Gaard, som ejes af Jens Hansen, der ægtede Peder Havrums Stifdatter.

Huset i Byen havdes i Leje af RASMUS CHRISTENSEN (*Silli-Rasmus*), som døde 1834. Han og hans Kone, Silli-Kirsten, havde brændt deres Hus af i Rode, og derfor maatte Rasmus lide Tugthusstraf. Her i Byen ernærede de sig ærlig og redelig. Nu ejes Huset af Søren Christensen (*Søren Havrum*), der har købt et Stykke Jord paa Sorring Mark. I samme Hus boede en Gang en ung rask Mand, Svenske-Jens. Jeg husker ham som en hvidhaaret, smuk Olding. Paa Grevskabet manglede de en Soldat, og Peder Hovgaard i Farre tilligemed to andre Mænd kom da og bankede paa hos Jens ved Nattetid. Men han mærkede Uraad, kravlede ud af Sengen og op paa Loftet, saa op igjennem Taget og løb nu barfodet og halvnogen over til Ovstrup, hvor han blev skjult. Hvad gjorde saa hans Forfølgere? De tog en anden. Det er efter min Svigerfaders Fortælling.

16. Nu kom en Helgaard, der kaldtes *Bundgaarden*. Den første Fæster, jeg kan mindes, var JENS NIELSEN, der døde 1837, 84 Aar gammel. CHRISTEN THORSEN skulde egentlig have haft Gaarden, da Halvbroderen

Jens Nielsen var Smed i Røgind. Men da Christen en Gang fik Ordre til, at han straks skulde kjøre en Tur for Herskabet, og han just var ved at saa Byg, blev han saa vred, at han ikke vilde have Gaarden, men købte sig en anden Gaard i Blegind. Samme Christen Thorsen havde tjent den berygtede BERINGSKJOLD paa Søbygaard, der havde lært ham hos Kongens Kusk at kjøre fire Heste, og da Beringskjold saa flyttede til Møen, havde han Lov til at tage seks Karle med sig, naar de vilde følge frivillig. Christen Thorsen var blandt dem, han udvalgte, og kjørte saa sin Herre til Aarhus, men han vilde ikke længere. Beringskjold vilde tvinge ham og fik 6 Dragoner udsendt, der skulde gribe og binde ham. Da de nu nærmede sig, slog Christen sine Hænder fast sammen og sagde, at den første, som nærmede sig, skulde falde. Han gik da ud af Gaarden og var fri, ingen turde nærme sig ham. Denne store Knokkelbygning saa jeg som Olding i Flensted hos Svigersønnen, Gregers Nielsen, hvor han døde d. 23de November 1825, 86 Aar gammel.

Jens Nielsen i Bundgaarden var god til at kurere Heste og Kreaturer og var meget søgt som saadan af mange, for Resten en hæderlig og agtet Mand. Hans Søn, Jens Jensen, fik Gaarden efter ham og var en for sin Tid vel oplyst Bondemand, der efterhaanden fik alle kommunale Bestillinger. Dog var han Lægdsmand allerlængst, og som saadan blev han Dannebrogsmænd. Han hjalp mange med Raad og Daad og var i lang Tid den, som de andre Bymænd særlig rettede sig efter, saa det blev hans Mening, de fulgte. Han bestyrede desuden sin Gaard som en fornuftig Landmand. Han døde 1868, 79 Aar gammel, og efter ham kom Sønnen Jens Jensen, der købte Gaarden af Greven, men var meget tunghor,

hvorfor han ikke i sin Ungdom havde kunnet erhverve sig Kundskaber nok. Han forstod dog godt at bestyre sine Sager hjemme og var ligesom sine Forfædre ærlig og redelig. Efter hans Død 1875 boede Enken der og har nu solgt Gaarden til Deling imellem sine to Sønner, Jens Bak og Niels Jensen.

17. Derefter kom atter en Helgaard. Den første Fæster, jeg kan huske, var MOGENS NIELSEN (han kaldtes til daglig *Lille-Moons*, og der maa altsaa ogsaa have været en større Mogens). Han døde 1824, 87 Aar gammel. Saa vidt jeg véd, var han født i Tovstrup. Jeg syntes, at han var en underlig gammel Mand, og noget fremragende har der vist aldrig været ved ham. Han var fire Gange gift, men saa snart én Kone døde, fik han fat i en anden. Sine mange Heste — man sagde, at han havde et helt Dusin — lod han gaa ude om Efteraaret, indtil de kom hjem med Sne paa Ryggen. Der var en vis Sindssvaghed hos nogle af hans Børn, og en Datter var, hvad man kalder halvtosset, men Hoved og Hjærte har der dog været hos flere af hans Efterkommere, og der er vist ikke saa faa af dem. Han drømte vist ikke om — maaske han ikke en Gang drømte — at en Søn af ham skulde blive en flink Skolelærer, og at hans Søn igjen — den lille Pastor GLARBO, skulde blive en vakker Præst, det skal han efter Sigende nemlig være. Hans Søn, Søren Mogensen, der fik Gaarden efter ham, var en oplyst, forstandig og elskelig Personlighed. Han var Sognefoged, men døde kun 39 Aar gammel af en smitsom Sygdom, samme Aar som Faderen, og efterladende sig tvende elskelige og begavede Børn, en Datter af første og en Søn af andet Ægteskab. Anders Pedersen (*Anders Ellerup*), der ægtede Søren Mogensens unge og vakre Enke, fik altsaa Gaarden og var en fredelig Mand,

der i Stilhed tog Vare paa sine egne Sager. Han efterlod sig to Dotre. Enken døde 1845, og en Søn af Søren Mogensen, Mogens Sørensen, fik Gaarden i Fæste. Han købte Gaarden, solgte Udmarken, men købte atter andre mere passende beliggende Jordstykker og døde 1876. Han var baade fra Hjærtets og Forstandens Side en herlig Mand, der havde almindelig Folkeyndest. Ogsaa han døde ung, efterladende sig en Datter, der blev gift med Rasmus Jensen Strunge, som nu ejer Gaarden.

18. Saa kom *Smedehuset*. Den første Smed, jeg kan mindes, var OLF SMED, men jeg kjendte kun lidet til ham, hørte dog ikke andet om ham end godt. ANDERS PEDERSEN (*Anders Smed*), der kom efter ham, var en munter og vittig Mand og var Smed her i mange Aar. Stor Kunstfærdighed besad disse to Tubal-Kains Efterfølgere dog ikke; men de kunde da lægge paa et Plovjærn og sko en Hest. I det hele var Bymændene den Gang lettere at tilfredsstille end nu. Saa kom JENS SØRENSEN, der var en meget ivrig og arbejdsom Mand. Hun! hvor han tordnede og bandede der inde i Smedien over de stakkels Drengene. Han smedede, naar jeg gik i min Seng, og ligeledes, naar jeg stod op. Velsignelsen ved hans Arbejde synes dog nu ikke stor. Siden har Huset haft flere Beboere og ejes nu af Skrædder Jensen.

19. Derefter kommer et Boelssted, der dels er Fæste, dels Ejehus. Den første Besidder, jeg kan mindes, var SØREN CHRISTENSEN, der døde 1833. Han var en virksom og forstandig Mand og som Olding en smuk rank Skikkelse. I Ungdommen skal han have været en ualmindelig rask og smidig Karl. Der fortæltes saaledes om ham, at han hentede en gal Tyr hjem fra Indelukket ved Sorring Skjel ved at tage den om Halen og drive den

hjem med en tyk Kjæp. Hans Søn, Christen Sørensen, døde 1834, altsaa et Aar efter Faderen. Han var en stille Mand. Nu ægtede Christen Andersen (*Christen Palli*) Christen Sørensens Enke og købte saa Fæstelodden af Greven. Han var en ret begavet Mand, der endog blev Sogneforstander. Mig, der var hans Nabo, var han jævnlig til Tjeneste. Vi fulgtes tit med hinanden, naar vi skulde et eller andet Sted hen, og naar vi saa kørte sammen, var han altid glad og fornøjet. Hver Morgen, naar vi begge var hjemme, hilste vi paa hinanden. Han var ogsaa agtet af sine Bymænd. 1867 døde han, og derefter kom Peder Nielsen, som ægtede Christen Andersens Enke (af hans andet Ægteskab). Peder Nielsen magelagde med Mogens Sørensen og flyttede ud paa Marken. Nu ejes Huset med de under Nr. 20 og 21 fraflyttede Haver og 2 Tønder Land, som er købt til, af Jens Christensen (*Jens Havrum*) fra den under Nr. 1 nævnte Gaard, der er udparcelleret og nedlagt.

20. Et Hus, der laa tæt vest for det forrige. Den første Fæster, jeg kan huske, var MORTEN PEDERSEN, der flyttede Huset ned paa Lodden. Han var vist en begavet Mand, i det mindste var han hæderlig. Jeg kjendte ham kun som en affældig Olding. Han døde 1835, 88 Aar gammel. Søren Væver, der ægtede hans Datter og fik Stedet efter ham, var en rask, men vild Karl. Han kørte med Potter, men forfaldt til Drik og maatte afstaa Huset. Han døde 1850. Hans Enke og de fleste af hans ret vakre og forstandige Børn rejste til Saltsoen og blev Mormoner. Nu blev Rasmus Frandsen Fæster, men han døde 1855, og saa kom hans Søn, Frands Rasmussen, der købte Huset af Greven. Frands døde 1875 efter at have solgt det halve af Lodden til

Christen Nielsen. Nu har Frandses Enke solgt Resten til Gaardejer Jens Peter Jensen i Tovstrup.

21. Var et Hus tæt ved det foregaaende, som beboedes af JENS KNUDSEN. Det var vist et daarligt Hus at komme i. Jeg kan huske, at min Moder besøgte den, da der var smitsom Sygdom i Byen. Hun var nemlig aldrig bange for Smitte og yukedes over syge, men aldrig over sunde. Jeg véd, at hun altid væmmedes ved at komme i det Hus. Jens Knudsen slog sin Fader og smed ham i en Grøft, hvor den gamle fik Jord i Munden, imedens Sonnen gik oppe paa Marken og sang: »Faar jeg ikke Sorg, saa faar jeg Glæde«. Han kjørte med Potter og tumlede meget om i Landet og var meget raa i hele sit Væsen. Han var gift med Niels Jensens Enke, der underligt nok giftede sig med ham, skjøndt hun kjendte ham saa godt, men efterlod sig ingen Børn og døde 1826. Hans Søster, der blev gift, fik af Pastor BAGGEE den Text ved sin Vielsestale: »Det er bedre at bo hos Løver og Tigere end hos en ond Kvinde«. Men hun forstod vel ikke, hvad han mente. Efter Jens Knudsen kom hans Søn, Jens Jensen Knudsen, der døde 1836. Saa kom Niels Lavrsen, der døde 1847. Endnu en Fæster var der, nemlig Søren Christensen, der døde 1858. Dennes Søn, Christen Sørensen, kjøbte Huset af Schalstrup, der ejede Tovstrup Mølle. Han havde nemlig af Greven kjøbt baade det Hus og et andet Hus, som forhen er anført under Nr. 7, og saa Laasby Kirke. Christen Sørensen solgte Huset til den nuværende Ejer, Peder Rod Jensen.

22. Er en Helgaard, som kaldtes *Lægdsgaarden*. Den første Fæster, jeg mindes, var NIELS JENSEN (*Lægds-Niels*). Jeg kan ikke mindes ham som Lægdsmand, mulig hans Fader havde haft denne Bestilling og paa den

Maade havde faaet Navnet. Jeg husker Lægds-Niels som en hvidhaaret og tænksom Olding, og hørte af de ældre ikke andet end godt om ham. Han var født i Tovstrup og døde 1834. Efter ham kom hans Søn, Jens Nielsen (*Jens Hallesen*), der var af en blid og godmodig Karakter, men meget svagelig og vist nok ogsaa fattig. Han var to Gange gift og døde dog temmelig ung, samme Aar som Faderen, altsaa 1834. Saa kom Niels Nielsen, der ægtede hans Enke og døde 1878. I sine yngre Aar var han overordentlig virksom og styrede sin Gaard med Forstand, saa længe han levede, saa at han kunde efterlade sine Børn betydeligt. Han købte Gaarden af Greven og solgte Udmarken, delt i fire Parceller. Nu ejes den af hans Enke.

23. Lige sønden for ligger et lille Hus, hvor LÆGDS-NIELS boede som Aftægtsmand. Det kjøbtes af min Fader, og min Moder boede der fra 1840 til 1856, da hun døde. Der har været en Del Lejere i Huset, dels imens min Moder levede, og dels indtil jeg solgte det 1876 til Niels Nielsen.

24. Er en gammel Selvejergaard, der ved Ryttergodsets Salg blev kjøbt af JENS LAVRSEN. Skjødet er underskrevet af Kong Christian den Syvende. Jeg ærer hans Minde, fordi han vilde være fri og havde Mod til at købe sin Gaard, imedens hans fleste Bymænd lod sig sælge til andre. Der fortaltes om ham, at da Kvægsygen rasede i Egnen, købte han et Par Høveder fra *Ty*, og da de andre Bymænd mistede deres Kvæg, beholdt han sine. Dette var Anledningen til Velstanden i Gaarden. Hans Søn, Lavrs Jensen, der døde 1835, kjendte jeg kun som en gammel Mand. Han tog altid mildt imod mig, dog kom det mig ikke for, at der var noget særdeles fremragende hos ham. Endvidere syntes jeg, at han

saa ned paa sine Byfolk. Maaske hans større Velstand var Aarsag i, at han forekom sig højere paa Straa end Fæsterne. Han var iøvrigt en ordentlig Mand, og Tjenestefolkene vilde gjerne være hos ham. Han efterlod sig to Sonner. Den ældste, Jens Lavrsen, fik Gaarden og havde godt Lov blandt sine Bymænd. Mod mig viste han ofte Vennesind saa vel i mine Barndoms- som i mine Manddoms-Dage. Han døde 1859, og nu ejes Gaarden af Jens Peter Jensen, der blev gift med Jens Lavrsens Datter. Udmarken er nu solgt fra, dels af Jens Lavrsens Enke, og dels af Jens Peter Jensen. Jens Lavrsens Broder, Peder Lavrsen, blev gift med en Enke, som ejede Ry Kro, og deres Søn Jens Pedersen er dens nuværende Ejer.

25. En Helgaard, som kaldes *Overgaard*. Den første Fæster, jeg kan huske, var SIMON ANDERSEN, der stammede fra Galten og døde 1819. Han var vist en meget skikkelig Mand, var gift to Gange og var Fader til tyve Born, hvoraf nogle endnu lever. Der er da sikkert mange Efterkommere efter ham. Han blev blind i sin Alderdom, ligesom hans Søster, den gamle Skoleenke. Hans Dreng yndede jeg ikke som Skolekammerater. Nogle af dem kaldte deres Fader »den gamle blinde Hund«. Efter ham kom Jens Nielsen, der ægtede hans Enke. Han var en Søn af Lægds-Niels, var en dygtig Landmand og var vistnok den første i Byen, der indførte ren Brak. Han havde et efter den Tid kostbart Hesteopdræt, hvoraf mange solgtes til Tyskerne. Jens Nielsen (*Jens Overgaard*) døde 1852. Det var ham, der købte Gaarden af Greven, og efter hans Død bestyredes den en Tid af hans Enke, Maren Sørensdaughter, som solgte Gaardens Udmark. Da Sønnen, Niels Jensen, blev myndig, overdrog hun Gaarden til ham, og han købte Indmarken

af Anders Pedersens Gaard og lagde til sin egen. Han har været Folketingsmand og er endnu Gaardens Ejer.

26. Derefter kommer *Sillihuset*, som er et langt Hus vesten for Overgaard. De første Beboere deri, som jeg kan mindes, var POVL JENSEN (*Povl Madsen*), en Søn af Jens Madsen, Tovstrup, og han døde 1841, 87 Aar gammel. Han kørte omkring med Potter, og Konen fulgte altid med. Jeg véd ikke noget særligt at meddele om ham uden hans Berømmelse som en dygtig Æder. Man fortalte, at han i et Losi havde spist næsten alt det Kjød, som Konen i Huset skulde have til sine Høstfolk. Hun havde nemlig helt ubetænkt sat hele Kjødmadsfadet ind til ham. For Resten véd jeg ogsaa, at endskjøndt han — som Jens Bjertrup sagde det om sig selv — sad paa en brødløs Tue, saa ernærede han dog sin Familie pænt, saa længe han kørte med Potter; men siden blev Smalhans Kjøkkenmester, og da blev det knapt for ham, saa knapt, at han døde som Almisshælen, 87 Aar gammel. Efter ham kom Mads Bjørnholt, der ægtede hans Datter. Han solgte Huset til Niels Jørgensen, der døde 1861. Nu ejes det af Mikkell Nielsen, der ægtede Niels Jørgensens Datter.

Det var nu den nordre Ende af det lange Hus. Den anden Del imod Syd ejedes af KLAVS CHRISTENSEN BØDKER, der døde 1827. Ham og hans Kone syntes jeg godt om. Jeg skulde som Barn tit derop for at læse de Breve, der stundum blev sendt dem fra Klavsens Broder, som var Kjøbmand i Kjøbenhavn, og han sendte dem ogsaa tit Penge. Da fik jeg altid noget, der smagte mig godt. Klavs Bødgers Enke blev meget gammel. Hun flyttede til Sønnen Steffen Klavsen, Gaardmand i Gjern, der lever endnu. Til sidst gik hun i Barndom og løb ud paa Gaden og vilde hjem til Tovstrup. Altsaa

kunde hun mindes, at hun der havde haft sine bedste Dage. Efter Klavs Bødker ejedes Huset af Ole Simonsen, der lever endnu. Han delte det med Niels Jensen, der ægtede hans Datter. Niels Jensen solgte sin Part til Lavrs Christensen Rogind. Dernæst solgte han Brønde-huset og et Stykke Havejord til Christian Jensen Smed. Han døde 1872, og hans Enke ejer nu Huset.

27. Lige overfor de to øverste Gaarde laa og ligger endnu to Huse, hvoraf det ene først ejedes af HANS NIELSEN, som døde 1835. Han var en alvorlig Mand, der ernærede sig og Familie ved Kurveflætning af Vidjer. Den Gang brugte man paa Vognene flættede Bagsmækker, altsaa ikke af Fjæl som nu, men af Flætværk. De kaldtes Bagkurve, og derfor kaldtes Hans Nielsen i daglig Tale *Bagkurv-Hans*. Paa Stadsvogne brugtes ligeledes flættede Sider. Kvistene, som brugtes dertil, var hvide, idet Barken af Vidjerne var taget af. Dette skete ved at koge dem. Bagkurv-Hans var en agtet og meget flittig Mand. Han afstod det halve af Huset til Svigersønnen, Rasmus Frandsen, der ligeledes var en flittig Mand og drev samme Forretning som Hans Nielsen. Han var agtet i Manddoms- som i Oldinge-Alderen, men noget vild i Ungdommen, og mens han var Soldat. Der gjorde han mange Spilopper — blandt andet smed han en fornem Skibskaptajn i Rendestenen, da han laa i Garnison i Helsingør. Kaptainen raabte: »Hold paa Tyven!« endskjønt han ikke havde stjålet, men han slog fra sig, og da han var en lille smidig Fyr og haard som Træ, saa fangede de ham ikke. Da hans første Tjenestetid var omme, lod han sig stille for en anden og fik derfor 300 Rigsdaler. Dem tog han med hjem og satte paa Rente til Gavn for sig selv og Familie. Fra den Tid var han en meget arbejdsom og ordentlig Mand og døde

højagtet af sine Byfolk 1855. For Resten var det ham, der kom til at bo i Huset Nr. 20. En Del af Nr. 27 blev købt af Rasmus Pedersen (*Rasmus Rytter*), der blev Selvmorder 1878, og nu ejes det af hans Enke. Men den østre Del af Huset ejes af Jens Frederiksen.

Det andet Hus ved Siden af, som vi kan betegne som Nr. 28, ejedes i min første Barndom af JENS NIELSEN RAA, der døde 1822. Den gamle Jens Raa var Byens Faarehyrde. Den næste Ejer var hans Søn, Niels Jensen Raa, der døde 1834. Han var en dygtig Arbejder og levede efter den Tids Begreb i en Slags Velstand ligesom Rasmus Frandsen. Efter Niels kom Sønnen Jens Nielsen Raa, altsaa Jens Raa den yngre. Han var Pottenager, men begik sig ikke godt. Alle disse Mænd var dog meget ordentlige. Han solgte Huset til Peder Andersen, der ejer det nu, og saa byggede han sig et Hus i den vestligste Ende af Byen, hvor hans Enke nu er, men det er da egentlig hans Datter Else Jensen, der er i Besiddelse af det. Han døde 1871.

Den østlige Ende af Huset ejedes først af NIELS JENSEN LOTTRUP, der kjørte med Potter og erholdt derved Næringen. Efter hans Død har det haft mange Ejere. Nu tilhører det en Snedker Peder Nielsen (Pine).

29. Saa laa der et Hus umiddelbart ved Vejen. Den vestre Del deraf ejedes af NIELS HANSEN, der døde 1843. Han handlede med Uld og Skind, og hans Kone hjalp ham dermed og solgte ogsaa Kaffe, Sukker, Brændevin m. m. Det var et søgt Sted for adskillige, især for nogle af Sorring Byes Gaardmænd, der gjerne vilde have en Taar. Efter at der nu er kommet flere Tilbygninger, ejes Huset af Jens Peter Jensen Smed og Søren Nielsen Væver. Den østre Ende af Huset ejedes af Gaardmand Jens Lavrsen, men var lejet bort til LAVRS

TERKILDSSEN, som døde 1843. Ham kaldte jeg den rigeste Mand i Byen, da han altid var tilfreds. Hans Enke lever endnu, men Huset blev solgt til Simon Andersen, og derefter til Ditlev Rasmussen. Nu ejes det af Søren Nielsen.

30. Saa kom der atter et Hus, der var fæstet hen til PEDER GODTHARTSEN og laa syd for det forrige. Han var urimelig, naar han havde drukket for meget Brændevin, ellers var der intet i Vejen med ham. Hans Fader var GODTHART MARTINUSSEN TOVSTRUP, der døde 1812, 81 Aar gammel. Selv døde han 1856, 82 Aar gammel. Paa Havepladsen er nu to Huse. Det nordre ejes af Niels Jakob Andersen, og det søndre af denne Afhandlings Nedskriver, pensioneret Lærer Las Lassen. Peder Godthartsens Søn, Niels Godthartsen, købte det af Greven og solgte det igjen til Lavrs Nielsen, som forenede Jorden med Nr. 5.

31. Der laa et Hus lige vest for Skolen, hvilket jeg dunkelt kan mindes. Fæsteren af det hed JENS NIELSEN SKJELLERUP, og han flyttede det ud paa Lodden, men afstod det saa til Jørgen Lavrsen, der blev Skovfoged, som før nævnt, og saa blev Lodden forenet med Skovfoged-Jorderne, der nu bestaar af 3 Huslodder. Jens Skjellerup ejede en Have vest for Skolen, og der var mange Frugttræer, Æble- og Blommetræer. Skjøndt han nu var kommen til at bo ude paa Marken, havde han dog sin Frugt i Behold. Ethvert Barn vidste, at hvis de kom der og tog af hans Frugt, saa mistede de deres højre Oje. Jens Skjellerup havde nemlig *Cyprianus* og kunde deri se, hvem der kom ham for nær, og han kunde da let slaa Øjet ud paa Tyven.

32. Saa kommer Skolen, der var bygget af Frederik den Fjerde 1721. Man siger, at den første Lærer her var

OLE JOHNSEN. Han døde 1777, 71½ Aar gammel. I saa Fald var han ikkun 16 Aar, da Skolen byggedes. Der fødtes ham et Barn 1731 og siden mange. Sandsynligvis har der nok været en Lærer før ham, men derom har jeg ikke kunnet opspore noget. Han beskrevs af de gamle, som jeg talte med om denne Lærer, som en brav og skikkelig Mand og tillige en duelig Lærer. Hans Efterfølger var JAKOB GJESTEN, der blev afsat 1785. Han beskrives som en haard Mand, der hængte Drengene med et Reb under Armene op paa en Tværbjælke under Loftet, og Pigerne lod han sidde med den bare Rumpe paa en udhulet Sten, hvori der var Vand. Den gamle Smed Jens Nielsen i Bundgaarden, som havde gaaet i Skole hos Ole Johnsen, berettede mig dette. Efter Jakob Gjesten blev PEDER ERIKSEN SKYOM Lærer. Han døde Nytaarsaften 1809 og beskrives som en brav Mand. Men han var stærblind og kunde ikke godt styre Drengene. Hans Kone, Ane Andersdatter, der var Søster til Simon Andersen, hjalp ham da med Undervisningen, og hun var Mester i Skolen. Hun brugte saa meget Udtrykket : »A ska Skam gi dæ Ris i di Gat !« og man siger, at hun jævnlig udførte denne Trusel. Hun blev ogsaa blind og maatte ledes af andre i 16 Aar, men havde det dog godt hos Anders Nielsen, hvem hun havde opfodt, og som var Ejer af den Gaard, der i disse Blade er omtalt under Nr. 11. Efter Skyom blev min Fader, JENS LASSEN, Lærer 1809 og var det indtil hans Død 1837. Han var en Degnesøn fra *Udbyndre* og havde før været Hjelpe-lærer i Lyngaa i 4 Aar og Huslærer i Favtskov og Krage-lund. Siden blev han Tjener hos Grev Frijs, den nuværende Greves Bedstefader, og han kaldede ham her til. Nedskriveren heraf er født i Tovstrup 1811 og blev dimitteret fra *Lyngby* Seminarium 1830 med Hoved-

karakteren »Meget duelig«. Derefter blev jeg Hjælpe­ lærer hos min Fader fra 1830 til 1ste Marts 1837, blev saa af Grev Frijs kaldet til Skolelærer i Tovstrup og Kirkesanger for Dallerup Sogn, og afstod Embedet 1880 efter at have været Lærer i 50 Aar. 1877 blev jeg Danne­ brogsmand og lever nu af min Pension. Da Provst Deichmann indsatte min Efterfølger, NIELS BANG, der var kaldet d. 2^{den} November 1880, bad jeg ham sige Beboerne Tak for deres Velvilje imod mig i de mange Aar, og det gjorde han ogsaa. Ved mit 25-Aars Jubilæum, dernæst mit Sølvbryllup og senest ved min Embeds­ Fratrædelse har jeg hver Gang erholdt frivillige Gaver, mest bestaaende af Sølvtøj, til en Værdi af 400 Kroner.

33. Møllen. Den første Møller, jeg kan huske, var SCHANDORPH. Han var Forpagter, men flyttede derfra. Hans Efterfølger var JØRGEN IBSEN SCHANDORPH. Jørgen Schandorph var en stille Mand. Jeg kom tit til Møllen og legede med hans Børn, og jeg var selv kun et otte Aars Barn, da han døde. Det skete 1819. VILHELM SCHALSTRUP, der før havde været Forpagter paa Lyng­ balle, købte nu Møllen tilligemed to Huse paa Tovstrup Mark samt Laasby Kirke af Grev Frijs 1821. Han var driftig og vilde derfor have Fred paa sin Mark. Men det var man i Tovstrup ikke vant til, og derfor var Byens Folk meget vrede paa ham. Han var en retfærdig Møller og var god imod Smaafolk. Enhver Husmand, der kom med sin lille Pose til Mølle, skulde ind i Møllestuen for at faa sit Smørrebrød med Snaps og Øl til. Sine Tjeneste­ folk kunde han have længe, og Dagleje betalte han godt, 1829 døde han, og saa kom LARS STILLING, der døde i Skanderborg 1882, 85 Aar gammel. Han solgte Møllen til sin Svingersøn, JENS CHRISTIAN SAABYE, 1861, og han er dens nuværende Ejer. Disse to, hvoraf den ene endnu

er levende, har vi kjendt godt, samt deres hæderlige Færd iblandt os.

Kirkebogen viser, at efterfølgende er døde i Tovstrup Mølle :

Karen Nielsen 1696.

Jens Lavrsen 1731.

Niels Møller 1761.

Christian Bonsak 1763.

Maren Lottrup 1773, 85 Aar.

Forvalter Vostrup 1787.

Madam Mette Marie Busk 1793.

Erik Schelde 1813.

Da der i sin Tid var Ryttere her i Sognet, eftersom det hørte med til Rytterdistrikterne, nævnes i Kirkebogen som død 1702 Regimentsskriver LAURITS DITHLEV. Dernæst Ritmester HANS SMIT, ogsaa i Dallerup, som død 1685, og Major HOLMEN i Dallerup, død 1720. En Tingskriver OLE HANSEN havde et Barn til Daaben 1695. Han boede i Tovstrup og efter Sagnet i den øverste Gaard, som nu tilhører Niels Jensen. Hans Stue var i den vestre Længe i Gaarden, og længe efter hans Død kunde man endnu om Midnat se Lys og mærke, at han sad og skrev. Tinget har ventelig været holdt paa Slottet i *Ovstrup*. Tværs over Niels Jensens Gaards Mark var Tingvejen gennem Tovstrup og Sorring Skov til *Ovstrup*.

Fortegnelse over Præsterne i Linaa og Dallerup Pastorat, eftersom gamle Folk har kunnet huske dem.

1. JACOB NIELSEN FOGH, der var Præst her i 60 Aar, døde 1696.

2. 1700 kom der en ny Præst. Det var nok CLEMEN POULSEN, der legerede 16 Tønder Rug til Linaa og Dallerup Sognes Fattige.
 3. Saa kom CHRISTIAN GYBERG, vistnok 1717. I alt Fald kom der det Aar en ny Præst. Disse to Præster kunde den gamle Smed i Tovstrup huske.
 4. Dernæst kom LUDVIG HEMMER BAGGER her til 1796 og var her til 1820.
 5. Derefter JENS FABER LIHME, som døde 1830.
 6. Efter ham kom CHRISTIAN BAGGER, en Søn af Provsten (Nr. 4), og han døde 1835.
 7. MATHIAS RAHBEK kom 1836. Han var Broder til Digteren Rahbek og døde 1845.
 8. Saa kom NIELS RÜTZOW fra 1846 til 1848, da han døde. Han havde SIMONSEN til Kapellan pro loco. Silkeborg var nu bleven befolket, hvorfor der var blevet indrettet et Kapel der til Gudstjeneste, og Præsten i Linaa skulde besørge Gudstjenesten der, indtil en Omordning havde fundet Sted, og Linaa og Silkeborg kunde faa sin egen Præst.
 9. Nu kom VILHELM ØLLGAARD, der blev afsat 1851. En Pastor vicarius O. PONTOPPIDAN bestyrede alene hele Embedet til 1856, da Dallerup og Laasby fik sin første Præst, og Linaa og Silkeborg ogsaa sin. (Denne Fortegnelse stemmer ikke nøjagtig med Wibergs i hans Præstehistorie. Han anfører, at Fogh døde 1700. I 1717 har han intet Præsteskitte. Gyberg kan aabenbart ikke have været Præst fra 1717 til 1796, saa her har Lassen en Fejl. Wiberg lader Rahbek dø 1846 og Øllgaard blive afsat 1854).
-

Sagn og Minder

fra

Aarhus—Silkeborg-Egnen.

Efter Folkemunde ved Lærer N. Ø. Lassen.

Nordøst for Byen *Mollerup* strækker sig store lyngklædte Bakker med dyrkede Dale imellem, og paa et nogenlunde fladt Strøg oven for en af Slugterne findes de fattige Løvninger af en forsvunden By, der hed *Bjarup*. Der er endnu tydelige Rester tilbage af Kirken og Kirkegaarden, idet Bunker og Rækker af Sten viser Omridset, og talrige Grave er endnu synlige. Kirken har været lille, men Kirkegaarden har almindelig Størrelse. Ret tydelig fremtræder endnu Snævringen i Kirken mellem Kor og Kirkeskib. I den sunkne Kirkes Midte vokser Græs; Brændenælder og Ukrudt fylder op mellem Stenene og søger at skjule dem. Rundt om ligger de smaa græsklædte Grave, der hæver sig op over Grønsværet, og alle har deres længste Side i Linie med Kirkeskibet. Der er alligevel Orden i de hensovedes lille Rige paa den vilde Mark. En lille Tusindfryd eller en fattig Stedmoderblomst pipper frem et enkelt Sted og søger at pynte en af de forladte Grave — maaske en lille Barnegrav, thi der er ogsaa smaa Grave imellem. Ingen Træer eller Buske pryder Stedet, men Vinden farer uhindret ind i Slugten og synger en Klagesang om de øde Grave og den sunkne By.

Et — vistnok paalideligt — Sagn fortæller, at Bjarup By og Kirke blev nedbrændt af Svenskerne under Kri-gen med Karl Gustav, og at Svenskerne ved samme Lejlighed afbrændte en Del Skov ind efter Silkeborg — men gamle Folk paa Egnen véd at berette et andet Sagn, der har holdt sig ned gennem Tiderne og lyder saaledes :

Tre hellige Jomfruer, der var Søstre, byggede hver sin Kirke, Dallerup, Bjarup og Linaa Kirker, der laa i lige Linie fra Øst til Vest. De havde bestemt, at de hver vilde begraves i en Høj ved den Kirke, som de havde bygget, og hvis nogen pløjede eller gravede i Højen, skulde der komme ondt over Egnen. Jomfruen i Linaa fik Lov at hvile i Fred, men en jordgerrig Mand pløjede og tilsaæde Højen ved Bjarup Kirke, og saa flød Tyrens Hul over, saa Beboerne druknede, og Navnet Bjarup slettedes af de levende Byers Tal. Tyrens Hul er bundløse Gunger med Kildevæld neden for Bakkerne, der hvor Aarhus Aa har sit Udspring. I Dallerup prøvede en Mand paa at grave i Højen, men da flere af hans Køer straks efter døde, skyndte han sig at udslætte Sporene af sit Værk, og Højen ligger endnu græsklædt og fredet tæt op ad Kirkegaardens østre Mur.

Øst for Dallerup fandtes forhen en Skov, der hed *Vien*, og her holdt Keltringer og Skarnsfolk altid til. Engang sloges her ved højlys Dag to Taterkvinder om en Mand. Kvinderne rev og sled i hinanden, bed og kradsede, og store Lokker gik fra begge Sider med i Købet. Manden tog Sagen med stor Ro og røg sin Kridtpibe. Den ene bukkede omsider under og blev liggende blodig og bevidstløs, medens den sejrende drog bort

med Sejrens Løn under Armen. Skoven er ophugget, men Stedet hedder endnu Vien.

I en Dal længere øst paa ligger *Toustrup Vandmølle* — næsten omgivet af Skov. Hertil knytter sig følgende Sagn: Under Svenskekrigen var Tovstrup Møllegaard besat af Fjender, der syntes godt om Stedet og slog sig ned for længere Tid. Mølleren havde en smuk Datter, og da han var bange for, at Svenskerne skulde efterstræbe den skønne Pige, spærrede han hende inde. Svenskerne fik imidlertid Nys om Sagen, og for at redde Pigen førte Mølleren hende om Natten langt ud i Skoven efter Laasby og lod grave en Hule, hvori hun blev gemt. Hver Nat blev der fort Levnedsmidler ud til hende, og først, da Svenskerne forlod Egnen, kom hun tilbage til sit Hjem. Hulen vises endnu og kaldes Ulvegraven, fordi den senere brugtes som Ulvegrav.

I »*Overskoren*« ved *Skjorring* levede ogsaa alskens Tyvepak og slemme Røvere. Den sidste Røver hed Tyve Ove — kaldet Tyv-Ov. Han var meget frygtet, og der gik Tale om hans Overfald og Indbrud. Engang kom han ind i den Gaard i Skjorring, hvor selve Sognefogden boede. Manden var ikke hjemme, og Konen sad netop ved Bordet sammen med en Nabokone og drak Kaffe, da den fremmede Mand traadte ind. Ingen af dem anede, hvem han var, og han blev bænket og fik en Kop Kaffe med. Men de to Koner brugte Mund og fortalte ham om den skrækkelige Tyv-Ov, og Manden lod til at undre sig saare. Da han var færdig, takkede han for Kaffen, men bagefter gav han Sognefogdens Kone én paa Øret og sagde: »Hvis nogen herefter spørger Dig, om Du har sét Tyv-Ov, saa kan Du sige Ja«, og dermed gik han.

En Arbejder, Jens Gregersen, gik en tidlig Morgen over Markerne mod Herregaarden *Vedelslund*, og i en træbevokset Slugt overraskede han to Tyve, der var i Færd med at slagte et Par stjaalne Faar. De truede ham og lod ham vide, at det skulde koste hans Liv, hvis han nogen Sinde robede, hvem de var, og Manden vovede aldrig at sige, hvem Tyvene var, skønt han fortalte Tildragelsen. — Om Tyv-Ov fortælles, at de pinte ham i Arresten, saa han skreg, men aldrig bekendte han sine onde Gerninger.

I det sydvestlige Hjørne af *Skjorring* By laa et Hus, der bar Navnet Spøgerihuset. Uden for var en Grav, hvori et ungt Menneske engang havde druknet sig. I Huset boede foruden flere andre Lejere en lille svag Urmager, der imidlertid maatte flytte, da Spøgeriet blev for slem ved ham. Det viste sig i Form af en stor sort Skikkelse, der steg op i Hjørnet af den Stue, der laa yderst mod Graven, og det rumsterede i Reglen kun i denne Stue, men engang imellem kom det ind i Sovekammeret — lagde sig ind over Urmageren og trykkede ham, saa han var ved at kvæles. Naar det fjærnedede sig, strøede det Blomster ud over Sengen. Urmageren henvendte sig til Præsten, der gav ham det Raad at tænde Lys. Siden brændte Huset.

Til Herregaarden *Vedelslund* knytter sig — foruden det bekendte Sagn om Kæmpen Svend Felding — følgende to Sagn: En af de første Ejere af Gaarden havde to Sønner, der evig og altid laa i Strid og Kiv. Aldrig kunde de komme til Rette, og da der tilsidst blev Tale om Afstaaelse af Gaarden til den ene af dem, blev det endnu værre. De fandt dog paa Raad, idet de besluttede at duellere. Omsider gav Faderen sit Samtykke, og Slægt og Venner blev kaldt til. Gæsterne stod opstillede

og ventede, da Brødrene forsvandt i Skoven, og da der faldt et Skud, ilede de ind for at se, hvem der havde sejret. Men da de kom til Stedet, laa begge Brødrene dræbte. Der var ikke faldet ét Skud, men to, og begge de stridbare Brødre gik i Døden sammen og for hinandens Haand. — Det andet Sagn, der er af en senere Dato og sikkert som Hælhed paalideligt, tolker derimod en inderlig Kærlighed mellem to Søstre fra samme Gaard. De var begge redne til Skivholme Præstegaard en Vinterdag, og medens de opholdt sig der, brød en heftig Snestorm løs. Ved Aften mente Søstrene dog at kunne ride hjem, men de forvildede sig og kom ud i en lille Mose ved Lille Herskind. Hestene sank ned i de snedækkede Grave, og den ene Søster druknede, medens den anden reddede sig i Land. Hendes Forsøg paa at redde Søsteren mislykkedes, og med dyb Sorg maatte hun omsider forlade Stedet. Hun købte siden den lille Mose og gav den til Skivholme Kirke.

Jorden til *Skivholme* Præstegaard er ellers skænket af Grevskabet Frijsenborg, og herom fortælles følgende: Af den skænkede Jord skulde Præsten afgive et Stykke til Lærerembedet, men Præsten var gerrig og vilde kun give nogle hæsle Bakker øst for Byen. Herom opkom en svar Strid mellem Præst og Degn, og da den sidste trak det korte Straa i denne Sag og paa anden Maade, hadede han Præsten af hele sit Hjerte. Omsider blev Præsten syg og laa paa det sidste, og han lod da Degnen kalde for at forsone sig med ham. Men Degnen vendte sig bort med de Ord: »Nej, aldrig i Evighed, Hr. Pastor«, og dermed gik han.

Uden for Skivholme By ved Lading Sø findes Levninger af en gammel Gaard, der kaldtes Trollerupgaard, men som paa Egnen altid benævnes *Trolleborg*. Her

skal efter Sagnet have været en gammel Røverborg, og her fra har der været Sejlads til Bugten nord for Aarhus ved Egaa. Man ser endnu Spor af de gamle Borggrave omkring den træbevoksede Høj, hvor Slottet har ligget. Rundt om findes Steder med forskellige Navne som Urtegaarden, Boldpladsen o. s. v. — Der boede en Trolde under Borgen, og han kom i Strid med Trolde i Borum Eshøj. I Vrede kastede denne en Dag en mægtig Hammer over mod Trolleborg for at knuse sin Fjende, men Hammeren gik af Skaft, og Skaftet slog det lange Hul, hvori Skivholme By nu ligger. Hammerhovedet havde bedre Fart — naaede lige forbi Trolleborg og slog det dybe Hul, hvor Lading Sø nu findes.

Nær ved Lading Sø ligger Herregaarden *Lyngballegaard*, der ogsaa har sine urolige Aander. I de mørke Nætter høres ofte Hovslag gennem Gaarden — en enlig Rytter standser foran Hovedtrappen og holder tavs og stille. Taler nogen til ham, galloperer han atter bort. — En hvid Dame færdes om Natten i Køkken og Bryggers, og om Morgenen er alt hængt paa forkerte Pladser. — Ude i Skoven levede engang en gammel Kone med sine tolv Sønner, der var slemme Røvere. De vilde plyndre Lyngballegaard og kom alle til Gaarden — skjult i store Sække. Den ene var Kusk og foregav at være Uldkræmmer, og Ulden stak virkelig frem af flere Sække. Hen paa Aftenen listede to af Pigerne sig ned til Vognen for at redde lidt af den dejlige Uld, og da de begynder at pille ved Sækken, hvisker en af Røverne: »Skal vi nu komme?» Den ene af Pigerne er imidlertid snarraadig nok til med grov Stemme at hviske tilbage: »Nej, vent lidt endnu«. Hun løb derefter ind og fortalte, hvorledes Sagerne stod. Røverne blev overvundne og fik deres fortjente Løn, og den gamle Røverkone blev

fanget og styrtet ned i sin egen Brønd. — Saaledes blev Lyngballe frelst.

Som smaa Blomster staar de gamle Sagu og Minder — fattige Levninger af vore Forfædres Liv og Tro, men hver fattig Blomst bør bevares for kommende Slægter.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT, der oprettedes paa en Generalforsamling i Aarhus den 14. November 1907, tæller nu ca. 460 Medlemmer. I Foraaret 1908 udsendte Samfundet første Hefte af sin Aarbog, hvis andet Hefte hermed foreligger. Det første Møde afholdtes samtidig med den stiftende Generalforsamling, og her holdt Hr. Seminarieforsøger **Martin Kristensen**, Gedved, det fra Aarbogen bekendte Foredrag om Aarhus Stifts Tilblivelse og Bebyggelses Historie. Søndag den 28. Juni 1908 afholdtes et meget stærkt besøgt Møde i Skanderborg Dyrehave, ved hvilket Hr. Slotsforvalter, Museumsinspektør **Bering Liisberg**, Rosenborg, holdt det Foredrag om Skanderborg Slots Historie, som Forfatteren har gengivet i forkortet Form i nærværende Hefte, og Hr. Højskoleforstander **Dolleris**, Odder, talte om historiske Samfunds Betydning. Søndag den 8. November s. A. holdtes et Møde i Horsens i »Palæet«s store Sal, ved hvilket Hr. Dr. phil. **H. L. Møller** holdt et Foredrag om »Palæet«s Beboere for saa mange Tilhørere, som Salen kunde rumme. Den 7., 8., 9. og 10. Marts holdt Hr. Kaptajn **K. C. Røckstrø** henholdsvis paa Centralhotellet i Odder, i den folkelige Forsamlingsbygning i Aarhus, paa Ortveds Hotel i Hammel og paa Hotel »Skandinavien« i Skanderborg Foredrag om »Begivenheder og Tilstande i Midtjylland under Krigen 1657—60«; disse Møder talte 50—200 Tilhørere. Foredragsvirksomheden agtes fortsat i den tilstundende Sommer.

Samfundet har haft den Glæde at modtage som Gaver 25 Kr. fra Aarhus Amtsraad, 25 Kr. fra Landbosparekassen

i Aarhus og 25 Kr. fra Arbejdersparekassen samme Steds, og bringer herved sin varmeste Tak for denne Støtte.

Ved to Generalforsamlinger i afvigte Aar er Lovene undergaact nogle Forandringer, af hvilke den vigtigste er den, at den hidtilværende Bestyrelse og Repræsentantskabet er forenede og nu danner Samfundets Bestyrelse, medens den vælger et snævert Forretningsudvalg, der udfører Bestyrelsens Ordre og iøvrigt administrerer i Overensstemmelse med dens Beslutninger. Om Bestyrelsens og Forretningsudvalgets Sammensætning findes Oplysning andet Steds i nærværende Hefte.

For ethvert Bidrag til Historisk Samfunds Fremgang, for Foredragene og Pressens Hjælp o. s. v., bringer Forretningsudvalget herved sin Tak.

H. V. R.

Fortegnelse

over

Medlemmer af »Historisk Samfund for Aarhus Stift«.

- Aaby, Jens R., Gaardejer, Hasle.
Andersen, A., Gaardejer, Lyngshoved.
Andersen, A. P., Kemigraf, Aarhus.
Andersen, Hans, Lærer, Sinding.
Andersen, K. P., Landinspektør, Brædstrup.
Andersen, L., Lærer, Odder.
Andersen, L., Fabrikant, Aarhus.
Andersen, M., Dyr læge, Brædstrup.
Andersen, P., Distriktsforstander, Hinnerup.
Andersen, Søren, Husmand, Framlev.
Andersen, Severin, Højskolelærer, Klank.
Andersen-Wall, Købmand, Aarhus.
Andersen, Z., Lærer, Tvillum.
Appel, Axel, Statskonsulent, Aarhus.
Asbæk, Lærer, Sorring.
Båge, C., cand. theol., København.
Bagger, V., Sognepræst, Linaa.
Balle, Else, Frk., Læge, Aarhus.
Balslev, Sognepræst, Thiset.
Baltersen, A., Skræddermeister, Spørring.
Baumgarten, T., Boghandler, Aarhus.
Bay, Jørgen, Sognepræst, Gylling.
Beck, Gotfred, Grosserer, Aarhus.
Beck, Dagmar, Frue, Gersdorffslund.
Bentzon, Aage, Driftsbestyrer, Odder.
Bentzon, Marie, Frue, Odder.
Berger, Niels, Tvingstrup.
Bergsøe, J., Fuldmægtig, Aarhus.
Bering Liisberg, Museumsinspektør, København.
Bille, Torben, Redaktør, Odder.
Birkedal, Jens, Realskolelærer, Tranebjerg.
Birkefeldt, Gartner, Viby.
Birkelund, P., Købmand, Aarhus.
Bisgaard-Jensen, Købmand, Logten.
Bisted-Rasmussen, Frk., Lærerinde, Skanderborg.
Bjerregaard-Jensen, Tømrermester, Aarhus.
Blegvad, M., Realskolebestyrer, Tranebjerg.
Blom, A., Fabrikant, Skanderborg.
Blom, Chr., Fabrikant, Skanderborg.
Bodé, Magda, Frk., Hammel.

- Bojsen, E., Proprietær, Lethenborg.
- Bollerup, J. T., Provst, Hylke.
- Bomholt, N., Gaardejer, Lisbjerg-Terp.
- Bording, R., Forstander, Ry.
- Boye, M. A., Sognepræst, Torild.
- Borup, C. E., Premierløjtnant, Aarhus.
- Brun, Sognefoged, Odder.
- Bruun, Chr., Husmand, Ormslev
- Brochner, Fabrikant, Brabrand.
- Brøndum, Cand. theol., Silkeborg.
- Buchwaldt, Amalie v., Fru, Odder.
- Buur, Chr., Skoleinspektør, Aarhus.
- Byskov, Forstander, Gjedved.
- Castenschiold, Ritmester, Gyllingnæs.
- Christensen, Restauratør, Skanderborg.
- Christensen, C. M., Præst, Skanderborg.
- Christensen, H. P., Sognepræst, Harlev.
- Christensen, Jens, Arbejdsmand, Aarhus.
- Christensen, Jul., Hotelejer, Skanderborg.
- Christensen, L., Skolebestyrer, Aarhus.
- Christensen-Maarssøe, Højskoleforstander, Ask.
- Christensen, Vald., Sagfører, Aarhus.
- Christiansen, Restauratør, Brabrand.
- Christiansen, Chr., Gaardejer, Aaby.
- Christoffersen, J., Lærer, Aarhus.
- Clausen, H., Bogholder, Horsens.
- Clemmensen, C. P., Murermester, Aarhus.
- Dolleris, A. Kr., Højskoleforstander, Odder.
- Drechsel, E., Borgmester, Aarhus.
- Døssing, Th., Underbibliotekar, Aarhus.
- Edslev, M., Fabrikbestyrer, Brabrand.
- Eeg, Peder, Sagfører, Aarhus.
- Egebjerg, Trafikassistent, Skanderborg.
- Elbæk, C. A., Gaardejer, Hundslund.
- Elbæk, J., Forstander, Elbæk Højskole.
- Ellermann, Kr., Gaardejer, Oldrup.
- Engberg, J., Læge, Tranehøj.
- Eriksen, A., Landinspektør, Odder.
- Faarvang, Frk., Lærerinde, Viby.
- Fabricius, K., Dr. phil., København.
- Fjeldsted, P. K., Lærer, Ry.
- Fog, E., Bibliotekar, Dr. phil., Aarhus.
- Fogh, A. N., Lærer, Seldrup.
- Forchhammer, H., Ingeniør, Aarhus.
- Frandsen, Jens, Skovejer, Gl. Ry.
- Fregerslev, S., Boghandler, Hammel.
- Gejlager, A. J., Lærer, Stensballe.
- Gigas, Assistent, Aarhus.
- Gjødesen, Seminarielærer, Gjedved.
- Grundtvig, Vilh., Overbibliotekar, Aarhus.
- Grønvald-Nielsen, Højskoleforstander, Vestbirk.
- Hallager, Overlæge, Aarhus.
- Hammerich, Grosserer, Aarhus.
- Hansen, Cancelliråd, Horsens.

- Hansen, Carl, Forstander, Vrigsted Højskole.
- Hansen, Chr., Postmester, Norre-Sned.
- Hansen, C. P., Bogholder, Aarhus.
- Hansen, H., Cand. mag., Silkeborg.
- Hansen, H., Møller, Aarslev Mølle.
- Hansen, H., Direktør, Horsens.
- Hansen, H. K., Cand. pharm., Aarhus.
- Hansen, J., Glarmester, Horsens.
- Hansen, Mads, Tvingstrup.
- Hansen, K., Redaktør, Aarhus.
- Hansen, Marthin, Grosserer, Aarhus.
- Hansen, Peter, Købmand, Skanderborg.
- Hansen, R., Landpolitibetjent, Skanderborg.
- Hansen, Tage, Prof., Overlæge, Aarhus.
- Hansen-Birkegaard, Gaardejer, Obdrup.
- Hansen-Dall, Lærer, Sandrup.
- Haugaard, R., Sognepræst, Faarup.
- Haugsted, Ejler, Underbibliotekar, Aarhus.
- Haugsted, Emil, Distriktslæge, Brædstrup.
- Heilskov, Chr., Biblioteksassistent, Aarhus.
- Heise, K., Læge, Toustrup.
- Helms, Johs., Apoteker, Høver.
- Helms, A., Apoteker, Horsens.
- Henningsen, I., Forstander for Handelshøjskolen, Aarhus.
- Henriksen, P., Skoleforstander, Beder.
- Hirschfeldt, Grosserer, Brand.
- Hjorthund, Frode, Aas.
- Holm, Fr., Lærer, Klakring.
- Holm, Hans, Lærer, Klakring.
- Holm, P., Translator, Aarhus.
- Holm, Povl, Højskoleforstander, Jebjerg.
- Holstein-Rathlau, H. v., Hou.
- Homann, J. L., Købmand, Aabyhøj.
- Hostrup, Helge, Redaktør, Aarhus.
- Hovgaard, H. N., Lærer, Taaning.
- Hvidbjerg, Lærer, Løvet Skole.
- Hvidkjær, R. L., Lærer, Truc.
- Højlund, P. P., Lærer, Ingerslev.
- Hygum, Chr., Kæmner, Horsens.
- Højmark, Asger, Valgmenighedspræst, Aarhus.
- Højmark, Kr., Skoleforstander, Koldt.
- Isager, Kr., Dr. med., Ry.
- Jacobsen, Jacob, Gaardejer, Tvingstrup.
- Jakobsen, Eskild, Viby.
- Jakobsen, J., Gaardejer, Bjedstrup.
- Jakobsen, M., Sparekassedirektør, Viby.
- Jensen, Frue, Cancelliraadinde, Viby.
- Jensen, A. Byriel, Gaardejer, Lyngby.
- Jensen, A. C., Sogneraadformand, Møllerup.
- Jensen, Bertel, Redaktør, Viby.
- Jensen, C. A., Sognepræst, Storing.
- Jensen, Chr. Axel, Museumsassistent, Magister.
- Jensen, Fr., Vinhandler, Aarhus.
- Jensen, F. A. S. J., Sognepræst, Gjessing.
- Jensen, Helga, Foredragsholderske, Aarhus.
- Jensen, J., Sognefoged, Refshalegaard, Moselund.
- Jensen, Jens, Balle Friskole.

- Jensen, J. A., Gaardejer, Norring.
 Jensen, J. K., Lærer, Hornborg.
 Jensen, J. M., Gaardejer, Hammergaard.
 Jensen, J. P., Snedker, Fiirgaarde.
 Jensen, Jørgen, Kunsthandler, Aarhus.
 Jensen, Kr., Skolebestyrer, Elbæk.
 Jensen, Kr., Skovfoged, Hundslund.
 Jensen, Laust, Folketingsmand, Bjørnskov.
 Jensen, Lorentz Chr., Gaardejer, Hovmarksgaard.
 Jensen, M., Lærer, Skejby.
 Jensen, Mikael, Fodermester, Lyngby.
 Jensen, Niels, Folketingsmand, Toustrup.
 Jensen, O. Chr., Lærer, Beder.
 Jensen, Peder, Gaardejer, Børup.
 Jensen, R. A., Lærer, Onsbjerg.
 Jensen, R. Randlov, Karremager, Balle.
 Jensen, S., Partikulier, Horsens.
 Jensen, Simon, Gaardejer, Ry.
 Jensen, Th., Lærer, Redaktør, Følle.
 Jensen, V., Proprietær, Brabrand.
 Jensen-Malle, J. C., Købmand, Aarhus.
 Jespersen, Elsenius, Førstelærer, Saxild.
 Johansen, Lærer, Hørslevhole.
 Johansen, Postmester, Galten.
 Juul, P., Tandlæge, Hammel.
 Jørgensen, Lærer, Gjedved.
 Jørgensen, Frk., Lærerinde, Kolby.
 Jørgensen, A., Gaardejer, Trustrup.
 Jørgensen, A. A. F., Kaptejn, Aarhus.
 Jørgensen, Charles, Læge, Aarhus.
 Jørgensen, Erik, Graver, Bli-rup.
 Jørgensen, Geert, Sognepræst, Vøjlbj.
 Jørgensen, J. Bye, Godsfuldmægtig, Tranebjerg.
 Jørgensen, J. P., Sognepræst, Bregninge.
 Jørgensen, Jørgen, Proprietær Stilling.
 Jørgensen, Kr., Amtsraads-medlem, Grumstrup.
 Jørgensen, L., Direktør, Silkeborg.
 Kappel, A., Direktør, Aarhus.
 Karup, N., Hundslund.
 Katstrup, A. B., Apoteker, Brædstrup.
 Køjser, O., Seminarielærer, Silkeborg.
 Kirkegaard, Aug., Realskolebestyrer, Aarhus.
 Kirkegaard, Noline, Fru, Forfatterinde, Aarhus.
 Kirkeskov, Lærer, Gjedved.
 Kjeldsen, Karl, Gaardejer, Elbæk.
 Kjeldsen, Vinther, Forpagter, Elbæk.
 Kjær, A., Frk., Lærerinde, Aarhus.
 Kjerholm, Lærer, Brabrand.
 Kjærtinge, Fabrikant, Aarhus.
 Kjærtinge, Tandlæge, Aarhus.
 Kleisdorff, Overlærer, Aarhus.
 Klinke, H. P., Sognepræst, Adslev.
 Knudsen, J., Lærer, Farre.
 Knudsen, J. Chr., Cand. mag. & theol., Skaarup.
 Knudsen, K., Seminarielærer, Silkeborg.
 Knudsen, Kr., Bogholder, Aarhus.
 Koch, Poul, Læge, Aarhus.

- Koch, R. A., Tømrermester, Aarhus.
- Kolding, P., Snedker, Hvilsted.
- Kondrup, R., Cand. theol., Hasle.
- Korsgaard, Chr. M., Proprietær, Nørreteris.
- Kragh, Lærer, Brandstrup.
- Kristensen, Lærer, Høring.
- Kristensen, Kr. M., Sognefoged, Taaning.
- Kristensen, Martin, Seminarieførstander, Gjedved.
- Kristensen, Oluf, Lærer, Horsens.
- Kristiansen, Øvli, Gaardejer, Malling.
- Kruse, J. N., Lærer, Tørring.
- Krøyer-Kielberg, Lærer, Skanderborg.
- Køster, C. A., Læge, Aarhus.
- Køster, Holger, Sognepræst, Elbæk.
- La Cour, J., Redaktør, Aarhus.
- Landsarkivet, Odense.
- Landsarkivet, Viborg.
- Langballe, Overretssagfører, Aarhus.
- Lange, Kristen, A., Højskolelærer, Vestbirk.
- Lange-Johansen, J., Bogholder, Aarhus.
- Langkilde, F. E., Herredsfoged, Brædstrup.
- Larsen, A., Kommunelærer, Horsens.
- Larsen, A. Bernhardt, Bogtrykker, Skanderborg.
- Larsen, H. C., Kasserer, Aarhus.
- Larsen, H. K., Fabrikant, Aarhus.
- Larsen, H. L., Provst, Nørre-Snede.
- Larsen, J. C., Lærer, Aaby.
- Larsen, J. C., Proprietær, Tyrstinggaard.
- Larsen, Knud, Kommune-revisor, Aarhus.
- Larsen, N. O., Lærer, Bøgen.
- Laesgaard, J. P., Lærer, Yding.
- Lauridsen, O. L., Lærer, Nim.
- Laursen, Mejeribestyrer, Farre.
- Laursen, David, Fiskehandler, Aarhus.
- Laursen, L., Detaillist, Skanderborg.
- Laursen, S., Particulier, Aarhus.
- Lausen, Direktor, Aarhus.
- Lendrich, Sproglærer, Aarhus.
- Leth, Læge, Aarhus.
- Leth-Espensen, Proprietær, Vibygaard.
- Linderstrøm-Lang, Th., Seminarieførstanderinde, Silkeborg.
- Loft, S. P., Particulier, Viby.
- Lottrup, S. C., Rentier, København.
- Lund, Seminarilærer, Gjedved.
- Lund, A., Forvalter, Aarhus.
- Lund, Harald, Fabrikant, Tranebjerg.
- Lund, T. P., Herredsfoged, Aarhus.
- Lykke, Jakob, Cand. theol., Elbæk.
- L yngby, A., Skanderborg.
- Løfting, Statskonsulent, København.
- Madsen, B., Lærer, Brundby.
- Madsen, J., Lærer, Fiirgaarde.
- Madsen, M., Arkitekt, Aarhus.
- Malling, Vilh., Valgmenighedspræst, Odder.
- Melby, Borgmester, Horsens.
- Melby-Nielsen, Lærer, Farre.
- Mikkelsen, Jens, Murermester, Aarhus.
- Mogensen, L., Forvalter, Aarhus.
- Mogensen, M. K., Provst, Astrup.
- Mogensen, P., Fabrikant, Brand.

- Mohusen, Chr., Gaardejer, Kalstrup, Hjortshøj.
 Mohr, C., Murermester, Horsens.
 Mohr, Froken, Horsens.
 Mortensen, Lærer, Ry.
 Mortensen, S., Lærer, Kolind.
 Munck, Ferd., Præst, Aarhus.
 Müller, A., Overlærer, Aarhus.
 Møller, A., Gaardejer, Hasselager.
 Møller, Arne, Cand. theol., Højskoleforstander, Vejlbj.
 Møller, A. C., Bogtrykker, Aarhus.
 Møller, C. B., Sognepræst, Kolby.
 Møller, C. M., Redaktør, Horsens.
 Møller, Emil, Fabrikant, Horsens.
 Møller, J. Chr., Forvalter, Odder.
 Møller, J. C. H., Provst, Hammel.
 Møller, Johan, Bogbinder, Aarhus.
 Møller, Knud, Bogbinder, Aarhus.
 Møller, N. L., Skatteraadsformand, Viby.
 Møller, Otto, Sognepræst, Gylling.
 Møller, V., Landinspektør, Horsens.
 Møller, Vald., Købmand, Skanderborg.
 Mørch-Rasmussen, E., Lærer, Horsens.
 Mørk-Hansen, Underbibliotekar, Aaby.
 Nagel, Postmester, Aarhus.
 Neergaard, C., Godsejer, Aakjær.
 Nielsen, Gaardejer, Foldby.
 Nielsen, Anders, Proprietær, Svejstrup Østergaard.
 Nielsen, A. Peder, Gaardejer, Hasselager.
 Nielsen, Erik, Gaardejer, Aaby Østergaard.
 Nielsen, Georg, Købmand, Odder.
 Nielsen, H., Dyr læge, Hinnerup.
 Nielsen, J., Bogholder, Aarhus.
 Nielsen, Jens, Gaardejer, Aaby.
 Nielsen, Magnus, Murermester, Aarhus.
 Nielsen, Niels, Gaardejer, Stensballe.
 Nielsen, N. J., Konstruktor, Aarhus.
 Nielsen, N. P., Handelsskolebestyrer, Aarhus.
 Nielsen, P., Landstingsmand, Lisbjerg-Terp.
 Nielsen, P., Bogholder, Skanderborg.
 Nielsen, R., Lærer, Jexen.
 Nielsen, S. W., Redaktør, Aarhus.
 Nielsen, Søren, Gaardejer, Torupvolde.
 Nielsen-Snedsted, Redaktør, Skovby.
 Nordentoft, Herredsfuldmegetig, Aarhus.
 Nørgaard, Fr., Bankdirektor, Aarhus.
 Nørregaard, Jens, Dr. phil., Holte.
 Olesen, O. P., Maler, Hinnerup.
 Ollendorff, Konsul, Aarhus.
 Olsen, Anna, Frøken, Hundslund.
 Olsen, H. C., Lærer, Viby.
 Olsen, Karl, Papirhandler, Skanderborg.
 Overgaard, J., Købmand, Skanderborg.
 Paarup, A. S., Lærer, Tranebjerg.
 Paulsen, N. Fr., Lærer, Hygild.
 Pedersen, Lærer, Galten.
 Pedersen, J., Gaardejer, Øgstrup.

- Pedersen, Konrad, Gaardejer, Rodskov.
 Pedersen, N. P., Skoleinspektør, Skanderborg.
 Pedersen, P., Gartner, Hovedgaard.
 Pedersen, P. Adam, Gaardejer Truc.
 Pedersen, Peder Dines, Bogbinder, Aarhus.
 Pedersen, Søren, Gaardejer, Tinning.
 Pedersen, Soren, Gaardejer, Oldrup.
 Pedersen, V., Kontrollør, Aarhus.
 Pedersen-Hom, H. P., Gaardejer, Lading.
 Petersen, Redaktør, Horsens.
 Petersen, Ferd., Malermester, Horsens.
 Petersen, Fritz, Bogbinder, Aarhus.
 Petersen, L. M., Gaardejer, Norring.
 Petersen, Ludv. A., Arkitekt, Aarhus.
 Petersen, Marius, Uldspinder, Tranebjerg.
 Petersen, S., Lærer, Gjesso.
 Petersen, S. P., Konsulent, Aarhus.
 Pihlkjær, A., Lærer, Esby.
 Pontoppidan, A., Godsejer, Constantinsborg.
 Porse, Niels, Forpagter, Galten.
 Porse, Poul, Gaardejer, Galten.
 Poulsen, A., Gaardejer, Aarhus.
 Poulsen, Carl, Sparekassebogholder, Aarhus.
 Poulsen, N. P., forhv. Gaardejer, Elbæk.
 Povlsen, Kr., Forstander, Skaade.
 Povlsen, Povl R., Gaardejer, Tinning Vesterholm.
 Pries, Skovrider, Marselisborg.
 Qvist, Chr., Murermester, Horsens.
 Randlev, R. P., Gaardejer, Taaning.
 Rasmussen, A. Ploug, Sognepræst, Saxild.
 Rasmussen, H., Folketingsmand, Skanderborg.
 Rasmussen, H. V., Redaktør, Aarhus.
 Rasmussen, J., Justitsraad, Sagfører, Aarhus.
 Rasmussen, Kr., Gunnestrup.
 Rasmussen, Math., Gaardejer, Meldrup.
 Rasmussen, P., Gaardejer, Smed, Sandby.
 Rasmussen, Rasmus, Hovedgaard.
 Rechendorff, Sognepræst, Svejstrup.
 Regner, V., Snedkermester, Skanderborg.
 Reppien, J., Guldsmed, Skanderborg.
 Richter, Chr., Gaardejer, Kalstrup.
 Ring, Sognepræst, Ormslev.
 Rose, Tandlæge, Aarhus.
 Rosen, Eduard, Overretssagfører, Skanderborg.
 Rosendahl, Frk., Horsens.
 Rosenkrantz, H. C. O., Lensbaron, Hofjægermester, Rosenholm.
 Rosenkrantz, J., Baron, Hofjægermester, Sophiendal.
 Rothhausen, Gaardejer, Hundslund.
 Sand, G., Cand. polyt., Brænderibestyre, Aarhus.
 Schaltz, Hans, Cand. pharm., Aarhus.
 Schenstrøm, Sigrid, Truc, Aarhus.
 Schjonning, J., Fabrikant, Aabyhøj.
 Schjørring, Carl, Sognepræst, Tranebjerg.

- Schmidt, Sognepræst, Skjoldelev.
- Schmidt, F., Isenkræmmer, Skanderborg.
- Schmidten, v., Frk., Aarhus.
- Schou, O. P., Lærer, Storning.
- Schröder, Mælkehandler, Brand.
- Schütte, Gudmund, Dr. phil., København.
- Schjott, A. O., Amtsforvalter, Skanderborg.
- Simonsen, J., Gaardejer, Aaby.
- Sinding-Jensen, Stationsforvalter, Faarvang.
- Skou, N., Lærer, Silkeborg.
- Snitker, Læge, Solbjerg.
- Snorrason, Egil, Cand. jur., København.
- Sort, Sigrid, Frøken, Aarhus.
- Sparre, Sognepræst, Sjelle.
- Staal, A. P., Landmand, Hinnerup.
- Stamp, N., Fabrikant, Aarhus.
- Stegmann, Overlærer, Aarhus.
- Stensballe, H. P., Driftsbestyrer, Tørring.
- Stensballe, S., Læge, Galten.
- Strøbech, Cand. jur., Hammel.
- Sunesen, S., Lærer, Horsens.
- Svendsen, A., Købmand, Skanderborg.
- Sogaard, F. N., Østerris.
- Søndergaard, Aksel R., Gaardejer, Galten.
- Søndergaard, S., Gaardejer, Tendrup.
- Sørensen, A. K., Tømrermester, Aarhus.
- Sørensen, A. P., Købmand, Aarhus.
- Sørensen, Andreas, Gaardejer, Klintrup.
- Sørensen, Chr., Lærer, Harlev.
- Sørensen, H., Thiset.
- Sørensen, J., Jernbaneassistent, Aarhus.
- Sørensen, J., Gaardejer, Hinnerup.
- Sørensen, J. K., Forstelærer, Brædstrup.
- Sørensen, Marius, Paptækker, Hvilsted.
- Sørensen, Mathias, Gaardejer, Lillering.
- Sørensen, N., Sagfører, Aarhus.
- Sørensen, S. C., Postbud, Aarhus.
- Sørensen, Sofus, Købmand, Skanderborg.
- Sørensen, Th., Provst, Skanderborg.
- Tang, Niels, Højskoleforstander, Elev.
- Teilmann, J., Præst, Bering.
- Thane, L., Lærer, Skanderborg.
- Therkildsen, J., Sognepræst, Dallerup.
- Thomsen, cand. jur., Aarhus.
- Thomsen, Stationsforstander, Skanderborg.
- Thomsen, A., Murermester, Aarhus.
- Thomsen, Jens Chr., Gaardejer, Toustrup.
- Thomsen, L., Amtsraadssekretær, Skanderborg.
- Thorup, A., Adjunkt, Horsens.
- Thru, Th., Boghandl., Aarhus.
- Tomasson, Præst, Horsens.
- Trojel, Sognepræst, Skivholme.
- Trolle-Bonde, Carl, Greve, Lund.
- Torsleff, H. M., Kustode, Aarhus.
- Varder, Inger, Frøken, Skanderborg.
- Vestergaard, Joh., Vejlbj.
- Vestesen, Fabrikant, Aarhus.
- Villadsen, V., Gaardejer, Egaa.
- Vinther, H., Gaardejer, Skivholme.
- Vinther, P. J. M., Seminarieforstander, Silkeborg.

Visby, Tandlæge, Aarhus.	Westergaard, S., Dyrslæge, Ørting.
Vyff, Chr., Cand. mag., Silkeborg.	Wistoft, Brandkassedirektor, Aarhus.
Waring, E., Tandlæge, Professor, Aarhus.	Zinn, Sognepræst, Viby.
Wegener, H. E., Sognepræst, Hvilsted.	Øllgaard, Sognepræst, Fruering.
Weilbach, Fr., Adjunkt, Horsens.	Ølsgaard, J., Alterdegn, Aarhus.
Weis, E., Møllejer, Aarhus.	Østergaard, N. P., Journalist, Bering.
Weng, Aage, Sagfører, Skanderborg.	Østergaard, Th., Læge, Bryrup.

Bestyrelsens Medlemmer.

- * Fabrikant L. Andersen, Aarhus.
Redaktør T. Bille, Odder.
Husmand Chr. Bruun, Ormslev.
Højskoleforstander Christensen Maarsø, Ask.
Lærer A. J. Gejlager, Stensballe.
- * Underbibliotekar Ejler Haugsted, Aarhus.
- * Biblioteksassistent Chr. Heilskov, Aarhus.
- * Forstander I. Henningsen, Aarhus.
- * Direktør M. Jakobsen, Viby.
Købmand Jensen-Malle, Aarhus.
Gaardejer Chr. Jørgensen, Grumstrup.
Seminarieforstander Martin Kristensen, Gjedved.
Lærer Oluf Kristensen, Horsens.
Landinspektør Langballe, Hammel.
Seminarieforstanderinde Frk. Linderstrøm Lang, Silkeborg.
- Højskoleforstander Arne Møller, Vejlbj
- * Underbibliotekar S. Mørk-Hansen, Aaby.
Højskoleforstander Grønvald Nielsen, Vestbirk.
Skoleinspektør Pedersen, Skanderborg.
Redaktør Pedersen, Horsens Dagblad, Horsens.
Gaardejer Konrad Pedersen, Rodskov.
Gaardejer Povl R. Povlsen, Tinning Vesterholm.
Gaardejer P. Randlev, Taaning.
- * Redaktør H. V. Rasmussen, Aarhus. F o r m a n d.
Overretssagfører E. Rosen, Skanderborg.
Driftsbestyrer Stensballe, Tørring.
Gaardejer Axel Søndergaard, Galten.
Lærer Thane, Skanderborg.
Seminarieforstander Winther, Silkeborg.
Sognepræst Zinn, Viby.

* Medlemmer af Forretningsudvalget.

Regnskab for Tiden fra 1. December 1907 til 31. December 1908.

Indtægt.			Udgift.		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Gave fra Landbosparekassen i Aar-			Annoncer	112	02
hus	25	00	Tryksager	99	95
Div. Extrabidrag	22	50	Porto og Brevkort	94	90
Medlemsbidrag for 1907 og 1908	1157	35	Mødet i Skanderborg	166	12
			Aarbogen 1908:		
			Forfatterhonorar... Kr. 155,00		
			Clichéer	25,50	
			à Conto for Trykning		
			af Aarbogen	250,00	
				430	50
			Mødet i Horsens	110	50
			Budløn etc.	12	25
			Kassebeholdning	178	61
Kroner...	1204	85	Kroner...	1204	85

Til Medlemmerne!

Idet Redaktionsudvalget udtaler sin Glæde over den betydelige Tilgang af nye Medlemmer, det forløbne Aar har bragt, hvorved det er bleven muligt at udsende en Aarbog, der er større og smukkere udstyret end den første, gentager det Opfordringen fra ijsor til ethvert af vore Medlemmer om at deltage i Samfundets Virksomhed ved at meddele, hvad der i de forskellige Egne lever af Fortællinger om Fortiden, f. Eks. om de slesvigske Krige eller af Sagn, knyttede til bestemte Steder. Udvalget modtager ogsaa med Glæde topografisk-historiske og personalhistoriske Meddelelser. Alle Bidrag, der optages i Aarbogen, honoreres.

Dernæst opfordrer Udvalget alle Medlemmer til at arbejde for Forøgelse af Medlemstallet. Der maa større Midler til, end der i Øjeblikket haves, for at Foredragsvirksomheden rigtig kan komme i Gang. — Indmeldelser modtages af alle Bestyrelsens Medlemmer. Henvendelser til Redaktionsudvalget bedes adresseret til Underbibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Aarhus.

REDAKTIONSUDVALGET.